

รายงานการวิจัย
เรื่อง
การลงแขกกับวิถีชีวิตของคนอีสาน

โดย
รองศาสตราจารย์วิไลวงศ์ กฤษณะภักดิ์
อาจารย์สมใจ ศรีหาล้า

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ

พ.ศ. 2544

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาของปัญหาในการวิจัย	1
1.2 วัตถุประสงค์ในการวิจัย	2
1.3 ระยะเวลาดำเนินการวิจัย	3
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย	3
1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	3
บทที่ 2 แนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	4
2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม	4
2.2 แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคม	5
2.3 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	9
2.4 กรอบแนวคิดในการวิจัย	14
บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย	15
3.1 หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์	15
3.2 ประชากรและพื้นที่ในการศึกษา	16
3.3 กลุ่มตัวอย่าง	17
3.4 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	17
3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล	17
3.6 การรายงานผลการวิจัย	18
3.7 แผนการดำเนินการศึกษาวิจัย	18

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 4	ผลการศึกษา
4.1	บริบทชุมชน
4.1.1	ที่ตั้งและประวัติหมู่บ้าน
4.1.2	สภาพทางกายภาพ
4.1.3	สภาพทางชีวภาพ
4.1.4	สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ
4.2	การลงแขก
4.2.1	ความหมายของการลงแขก/การเอาแรง การแลกเปลี่ยนแรงงาน ในทัศนของชาวบ้าน
4.2.2	ประวัติการลงแขก/ การเอาแรง ในหมู่บ้าน
4.3	รูปแบบและวิธีการลงแขก/ การเอาแรงและการปรับเปลี่ยน
4.3.1	แนวคิดในการลงแขก
4.3.2	รูปแบบการเอาแรง
4.3.2.1	รูปแบบการเอาแรงแบบไม่ค้ำแรง
4.3.2.2	รูปแบบการเอาแรงค้ำแบบค้ำแรง
4.3.2.2.1	การแลกเปลี่ยนแรงงานกับแรงงาน
4.3.2.2.2	การแลกเปลี่ยนแรงงานกับสิ่งของ
4.4	เงื่อนไขการตัดสินใจเอาแรงของครัวเรือน
4.4.1	ฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือน
4.4.2	แรงงานและกิจกรรมในครัวเรือน
4.4.3	เครือข่ายทางสังคม
4.4.4	ลักษณะของต้นข้าวและผลผลิตข้าว
4.5	บทบาทการเอาแรงต่อครัวเรือนและชุมชน
4.5.1	บทบาทด้านเศรษฐกิจ
4.5.2	บทบาทด้านสังคม
4.5.3	บทบาทด้านความเชื่อประเพณี

สารบัญ

	หน้า
4.6 แนวโน้มการดำรงคงอยู่ของการลงแขก/เอาแรง	60
4.6.1 ด้านลักษณะของกิจกรรม	60
4.6.2 ด้านแรงงาน	61
4.6.3 เครื่องมือช่างสังคมในชุมชน	61
4.6.4 ด้านเทคโนโลยี	62
บทที่ 5 สรุปและข้อเสนอแนะ	64
5.1 บริบทชุมชน	64
5.2 การลงแขก ความหมายของการลงแขก	66
5.3 ประวัติการลงแขกในหมู่บ้าน	66
5.4 รูปแบบและวิธีการลงแขก/เอาแรง และการปรับเปลี่ยน	66
5.5 เจือใจในการตัดสินใจในการเอาแรงของครัวเรือน	67
5.6 บทบาทการเอาแรงต่อครัวเรือนและชุมชน	68
5.7 แนวโน้มการดำรงคงอยู่ของการลงแขก/เอาแรง	68
ข้อเสนอแนะ	69
บรรณานุกรม	71
ภาคผนวก ก. แนวทางการสัมภาษณ์	74
ภาคผนวก ข. รายชื่อผู้ลงแขก/เอาแรงและไม่เอาแรง	77
ประวัติผู้วิจัย	82

สารบัญภาพ

	หน้า
แผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดิน บ. คีวง อ.น้ำพอง จ. ขอนแก่น	21
แผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดิน บ. แห้วคำ กิ่งอำเภอชำสูง จ.ขอนแก่น	22
ปฏิทินการใช้แรงงาน บ. คีวง อ.น้ำพอง จ. ขอนแก่น	27
ปฏิทินการใช้แรงงาน บ. แห้วคำ กิ่งอำเภอชำสูง จ.ขอนแก่น	28
แผนภาพแสดงการติดต่อเพื่อหาแรงงานมาช่วยเหลือ	46

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง การลงแขกกับวิถีชีวิตของคนอีสาน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ได้ศึกษาที่บ้านดั่ง หมู่ 6 ตำบลน้ำพอง อำเภอคำชะอี จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นหมู่บ้านในเขตชลประทาน และบ้านเห้วคำ หมู่ 8 ต. โนน กิ่งอำเภอคำชะอี จังหวัดขอนแก่น เป็นหมู่บ้านนอกเขตชลประทาน

วัตถุประสงค์ในการวิจัย คือ (1) เพื่อศึกษารูปแบบ วิธีการ และการปรับเปลี่ยนรูปแบบ และวิธีการในการลงแขก ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนอีสานในสภาพปัจจุบัน

(2) เพื่อศึกษาบทบาทของประเพณีลงแขกในด้านเศรษฐกิจ สังคม และความคิด ความเชื่อ

(3) เพื่อศึกษาแนวโน้มการดำรงคงอยู่ของการลงแขก/ เอาแรง

การศึกษาพบว่า การลงแขกได้ถูกปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการจากสมัยก่อนมาก สมัยก่อนการลงแขกเป็นการช่วยเหลือแรงงานกันในการทำกิจกรรม โดยไม่มีพันธะผูกพันว่าจะต้องไปช่วยแรงงานคืน ปัจจุบัน การลงแขกบางประเภท ได้เปลี่ยนรูปแบบวิธีการ เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนอีสาน

การลงแขกมี 2 รูปแบบ คือ เป็นการแลกเปลี่ยนแรงงาน กับแรงงาน ซึ่งมี 2 หมู่บ้านที่ศึกษา และการแลกเปลี่ยนแรงงานกับสิ่งของ ซึ่งมีเฉพาะในบ้านเห้วคำ โดยผู้จัดลงแขก ได้แบ่ง (พูด) เนื้อวัวและเนื้อหมู ให้ผู้จะมาช่วยแรงงานไปบริโภคก่อน เพื่อมัดจำไว้ เมื่อถึงช่วงเกี่ยวข้าว ก็ต้องมาช่วย เพราะหมู่บ้านนี้มีปัญหาการขาดแคลนแรงงานกว่าบ้านดั่ง

บทบาทของประเพณีการลงแขก มีหลายด้าน เช่น ด้านเศรษฐกิจ สามารถจะลดต้นทุนการผลิตได้ เป็นการแก้ปัญหาเรื่องการขาดแคลนแรงงาน ช่วยให้งานเสร็จเร็วขึ้น ด้านสังคม เป็นการสร้างและกระชับเครือข่ายทางสังคม เป็นกลไกในการสร้างความรัก ความสามัคคี สร้างพลังชุมชน เพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเอง ทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ ด้านความเชื่อประเพณี ก็เป็นการสืบทอดประเพณีชุมชน และโอกาสในการสร้างใหม่ทางวัฒนธรรม

แนวโน้มของการดำรงคงอยู่ของการลงแขกขึ้นกับเงื่อนไขหลายประการเช่น ลักษณะกิจกรรมที่เป็นงานหนักต้องช่วยกันหลายคน เช่น ขนข้าวขึ้นยุ้ง เกษตรกรได้ทำกันทุกปี และมีแนวโน้มจะทำต่อไปอีก นอกจากนี้การขาดแคลนแรงงานก็ดี เครือข่ายทางสังคมในชุมชน และการยอมรับหรือไม่รับเทคโนโลยี โดยเฉพาะเทคโนโลยีการเกษตร ก็จะเป็นเงื่อนไขในการลงแขก และจะทำให้การลงแขกดำรงคงอยู่หรือลดน้อยลง

ABSTRACT

This research entitled “Cooperative labor and the way of life of Esarn people” is a qualitative research. The study was carried out at Ban Duang 6, Numpong sub-district, Amphur Numpong, Khon Kaen Province and Ban Haewkum 8, Non sub-district, Ging Amphur Sumsung, Khon Kaen Province. The farmer is a village in an irrigation area as the latter is not part of it.

The objectives of the research are as follows :

- (1) to study the model, method, the change of model and method used in cooperative labor to suit the way of life of Esarn people at the present time.
- (2) to study the customs and beliefs in the roles of cooperative labor in the economy and
- (3) to study the trend of existing cooperative labor.

The study has revealed that the cooperative labor, was adjusted tremendously from the farmer time, in that in the past cooperative labor was to help to each other in running their activities without any work in return. At present some kinds of cooperative labor have changed their models and methods to suit the way of life of the Esarn people.

There are two types of cooperative labor : one is the exchange of their labor for other labor which would exist in both of the villages mentioned above and that the other is the exchange of labor for goods. The latter still exists only in Ban Haewkum and the method used is the exchange of commodities such as pork or meat to the workers in advance to make sure that they have to come to help with the harvest since this village has a lack of labor compared with Ban Duang

Roles of cooperative labor have many aspects such as economic as it can reduce the capital in reproduction, solve the labor force problem and also help to finish the work faster. As a social aspect, it is a mechanism to create love, unity, community power leading to self-reliance in order to make the community stronger. As a belief aspect, it can prolong the community custom and even create a new culture or sub culture.

The trend of the existing cooperative labor depends on many conditions. One of those is heavy work activity which depends on a large labor force, such as those who carry the rice in sacks from a threshing floor up to a karn. Thai farmers rely on this every year and the trend seems as if it will continue. Besides, the lack of labor, social net work in the community and the acceptance or not or technology should be the important conditions of the existence or even gradual decline of the cooperative labor system.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง การลงแขกกับวิถีชีวิตของคนอีสาน มีอาจจะสำเร็จลงด้วยดีได้ หากขาดพลังสนับสนุนจากผู้พระคุณหลายท่านอาทิ คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ที่ให้การสนับสนุนด้านทุนอุดหนุนการวิจัยและคำแนะนำที่ทรงคุณค่ายิ่ง ผู้นำชุมชนและชาวบ้านดั่ง ตำบลน้ำพอง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ชาวบ้านแห้วคำ ตำบลโนน กิ่งอำเภอซำสูง จังหวัดขอนแก่น ที่ให้ความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลจนครบถ้วน คณะผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและประทับใจในความกรุณาของท่านเป็นอย่างยิ่ง จึงใคร่ขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

อนึ่ง ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณ ดร. สุเกศินี สุภธีระ ที่ให้การสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง รุณสุจินดา พิมพ์ ผู้ช่วยนักวิจัย และ คุณกัลยา กิตติธาดากุล ที่ให้การช่วยเหลือต่าง ๆ ตั้งแต่วันแรกจนถึงวันสุดท้ายของการวิจัยนี้

ท้ายที่สุดนี้ คณะผู้วิจัยใคร่ขอขอบพระคุณทุก ๆ ท่านที่ได้มีส่วนช่วยเหลืองานวิจัยนี้แต่มีอาจะระบุนามให้ครบถ้วนได้ หากผลการวิจัยนี้ยังมีคุณค่าประโยชน์ต่อสังคมอยู่บ้างก็ขอมอบให้แก่ผู้ที่มีความเอื้ออาทรต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสิ่งที่ดีงาม ไม่เพียงแต่การลงแขก / เอาแรงด้านแรงกายเท่านั้น หากรวมถึงพลังงานด้านความคิด ความรัก ความสามัคคีของชนในชาติ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมอันดีของไทยเรา อันจะเป็นกลไกสำคัญที่จะให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ และเป็นชุมชนที่เข้มแข็งต่อไป

คณะผู้วิจัย

วิไลวงศ์ กฤษณะภูติ

สมใจ ศรีหล้า

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาของปัญหาในการวิจัย

การลงแขก หรือการร่วมแรงร่วมใจกัน ช่วยกันทำงาน ได้มีมาตั้งแต่โบราณกาล จนถือว่าเป็นประเพณีอันดีงามของไทยเรา (นฤมล ปราณี, 2537) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลงแขกถือว่าเป็นวิถีชีวิตของคนอีสานที่สืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ เนื่องจากว่าคนอีสานได้มีคุณลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งคือ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความช่วยเหลือเกื้อกูลกันตั้งแต่อดีต ซึ่งการช่วยเหลือกันนับตั้งแต่เรื่องเล็กๆ น้อยๆ ไปจนถึงเรื่องใหญ่โต เช่น ผู้ที่มีเรื่องทุกข์ร้อนไม่สบายใจก็ไปเล่าไประบายปัญหาให้เพื่อนบ้านหรือผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีประสบการณ์ฟัง ก็จะได้รับคำปรึกษาแนะนำที่เป็นประโยชน์และหาทางออกแห่งปัญหาให้ อนึ่งผู้ที่ไปหาอาหารธรรมชาติตามห้วยหนองคลองบึงตามเรียกสวนไร่ นา เช่น เก็บเห็ด หน่อไม้ ผักหวาน อีลือก ดอกกระเจียว ไปหาหอย กบ เขียด ปู ปลา มาได้ หรือทำอาหารอร่อยๆ ก็จะนำไปแบ่งปันให้ญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้านเป็นประจำไม่เพียงแต่การมีน้ำใจต่อกันดังกล่าวเท่านั้น การช่วยเหลือด้านแรงงานก็จะมีคามหมายความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน กล่าวคือคนอีสานจะช่วยแรงงานทำงานกันหรือเรียกว่า “ลงแขก” ซึ่งเป็นการช่วยกันทำงานโดยไม่มีพันธะผูกพันต่อกันว่าจะต้องไปใช้แรงงานคืน ใครมีความพร้อมจะไปช่วยคืนก็ได้ หรือไม่ไปช่วยคืนก็ได้ การจัดหาแรงงานมาร่วมในการลงแขกขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลนั้นกับคนอื่นๆ ทั้งในและนอกชุมชน ดังนั้นการลงแขกจึงจัดว่าเป็นเครือข่ายทางสังคมที่สำคัญประเภทหนึ่ง เป็นที่สังเกตว่าการลงแขกเป็นการร่วมแรงร่วมใจกันทำงานกันอย่างดีมีคุณภาพ เสมือนเป็นงานของตนเอง และได้ช่วยแรงกันทำตั้งแต่ต้นจนงานสำเร็จ ซึ่งเป็นการแสดงถึงความมีน้ำใจจริงๆ เช่นการลงแขกปลูกบ้าน ปลูกขี้ข้าว ดำนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว ขนข้าวขึ้นยุ้ง ขุดบ่อน้ำ ขุดสระ เป็นต้น (วิไลวงศ์ กฤษณะภักดี และคณะ, 2528) หากพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วจะเห็นได้ว่า การลงแขกเป็นการรวมพลังกันทำงานอันเป็นวิธีการนำไปสู่การพึ่งตนเอง และเศรษฐกิจแบบพอเพียง ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบัน

แม้ว่าสถานะเศรษฐกิจและสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป อันมีผลทำให้วิถีชีวิตของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งทำให้วิธีการและประเภทของการลงแขกได้ปรับเปลี่ยนตามไปด้วย เช่นกัน (บำเพ็ญ เพ็งบุญมา, 2531) แต่การลงแขกบางประเภทยังคงดำรงอยู่ ขณะที่การลงแขกอีกหลายประเภทได้เล็กล้มไป เช่น การลงแขกตัดต้นไม้ เลื่อยไม้ ลากต้นไม้จากป่า และลงแขกถางป่า (วอแหวนอัสวิน, 2544) ต่อมาการลงแขกได้ปรับเปลี่ยนวิธีการ เรียกว่า “การเอาแรง” หรือ การแลก

เปลี่ยนแรงงาน มีการรวมกลุ่มหมุนเวียนกันไปช่วยแรงงานจนครบทุกคน เช่น การเพาะปลูกข้าวไร่ สมาชิกกลุ่มจะหมุนเวียนไปช่วยกันจนครบทุกครัวเรือน (ประยูรท์ สิงห์ทองเมือง, 2532) อย่างไรก็ตาม ไร่ ประเพณีการลงแขกก็ยังคงได้รับการนำมาใช้ โดยเฉพาะเมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ ราคาผลผลิตตกต่ำ ต้นทุนการผลิตสูง เกิดภาวะการว่างงานสูง ส่งผลให้ชาวอีสานใช้วิธีการลงแขกเป็นกลยุทธ์หนึ่งในการผ่อนคลายนปัญหาที่เกิดจากวิกฤติเศรษฐกิจโดยสามารถลดต้นทุนการผลิตในส่วนของ การจ้างแรงงาน ดังนั้นแม้การลงแขกซึ่งเป็นวิถีชีวิตของคนอีสานได้เปลี่ยนแปลงไปท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจ แต่บางชุมชนการลงแขกบางประเภทยังคงดำรงอยู่ บางชุมชนการลงแขกจะเล็กลงไป บางชุมชนได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบวิธีการแปลกๆ ใหม่ๆ เพื่อให้สอดคล้องเหมาะสมกับสถานะเศรษฐกิจ สังคม และวิธีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปในยุคปัจจุบัน

จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นเมืองหลักของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นศูนย์กลางของการคมนาคม การศึกษา การแพทย์ การสาธารณสุข การค้า และธุรกิจ ตลอดจนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยประกอบด้วย 20 อำเภอ และ 5 กิ่งอำเภอ มีประชากร 1,747,108 คน มีจำนวน 2,116 หมู่บ้าน (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2543) แม้ว่าจังหวัดขอนแก่นจะเป็นศูนย์กลางด้านวิชาการและเทคโนโลยีดังกล่าว แต่ในด้านประเพณี วัฒนธรรมที่ดีงามหลายอย่าง ก็ยังคงดำรงอยู่ บางอย่างก็ได้รับการปรับเปลี่ยนเพื่อให้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ สามารถจะเอื้อประโยชน์ต่อสังคมได้ เช่น “การลงแขก” ซึ่งชาวบ้านเรียกกันในอดีต แต่ปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนชื่อเป็น “การเอาแรง” หรือ “การเอาแสง” และได้ดำเนินการในหลายๆ หมู่บ้าน ของจังหวัดขอนแก่น โดยเฉพาะการเอาแรงในกิจกรรมด้านการเกษตร ซึ่งมีทั้งในหมู่บ้านนอกเขตชลประทาน ที่อาศัยน้ำฝนในการเกษตรอย่างเดียว และหมู่บ้านในเขตชลประทานที่อาศัยน้ำจากคลองส่งน้ำทำการเกษตร ในการศึกษาคาดว่าวิถีชีวิตของชาวชนบทอีสานของทั้งสองหมู่บ้าน ดังกล่าวเกี่ยวกับการเกษตร และการเอาแรง คงจะมีความแตกต่างกันด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจประสงค์จะศึกษาวิธีการและรูปแบบของการลงแขก/ การเอาแรง ใน 2 หมู่บ้าน ซึ่งเป็นหมู่บ้านนอกเขต และในเขตชลประทาน ทั้งนี้เพื่อเป็นการเสริมสร้างวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา ส่งเสริมและสนับสนุนศักยภาพของครอบครัว และชุมชน ส่งเสริมการลงทุนทางวัฒนธรรม และเป็นการปลูกฝังเสริมสร้างค่านิยมที่ดีที่พึงประสงค์โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญดังนี้

1.2 วัตถุประสงค์ในการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาถึงรูปแบบ วิธีการ และการปรับเปลี่ยนรูปแบบ และวิธีการในการลงแขกให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนอีสานในสภาพปัจจุบัน

2.2 เพื่อศึกษาบทบาทของประเพณีการลงแขก ในด้านเศรษฐกิจ สังคม และความคิด
ความเชื่อ

2.3 เพื่อศึกษาแนวโน้มการดำรงคงอยู่ของการลงแขก/เอาแรง

1.3 ระยะเวลาดำเนินการวิจัย

มีระยะเวลาดำเนินการวิจัย 12 เดือน เริ่มตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. 2543 ถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2544 (ดูแผนการดำเนินงานตลอดโครงการ)

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

4.1 สามารถทราบถึงรูปแบบ วิธีการลงแขก วิถีชีวิตของคนอีสาน ตลอดทั้งการปรับเปลี่ยนรูปแบบ และวิธีการลงแขกให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในสภาพการณ์ปัจจุบัน

4.2 สามารถทราบถึงบทบาท หรือประโยชน์ของประเพณีการลงแขกในด้านต่างๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ สังคม และความคิด ความเชื่อ

4.3 สามารถทราบถึงแนวโน้มการดำรงอยู่ของการลงแขก

4.4 การลงแขกเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมชุมชนแห่งความรัก ความสามัคคี ความเอื้ออาทร และมีน้ำใจต่อกัน อันเป็นปัจจัยส่งเสริมในการพัฒนาประเทศ

4.5 สามารถใช้ข้อมูลการลงแขกไปประกอบการเรียน การสอน การบริการชุมชน การวิจัยด้านวัฒนธรรม และด้านการพัฒนาต่อไป

1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

การลงแขกเป็นวัฒนธรรมชุมชน ที่ส่งเสริมความรัก ความสามัคคี ความเอื้ออาทร และความมีน้ำใจต่อกัน ร่วมแรงร่วมใจกันทำกิจกรรม อันจะนำไปสู่ชุมชนเข้มแข็ง การพึ่งตนเอง และเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบัน

บทที่ 2

แนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องที่ใช้ในการศึกษาวิจัยนี้ จะเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเพียงส่วนหนึ่ง ในการวิจัยเชิงคุณภาพ ข้อมูลส่วนใหญ่จะได้จากพื้นที่ศึกษา และเหตุการณ์ที่เป็นจริง แนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

สนิท สัมครการ (2525) ได้ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจเกิดขึ้นได้จากความสัมพันธ์ทางสังคมในแต่ละเรื่อง ซึ่งอาจเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนต่อเพื่อน ระหว่างสามี - ภรรยา, บิดา-มารดา-บุตร, ครู - ศิษย์, หญิง - ชาย ฯลฯ จนถึงกลุ่มความสัมพันธ์ที่รวมกันเข้ามาในรูปองค์การทางสังคม กล่าวโดยสรุป การเปลี่ยนแปลงใดๆที่มีผลทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมเกิดความแตกต่างกันในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งแล้วการเปลี่ยนแปลงนั้นไม่ว่าจะเล็กน้อยหรือใหญ่โตเพียงใดก็ตาม ย่อมถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ทั้งสิ้น

ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงในแบบแผนการดำเนินชีวิตของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งซึ่งย่อมจะมีวิถีชีวิตเป็นของตนเอง คำว่า แบบแผนการดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิต เป็นสิ่งที่ยากจะมองเห็นหรือสังเกตเห็นได้โดยตรง ปกติแล้ว จะศึกษาสังเกตพฤติกรรมของมนุษย์ที่ประพติดต่อกันแล้วพิจารณาหลักเกณฑ์ หรือแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคม ด้วยเหตุนี้จึงพบว่า ธรรมเนียมประเพณีหลายอย่างคนละเลยไม่ปฏิบัติตามก็ไม่ถือว่าเป็นความผิดร้ายแรง ตรงข้ามกับธรรมเนียมประเพณีบางประการที่มีบทลงโทษผู้ฝ่าฝืนเข้มงวดมาก ธรรมเนียมประเพณี หรือข้อกำหนดพฤติกรรมมนุษย์แบบนี้ตามปกติแล้ว มักจะเกี่ยวกับความอยู่รอดของสังคมหรือไม่ก็เป็นสิ่งที่สังคมถือว่ามีความสำคัญ ควรสงวนรักษาไว้มากกว่าการเปลี่ยนแปลง

Fairchild (อ้างใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2528) ได้ให้คำนิยามของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่าเป็นลักษณะหนึ่งของกระบวนการ แบบแผน หรือรูปแบบสังคมซึ่งมีการผันแปรหรือมีการเปลี่ยนแปลง เป็นแนวคิดรวมถึงผลของการเปลี่ยนแปลงทุกอย่างของกระบวนการสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจก้าวหน้าหรือล่าสมัยก็ได้ เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างถาวรหรือชั่วคราวมีการวางแผนหรือเปลี่ยนแปลงโดยไม่มี การวางแผน เป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางเดียวหรือ

หลายทิศทาง อาจก่อให้เกิดประโยชน์หรือโทษได้ ส่วนความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมีความหมายถึง การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทุกด้าน

Davis (อ้างถึงใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2528) ได้ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในลักษณะที่แตกต่างจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม กล่าวคือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบสังคม นั่นคือ เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างและหน้าที่ของสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็เป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมหมายถึง การเปลี่ยนแปลงทุกอย่างที่เกิดขึ้นในวัฒนธรรมทุกสาขา ได้แก่ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ปรัชญา ฯลฯ

Wiese (อ้างถึงในสมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2528) ได้ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกับ Davis กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมหมายถึง การเปลี่ยนแปลงในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ในขณะที่การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมหมายถึงการเปลี่ยนแปลงในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งของหรือเรื่องราวต่างๆ ทั้งนี้เนื่องมาจากวัฒนธรรมเป็นผลผลิตของกิจกรรมระหว่างมนุษย์ ส่วนสังคมเป็นเรื่องของตัวกระทำสิ่งนั้นๆ

จากแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม อาจสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมคือการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของบุคคลรวมทั้งองค์กรต่างๆ ในสังคม ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตหรือวิถีการดำรงชีวิตของบุคคลในทุกด้าน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ผลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม น่าจะมีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนรูปแบบ และวิธีการลงแขกประเภทต่างๆ ได้

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคม (Social Network) ในชุมชน

พิมพัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ (อ้างถึงใน ขงยุทธ ตรีนุชกร, 2541) ได้ให้ความหมายของเครือข่ายว่า เครือข่ายคือ กลุ่มของความสัมพันธ์ทางสังคมที่บุคคลกลุ่มหนึ่งมีต่อกันและกัน และลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว สามารถนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคลเหล่านี้ได้

ดิรนนท์ อนวัชศิริวงศ์ (2534) ได้ให้ความหมายของเครือข่ายว่า หมายถึงระบบการแพร่กระจายของข้อมูลข่าวสารในสมาชิกของกลุ่ม มีทั้งเครือข่ายแบบไม่เป็นทางการ และเครือข่ายแบบเป็นทางการ

ชนิษฐา กาญจนรังษินนท์ (อ้างถึงใน เจน ยินศิริรัมย์, 2542) ได้อธิบายไว้ว่า เครือข่ายคือ กลุ่มของคนหรือองค์กรที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกันใน

ลักษณะที่บุคคลหรือองค์กรสมาชิก ยังคงมีความเป็นอิสระในการดำเนินกิจกรรมของตน การสร้างเครือข่ายเป็นการทำให้บุคคลและองค์กรที่กระจัดกระจายได้ติดต่อและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารร่วมมือกันด้วยความสมัครใจ อีกทั้งให้สมาชิกในเครือข่ายมีความสัมพันธ์กันฉันท์เพื่อนที่ต่างก็มีความอิสระมากกว่าสร้างการคบค้าสมาคมแบบพืงพืง เครือข่ายอาจจัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการจากหน่วยราชการ หรือองค์กรเอกชน อาจเกิดขึ้นแบบไม่เป็นทางการจากการทำกิจกรรมร่วมกันของบุคคล หรือองค์กรที่สมัครใจ

งามพิศ สัตย์สงวน, (2538) อธิบายไว้ว่าเครือข่ายทางสังคม หมายถึง การเชื่อมโยงทั้งทางตรง และทางอ้อม ระหว่างปัจเจกชน ซึ่งเป็นศูนย์กลางของเครือข่ายกับคนอื่นๆ ที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมต่อกัน นักมานุษยวิทยามักใช้เครือข่ายทางสังคมเป็นกรอบที่จะทำให้เข้าใจความสัมพันธ์ทางสังคม และเป็นวิธีการที่มีประโยชน์เพื่อใช้ศึกษาการจัดองค์กรในเมืองมักประกอบไปด้วยกลุ่มคนที่ไม่ใช่ญาติกัน การรวมเอาตัวเชื่อมระหว่างปัจเจกชนต่างๆที่แต่ละคนมีบางส่วนของชีวิตร่วมกับคนอื่นๆ ในสถานการณ์แตกต่างกันไปจำนวนหนึ่ง

มโนภาพสำคัญอย่างหนึ่งที่ใช้เปรียบเทียบเครือข่ายทางสังคม คือ ระดับของความหนาแน่นของเครือข่าย (degree of connectedness or density) ในเครือข่ายแบบหนาแน่น ปัจเจกชนต่างๆที่เชื่อมโยงกันมักรู้จักหรือเชื่อมโยงกับคนอื่นๆด้วย แต่ในเครือข่ายแบบเบาบางปัจเจกชนกับคนอื่นๆที่มักไม่รู้จักกันและกัน มีการศึกษาเปรียบเทียบเครือข่ายแบบหนาแน่น และเปรียบเทียบโครงสร้างของเครือข่ายแบบหนาแน่นเพื่ออธิบายพฤติกรรมประเภทต่างๆของคน เครือข่ายทางสังคมในตอนแรกเริ่มถูกใช้เพื่อศึกษาครอบครัวในอังกฤษ ผลการวิเคราะห์ พบว่า ครอบครัวในเมืองไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยวเหมือนที่คิดกัน แต่จะเกี่ยวข้องกับเครือข่ายแบบเบาบางหรือแบบหนาแน่นก็ได้ ภายใต้อาณัติทางสังคม และถ้าไม่มีเครือข่ายดังกล่าว ครอบครัวในเมืองก็จะอยู่ไม่ได้

ในกรอบเครือข่ายทางสังคม คนแต่ละคนที่ปัจเจกชนเชื่อมโยงด้วยไม่ได้มีความสัมพันธ์อย่างเดี่ยว อาจจะเชื่อมโยงกับคนอื่นๆ ในฐานะที่เป็นญาติ เป็นเพื่อนร่วมงาน เป็นเพื่อนบ้านและอื่นๆ เมื่อมีสถานการณ์ใหม่ๆเกิดขึ้น ทำให้สังคมประเพณีเปลี่ยนแปลงไป และสิ่งหนึ่งที่เกิดตามมา คือ การที่คนในสังคมประเพณี เริ่มขยายลงไปมีความสัมพันธ์ทางสังคมกว้างขวางขึ้น กับกลุ่มอื่นที่ไม่ใช่เครือญาติหรือในชุมชนท้องถิ่นของตน

ประเวศ วะสี (อ้างถึงในเจน ยินศิริรัมย์, 2542) อธิบายไว้ว่า เครือข่ายระดับภาคเป็น เครือข่ายภาควิชาชีพต่างๆที่จะเข้าไปเกี่ยวพันชุมชน เป็นเครือข่ายของเอกชน เครือข่ายนักวิชาการ เครือข่ายพระ เวลาที่มีการประชุม พระท่านจะนำเสนอเครือข่ายพระ เครือข่ายนักวิชาการจะนำเสนอเครือข่ายวิชาการ ฯลฯ

ลักษณะของเครือข่าย อาจจะจำแนกได้ 3 ลักษณะ ประกอบด้วย

1. เครือข่ายความคิด เป็นเครือข่ายที่เน้นการทำงานด้านความคิดหรือเทคนิคต่างๆ เครือข่ายเหล่านี้เป็นแหล่งที่ผู้นำได้มีโอกาสเผยแพร่แนวความคิด ซึ่งมักเป็นเครือข่ายของกลุ่มคนที่อยู่บนสถานภาพที่คล้ายคลึงกัน แต่อยู่ต่างถิ่นกันได้ รวมตัวกันสร้างเครือข่ายขึ้นเป็นเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์

2. เครือข่ายกิจกรรม เป็นเครือข่ายที่เน้นการช่วยเหลือร่วมมือกันในการทำกิจกรรม ส่วนมากมักเป็นเครือข่ายในชุมชนที่สมาชิกของเครือข่าย อาจเป็นเครือญาติกัน หรือมีสายสัมพันธ์เป็นครูเป็นลูกศิษย์กัน หรืออาจอยู่ในกลุ่มกิจกรรมเดียวกัน ผู้นำทุกระดับชั้นจะมีเครือข่ายหรือกิจกรรมเฉพาะภายในชุมชนของตนเองอยู่ สมาชิกของเครือข่ายจะคอยช่วยเหลือ หรือร่วมมือยังผลให้งานประสบผลสำเร็จ

3. เครือข่ายสนับสนุน กิจกรรมพัฒนาเพื่อการแก้ปัญหาของชุมชน นอกจากจะมีความคิดในการวิเคราะห์หาทางออกในการแก้ปัญหา มีการกระทำกิจกรรมการแก้ปัญหา อาจมาจากการระดมทุนภายในหมู่บ้าน โดยเฉพาะการระดมทุนของสมาชิก เช่น กองทุนร้านค้า กลุ่มออมทรัพย์ เพื่อการผลิต ธนาคารข้าว หรือการทอดผ้าป่า อาจจะเป็นทุนมาจากภายนอก เช่น การบริจาค การช่วยเหลือของแหล่งทุนภายนอกหมู่บ้าน

เครือข่ายเกิดขึ้นได้ 2 ลักษณะ ดังนี้

1. เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เป็นลักษณะเครือข่ายความสัมพันธ์กันในอดีต มีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติ มีความเชื่ออย่างเดียวกัน เป็นครูเป็นศิษย์กัน หรือเคยแลกเปลี่ยนผลผลิตกัน
2. เกิดขึ้นโดยการจัดตั้ง เกิดจากความพร้อมและความต้องการของผู้นำ และของเครือข่ายเอง (สัมพันธ์ เศรษฐกิจ และคณะ, 2537)

เจ.บัวส์เซเวน (J. BOISSEVAIN, 1974 อ้างถึงใน วันทนีย์ วาสิกะสิน และคณะ. 2538) ได้จำแนกความหนาแน่นของเครือข่ายทางสังคมออกเป็น 3 โชน คือ

1. เครือข่ายหลัก (Intimate network) ได้แก่ ครอบครัวญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง ซึ่งมีความใกล้ชิดมากที่สุด
2. เครือข่ายรอง (Effective network) ประกอบด้วยบุคคลต่างๆ ซึ่งบุคคลที่เป็นศูนย์กลางรู้จักคุ้นเคยน้อยกว่ากลุ่มแรกสามารถคาดหวังจากเครือข่ายนี้ได้น้อยกว่าเครือข่ายแบบแรก กลุ่มนี้มักได้แก่ ญาติพี่น้องที่ห่างออกไป เพื่อนฝูง และคนที่รู้จักคุ้นเคยอื่นๆ

3. เครือข่ายขยาย (ego's extended network) ได้แก่กลุ่มคนที่บุคคลผู้เป็นศูนย์กลางไม่รู้จักโดยตรงแต่สามารถติดต่อสัมพันธ์ด้วยได้ ถ้าต้องการ โดยผ่านเครือข่ายใกล้ชิดอีกทีหนึ่ง (สุภัศตรา เก้าประคิษฐ์, 2535)

สำหรับการวิเคราะห์ความหนาแน่นของเครือข่ายทางสังคมสามารถพิจารณาได้จากคุณภาพของความหนาแน่น ซึ่งแยกได้ 2 ประเภท คือ

1. เครือข่ายที่มีความหนาแน่นน้อย (Loose-knit network) ได้แก่ เครือข่ายที่มีความสัมพันธ์ค่อนข้างน้อย สมาชิกในเครือข่ายมีความผูกพันระหว่างกันน้อยกว่า การติดต่อสื่อสารระหว่างกันและกันในอัตราความถี่น้อย ซึ่งมีผลให้คนในเครือข่ายมีการกระทำ และมีอิทธิพลต่อกันและกันน้อย

2. เครือข่ายที่มีความหนาแน่นสูง (Dense network) ได้แก่ ลักษณะของเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่นและใกล้ชิด มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร หรือมีกิจกรรมการปฏิสังสรรค์อยู่ในอัตราความถี่ที่จัดว่าสูง ทำให้มีลักษณะความคล้ายคลึงกัน และมีอิทธิพลต่อกันและกันค่อนข้างมาก (Spectt , 1988 อ้างถึงใน วันทนีย์ วาสิกะสิน และคณะ, 2538)

ประโยชน์ของเครือข่ายทางสังคมในชุมชน

เจน ยินดีรัมย์ , (2542) ได้อธิบายไว้ว่า ประโยชน์ของการสร้างเครือข่าย สามารถทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ทักษะ ความรู้ ประสบการณ์ เครื่องมือและสื่อ ผ่านการประชุม การทดลองปฏิบัติการ การประชาสัมพันธ์ ช่วยลดการทำงานและใช้ทรัพยากรซ้ำซ้อน สามารถเชื่อมโยงคนที่อยู่ในระดับต่างกัน มีวิธีการทำงาน การจัดองค์กรและมีภูมิหลังต่างกัน ที่ไม่มีโอกาสติดต่อกันเข้าด้วยกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากแนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคมในชุมชนอาจสรุปได้ว่า เครือข่ายทางสังคม คือความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคล กลุ่มคน หรือองค์กร มีการติดต่อประสานงานกัน ไม่ว่าจะด้านความคิด การสนับสนุนกิจการพัฒนาเพื่อการแก้ปัญหา หรือร่วมกิจกรรมกัน อาจเกิดขึ้นได้โดยธรรมชาติ หรือการจัดตั้งขึ้น ประโยชน์ของเครือข่ายทางสังคมมีมากมาย เช่น การแลกเปลี่ยนความคิด ความรู้ ประสบการณ์ข้อมูลข่าวสาร และ ทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษา วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพเกี่ยวกับการลงแขกได้ เนื่องจากการลงแขกหรือการเอาแรง ผู้ที่มาร่วมแรงงานทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง จะมีลักษณะเป็นเครือข่ายทางสังคม ไม่ว่าจะในกลุ่มญาติพี่น้องหรือกลุ่มเพื่อนบ้าน

2.3 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ปราโมทย์ ทศนสุวรรณ (2524) ได้อธิบายไว้ว่า การลงแขก เป็นงานบุญซึ่งมีหลายงานที่ทำขึ้น ในลักษณะของการลงแขก เช่น การร่วมงานหล่อเทียนพรรษา งานเซ็งบ้องไฟร่วมกัน ตลอดจนการร่วมแรงร่วมใจ แข่งขันเรือยาว เป็นต้น

สุริชัย หวันแก้ว และวิฑิต มั่นดาภรณ์ (2528) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ผลกระทบจากปัญหาตลาดข้าวต่อชุมชนในจังหวัดฉะเชิงเทรา และแนวทางแก้ไข” ได้อธิบายเกี่ยวกับการตกแรงหรือเอาแรงไว้ว่า เดิมจะมีการตกแรงหรือลงแขกกันมาก แต่ในปัจจุบันนี้การทำนาได้นำเอาเครื่องมือเครื่องใช้และเทคโนโลยีการผลิตใหม่ๆเข้ามามากขึ้น ชาวนาแต่ละคนต่างต้องดูแลรักษาข้าวของตนเองมากขึ้น ประกอบกับจำนวนแรงงานของคนในครอบครัวที่มาช่วยทำนาก็มีน้อยลง ปัจจัยเหล่านี้ทำให้การตกแรงหรือการลงแขกมีน้อยลงไป แต่ส่วนมากการตกแรงหรือการเอาแรงมักจะทำกันในตอนหอบข้าวหรือนวดข้าว ซึ่งต้องการใช้ความเร็วในการทำงานให้เสร็จในบางท้องที่ก็มีการตกแรงในการหว่านด้วย โดยมากมักจะเป็นแรงงานจากเพื่อนบ้านที่มีที่นาติดต่อกัน เพราะเวลาทำนาต้องอาศัยการชลประทานร่วมกัน

วิไลวงศ์ กฤษณะภูติ และคณะ (2528) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการลงแขก : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านหินลาด ตำบลบ้านค้อ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น มีวัตถุประสงค์สำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก ศึกษาถึงความหมายของการลงแขกในทัศนะของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างและประวัติการลงแขก ประการที่ 2 ศึกษาการลงแขกนวดข้าว เกี่ยวกับวัตถุประสงค์ ผู้ตัดสินใจ กระบวนการนวดข้าว การเปลี่ยนแปลงการลงแขกนวดข้าว ปัจจัยที่ทำให้การนวดข้าวยังมีอยู่ในปัจจุบัน ตัวแปรในการตัดสินใจลงแขกนวดข้าวเหตุผลของผู้ไม่ลงแขกนวดข้าวในอนาคต โดยเฉพาะหากมีการรับเทคโนโลยีใหม่ๆเข้ามาในหมู่บ้าน เช่น เครื่องนวดข้าวและอื่นๆ

การรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการประเมินสภาวะชนบทแบบเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal – RRA) ผลการศึกษาพบว่า การลงแขกในทัศนะของเกษตรกรตัวอย่าง หมายถึงการที่บุคคลไปขอแรงเพื่อนบ้านให้มาช่วยกันทำงานโดยไม่คิดค่าจ้างเป็นการจัดทำส่วนบุคคล และไม่ทำเฉพาะในวงศัญญาติเท่านั้น เพื่อนบ้านจะต้องมีส่วนร่วมลงแขกด้วย การลงแขกไม่มีลักษณะผูกพันว่าในกลุ่มผู้ลงแขก จะต้องกลับไปช่วยตามจำนวนครั้งและจำนวนคนที่เท่ากัน หากมีเวลาว่างก็ไปช่วยกัน การลงแขกในหมู่บ้านศึกษานี้ได้มีมาเป็นเวลานานพร้อมกับจัดตั้งหมู่บ้าน และการลงแขกก็มีหลายประเภท

ผู้ศึกษาได้เน้นการลงแขกนวดข้าวโดยเฉพาะ วัตถุประสงค์ในการลงแขกนวดข้าวนี้ เพื่อต้องการให้การนวดข้าวเสร็จเร็วๆทั้งต้องการความสนุกสนาน สันทนาการและพบปะกัน เพราะเคยทำมาทุกปี สำหรับปัจจัยที่ทำให้การลงแขกนวดข้าวยังคงมีอยู่นั้น ได้แก่ งานนวดข้าวเป็นงานที่รอ

ได้ ไม่เหมือนปักดำและเกี่ยวข้าวที่ต้องรีบเร่ง งานนวดข้าวจึงสามารถจะรอและขอแรงกันได้ และในหมู่บ้านนี้ยังไม่เคยมีการจ้างนวดข้าว ผู้ที่ลงแขกนวดข้าวส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีที่ดินทำกินมาก แต่มีแรงงานน้อย กรณีผู้ลงแขกนวดข้าวส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีที่ดินน้อยนั้น พบว่า ต้องการจะให้เสร็จเร็วๆ เพื่อจะได้ไปทำงานที่อื่น การลงแขกนวดข้าวจะขึ้นกับสถานะดินฟ้าอากาศอีกด้วย เช่น ถ้าฝนดี ได้ข้าวมากก็จะเป็นปัจจัยให้ลงแขกนวดข้าว แนวโน้มของการลงแขกนวดข้าวในอนาคตนั้น พบว่ายังคงมีอยู่ เพราะเห็นว่าการลงแขกนวดข้าวมีประโยชน์คุ้มค่า และพอใจมาก หากมีเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาในหมู่บ้าน เช่นเครื่องนวดข้าว เกษตรกรที่มีที่ดินมาก และได้ผลผลิตข้าวมาก จะใช้เครื่องนวดข้าว เพราะสะดวกไม่ต้องไปวานคนอื่นเช่นเดียวกับ ครั้วเรือนที่ไม่ได้เลี้ยงควายเพื่อใช้ไถนา ก็จะใช้เครื่องนวดข้าว เพราะไม่ต้องการฟางข้าว สำหรับครั้วเรือนที่เลี้ยงควายเพื่อใช้ไถนา ต้องการฟางข้าวเป็นอาหารเลี้ยงควายนั่น จะไม่ต้องการใช้เครื่องนวดข้าว เพราะเครื่องนวดข้าวจะบดฟางข้าวละเอียดจนใช้เป็นอาหารวัวควายไม่ได้ ดังนั้นเกษตรกรที่จะใช้เครื่องนวดข้าวนี้ จะขึ้นกับวัตถุประสงค์ของแต่ละครั้วเรือนเป็นสำคัญ

บำเพ็ญ เพ็งบุญมา (2531) ได้ศึกษาเรื่อง ความแตกต่างระหว่างการว่าจ้างแรงงานกับการลงแขกในกิจกรรมเกี่ยวข้าว : กรณีศึกษาหมู่บ้านพรหมสวรรค์ ตำบลพรหมสวรรค์ อำเภอโพธารอง จังหวัดร้อยเอ็ด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของหมู่บ้าน ความเป็นมาของการว่าจ้างแรงงาน และการลงแขกในการเกี่ยวข้าว ตลอดจนเปรียบเทียบถึงข้อแตกต่างระหว่างการว่าจ้างแรงงานกับการลงแขกเกี่ยวข้าว

ลักษณะการศึกษา เป็นการศึกษาทั้งเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพกลุ่มประชากรเป้าหมาย คือกลุ่มที่ลงแขกเกี่ยวข้าว และกลุ่มที่ว่าจ้างคนมาช่วยเกี่ยวข้าว

ผลการศึกษาพบว่า สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านที่มีรายได้ส่วนใหญ่จากการเกษตร ได้แก่ การทำนาทำไร่ ฐานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ค่อยจะดี จึงมีการอพยพแรงงานบางส่วนเข้ากรุงเทพฯ นอกจากนี้ยังไปตัดอ้อยและเก็บพริกไทยหลังฤดูเก็บเกี่ยว

การเกี่ยวข้าวนอกจากจะใช้แรงงานภายในครั้วเรือนแล้ว ในหมู่บ้านยังมีการว่าจ้างแรงงานและการลงแขกเกี่ยวข้าวอีกด้วย วิธีการดังกล่าวได้ช่วยแก้ปัญหาในครั้วเรือนที่มีแรงงานไม่เพียงพอให้สามารถเกี่ยวข้าวเสร็จทันที่ต้องการ ชาวบ้านจะนิยมการลงแขกเกี่ยวข้าวมากกว่า และได้ยึดถือปฏิบัติเรื่อยมาจนเป็นค่านิยมของหมู่บ้าน ซึ่งส่งผลให้คนในหมู่บ้าน และระบบเครือญาติมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ส่วนการว่าจ้างแรงงานในการเกี่ยวข้าวเพิ่งเริ่มมาประมาณ 4-5 ปีที่ผ่านมา การลงแขกเกี่ยวข้าวใช้เวลาเพียงวันเดียว แต่การว่าจ้างแรงงานใช้เวลานานกว่า จำนวนแรงงานแต่ละวันในการลงแขกเกี่ยวข้าวจะใช้มากกว่า การว่าจ้างแรงงาน ค่าใช้จ่ายในการเกี่ยวข้าวโดยเฉลี่ย

ครัวเรือนที่ใช้การว่าจ้างแรงงานเสียค่าใช้จ่ายต่ำกว่าครัวเรือนที่ลงแขกเกี่ยวข้าว และไม่มีภาระเตรียมอาหารเพื่อเลี้ยงคู่มือมาช่วยเกี่ยวข้าว

ประยูร สิงห์ทองเมือง (2532) ได้ศึกษาเรื่อง การเอาแรงภาคเกษตรกรรม : กรณีศึกษาหมู่บ้านกุดชุม หมู่ 1 ตำบลกุดชุม อำเภอคงหลวง จังหวัดมุกดาหาร วัตถุประสงค์เพื่อต้องการทราบถึงประวัติความเป็นมาของการเอาแรง และรูปแบบของการเอาแรงของชาวบ้านกุดชุมว่ามีมาแต่สมัยใด และมีการพัฒนารูปแบบของการเอาแรง ของชาวบ้านหรือไม่ ศึกษาถึงระบบการผลิตแบบการว่าจ้างที่เข้ามามีบทบาทในหมู่บ้าน เพื่อเปรียบเทียบกับ การเอาแรงของชาวบ้าน

ผลการศึกษาพบว่า การเอาแรงของชาวบ้านกุดชุม เป็นระบบการผลิตแบบดั้งเดิมของชาวบ้าน ที่พัฒนามาจากการแลกเปลี่ยนแรงงานเพาะปลูกข้าวไร่ มาเป็นการเพาะปลูกมันสำปะหลังซึ่งการเอาแรงดังกล่าวจะเกี่ยวข้องตั้งแต่การเตรียมพื้นที่จนถึงการขนผลผลิตมันสำปะหลัง ซึ่งเป็นกระบวนการผลิตขั้นสุดท้ายของชาวบ้าน ในหมู่บ้านนอกจากจะมีการผลิตแบบ “การเอาแรง” แล้ว ยังมีระบบการเอาแรง หรือเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2508 ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสภาพเศรษฐกิจของหมู่บ้านขึ้น

สะอาด ทุนภิรมย์ (อ้างถึงใน นฤมล ปราณี 2537) ได้ศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมการทำงานของชาวนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย : ศึกษากรณีบ้านพระวร อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ แม้ไม่ได้ศึกษาเรื่องการลงแขกโดยตรง แต่มีเนื้อหาบางส่วนได้กล่าวถึงการลงแขกไว้ สรุปได้ว่า แบบแผนของการลงแขกของชาวบ้านพระวร มีการช่วยงานกันโดยการลงแขกไถนาเกี่ยวข้าว และนวดข้าว ส่วนการทำงานไม่นิยมลงแขก การลงแขกที่นิยมแบบขอแรง คือขอแรงวานกันทำงานโดยไม่มีข้อผูกพันว่าจะต้องไปใช้แรงงานตอบแทนตามจำนวนแรงงานและจำนวนวัน เหมือนกับ “แขกลงแรง” เพราะแขกลงเรานั้นหมายถึงแต่ละครอบครัวจะใช้แรงงานเท่ากัน และหมุนเวียนกันไปทำงานให้กับทุกครอบครัวเป็นจำนวนวันเท่าๆกัน นอกจากนี้ยังมีการลงแขกปลูกบ้าน ซ่อมแซม และยกคันทนา เป็นต้น

แบบแผนในการใช้แรงงานในการทำงาน คือ แรงงานไถนา คานา เกี่ยวข้าวและนวดข้าว ชาวบ้านพระวรจะใช้แรงงานในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ ถ้าเห็นว่าการใช้แรงงานในครัวเรือนจะล่าช้าไม่ทันฤดูกาลหรือไม่ทันกับผลผลิตอาจจะเสียหายได้ จำเป็นต้องลงแขก ซึ่งจะมีมากกว่าการจ้างงาน ถ้าครอบครัวที่ทำงานของตนเสร็จ หากญาติสนิทยังไม่เสร็จงานก็จะเอาแรงงานไปช่วย ซึ่งถือว่าเป็นวัฒนธรรมอันดีงามของชาวชนบทที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยแรงงาน

นฤมล ปราณี (2537) ได้ศึกษาเรื่อง การลงแขก : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านโคกสูง ตำบลนางาม อำเภอมีชัยบุรี จังหวัดขอนแก่น โดยมีวัตถุประสงค์คือ ประการแรก ศึกษาถึงความหมายของการ

ลงแขกตามทัศนะของชาวบ้าน และรูปแบบของการลงแขกทั้งในอดีตและปัจจุบัน ทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ประการที่สอง ศึกษาแนวโน้มในอนาคตของการลงแขกในบ้าน โลกสูงด้วย

ผลการศึกษาพบว่า การลงแขกตามทัศนะของชาวบ้าน หมายถึง การวาน การหา การเรียกหมู่พวก ให้มาช่วยเหลือกัน ช่วยกันทำงาน ด้วยความเต็มใจ ไม่ต้องการสิ่งใดตอบแทน การลงแขกของบ้าน โลกสูงมี 2 ลักษณะ คือการลงแขกแบบวาน และการลงแขกแบบเอาแรง ซึ่งการเอาแรงต้องมีการใช้ค้ำแรงงาน ส่วนการวานไม่ต้องใช้แรงค้ำ ในชุมชนนี้ ส่วนมากจะใช้การลงแขกแบบวาน คือ การลงแขกไถนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว ขนข้าว ตำข้าว ยกเสาเรือน สร้างบ้านใหม่ ขุดสระ ปลูกถั่ว ส่วนการลงแขกตัดอ้อย ขึ้นอ้อยนั้น เป็นลักษณะการเอาแรง แต่ในขณะที่ศึกษา ในชุมชนนี้ มีการลงแขกเหลืออยู่เพียง เกี่ยวข้าว นวดข้าว ยกเสาเรือน ตัดอ้อย ขึ้นอ้อย เท่านั้น สำหรับบทบาทของการลงแขกที่มีต่อชุมชนในบ้าน โลกสูงนี้ ได้แก่ บทบาทต่อปัจเจกบุคคล ที่ทำหน้าที่ในการคลายความวิตกกังวลและสร้างความมั่นใจให้แก่เจ้าภาพ และแสดงให้เห็นถึงระดับความมีหน้ามีตาของบุคคล บทบาทต่อสังคม ทำหน้าที่กระชับความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติและเพื่อนบ้าน สร้างความร่วมมือและแบ่งงานกันทำในชุมชน ทั้งรักษาและสืบทอดประเพณี แนวโน้มในอนาคตนั้น สามารถเป็นได้ทั้งสองลักษณะคือ ได้รับการฟื้นฟูให้กลับมาเหมือนเดิม และลดน้อยลงจนสูญหายไปที่สุด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับที่ชาวบ้านในชุมชนนี้ต้องการที่จะให้เป็นเช่นไร

“วอแหวนอศวิน ” (2544) ได้เขียนบทความเรื่อง ผู้หญิงกับการลงแขก กรณีบ้านเหล่านชุมชน ต.ดอนหัน อ.เมือง จ.ขอนแก่น สรุปได้ว่า การลงแขกได้มีตั้งแต่โบราณกาลจนถือว่าเป็นประเพณีอันดีงามของไทยเรา การลงแขกก็คือการร่วมแรงร่วมใจกันช่วยกันทำงาน ไม่มีการจ้างแรงงานไม่มีข้อผูกพันกันว่าจะต้องกลับมาใช้แรงงานคืนตามจำนวนครั้งและจำนวนคนที่เท่ากัน

ต่อมาวิธีการลงแขกบางประเภทได้เปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรม บางประเภทได้เลิกล้มไปเนื่องจากไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทั้งเป็นข้อห้ามของกฎหมายบ้านเมือง เช่นการลงแขกตัดต้นไม้ในป่าสาธารณะ การเลื่อยไม้ ลากต้นไม้ ลากต้นเสาจากป่า และลงแขกถางป่าบุกเบิกป่า เป็นต้น สำหรับการลงแขกที่บางชุมชนนิยมทำกัน ได้แก่ การลงแขกดำนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว ขนข้าวจากลานนวดข้าวขึ้นรถ และขนขึ้นยุ้ง การลงแขกขุดคูคลอง รั้วบ้าน ปลูกบ้าน ปลูกขี้ข้าว และลงแขกปลูกผัก เหล่านี้เป็นต้น

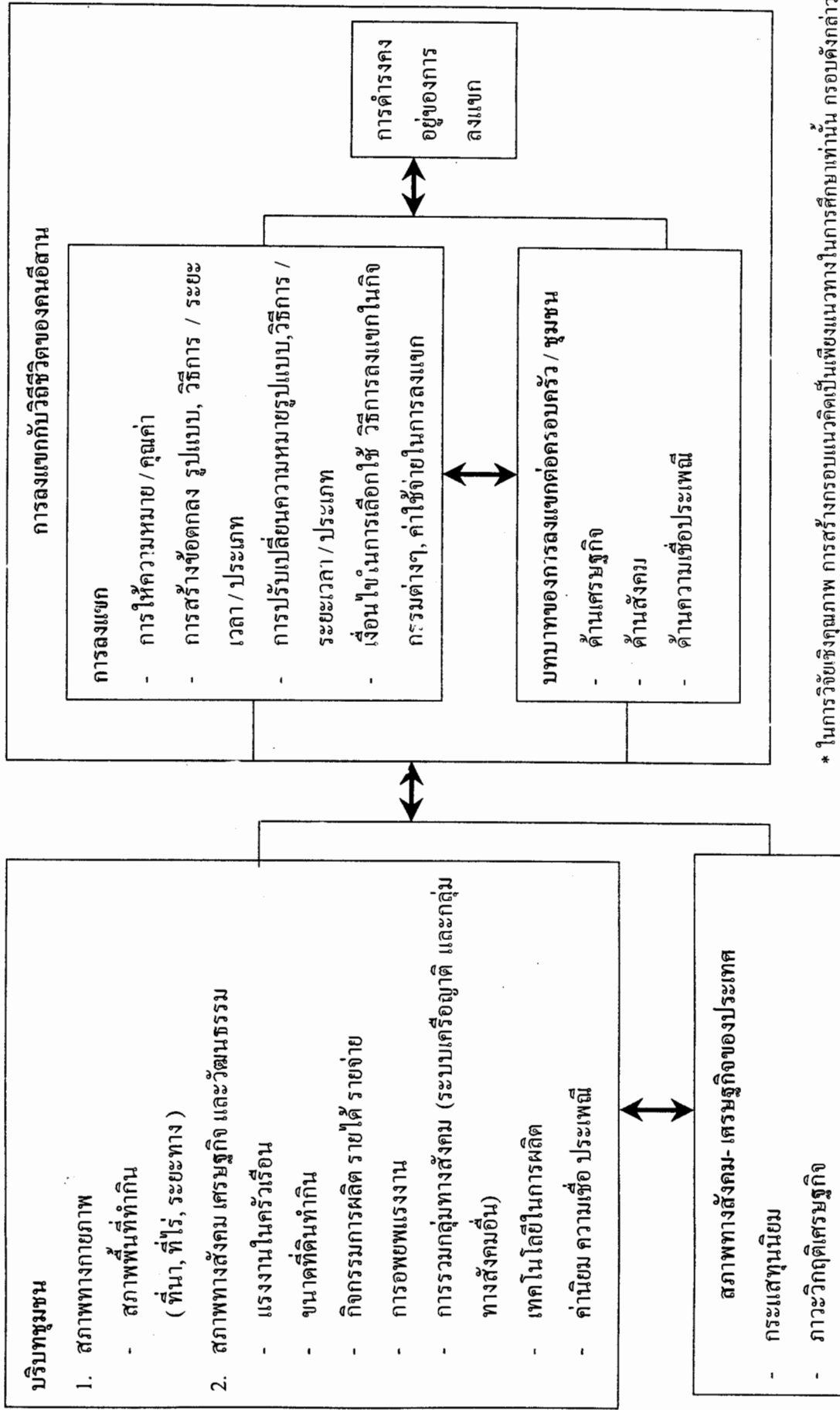
วิธีการลงแขกได้รับการพัฒนามาเรื่อยๆ ยิ่งในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ การลงแขกยังมีบทบาทในสังคมมากขึ้น ซึ่งเป็นสัญญาณบอกถึงความหวังใจ ความช่วยเหลือเกื้อกูลและเอื้ออาทรต่อกัน วิธีการลงแขกที่แตกต่างกับสมัยก่อนคือ การลงแขกแบบรวมกลุ่มทำกิจกรรม ซึ่งผู้หญิงได้มีความเกี่ยวพันกับการลงแขกมากทีเดียว เริ่มตั้งแต่การตัดสินใจรวมกันกับทางบ้านว่า ในพื้นที่ที่ครวเรือนเขาจะลงแขกไหม เมื่อไร อย่างไร แต่ปัจจุบันนี้มีการลงแขกที่ได้ผลเป็นที่น่าสนใจคือการ ลงแขก

ปลูกผัก (แปะผัก) ของแม่บ้านเกษตรกร บ้านเหล่านกชุม อ.เมือง จ.ขอนแก่น ได้ลงแขกปลูกผักคื่นฉ่าย โดยจะรวมกลุ่มกันกลุ่มละประมาณ 7-8 คน เพื่อลงแขกแปะผักคื่นฉ่าย ในแปลงที่เตรียมดินไว้แล้ว จะหมุนเวียนช่วยกันจนครบ อาจใช้เวลา 1-2 วัน เนื้อที่เพาะปลูกตั้งแต่คนละ 1 งาน ถึง 1 ไร่ ลงแขกปีละ 1-3 ครั้ง การลงแขกปลูกผักคื่นฉ่ายสามารถประหยัดค่าใช้จ่ายได้ถึงครั้งละ 400-500 บาท เป็นการลดต้นทุนการผลิต ประโยชน์อีกประการหนึ่งคือ ได้ความรัก ความสามัคคีความร่วมมือร่วมใจกัน เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน อันจะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้

วิจิตร ระวิวงศ์ และคณะ (2541) ได้วิจัยเรื่องสถานการณ์คนจนและการจัดการแก้ปัญหาคนจนในภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจได้อธิบายเกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายในการช่วยเหลือตนเองของคนจนสรุปได้ว่า เมื่อปัญหาของคนจนเกินความสามารถของตนเองก็จะนึกถึงคนใกล้ชิด เช่น ญาติพี่น้อง เพื่อน เพื่อนบ้านคนจนชนบท มีเครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติอยู่เดิม คือ การไปมาหาสู่ระหว่างเพื่อนบ้าน การจัดงานพิธีต่างๆ เช่น บวช แต่งงาน หรืองานศพ จะมาร่วมกันทั้งหมู่บ้าน การช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นไปโดยอัตโนมัติ ถ้ามีใครมาขอแรงหรือลงแขกก็พร้อมจะไปช่วยเหลือ

จากแนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาได้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ซึ่งเป็นเพียงแนวทางในการศึกษาเท่านั้น เพราะการวิจัยเชิงคุณภาพข้อมูลย่อมขึ้นกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่ศึกษา ซึ่งกรอบแนวคิดอาจจะมีการปรับเปลี่ยนได้ กรอบแนวคิดในการวิจัย ดังต่อไปนี้

2.4 กรอบแนวคิดในการวิจัย

* ในการวิจัยเชิงคุณภาพ การสร้างกรอบแนวคิดเป็นเพียงแนวทางในการศึกษาเท่านั้น กรอบดังกล่าวจึงสามารถปรับเปลี่ยน ได้ตลอดเวลานั้นขึ้นอยู่กับปรากฏการณ์ทางสังคมที่ผู้ศึกษาได้ข้อมูลและข้อสรุป ดังนั้นหลังจากเก็บข้อมูล สรุปลวิเคราะห์เสร็จอาจจะมีการปรับเปลี่ยน

บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ผู้ศึกษาได้เข้าไปศึกษาในชุมชนเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสัมภาษณ์และการสังเกตทั้งแบบอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของประเพณีการลงแขกและบริบทชุมชนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และความคิด ความเชื่อ ศึกษารูปแบบ วิธีการ และการปรับเปลี่ยนรูปแบบ และวิธีการในการลงแขก ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนอีสานในสภาพการณ์ปัจจุบัน ประการสุดท้าย เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลทำให้การลงแขกยังคงดำรงอยู่ โดยมีรายละเอียดวิธีการดำเนินการศึกษา ดังต่อไปนี้

3.1 หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์

ในการศึกษา เรื่องการลงแขกกับวิถีชีวิตของคนอีสาน ครั้งนี้ มีหน่วยวิเคราะห์ข้อมูล 2 ระดับคือ

ระดับชุมชน ได้แยกการวิเคราะห์ข้อมูลออกเป็น 2 ส่วนดังนี้

ส่วนที่ 1 ได้วิเคราะห์ข้อมูลของผู้รู้ (Key Informants) ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชน เช่น สภาพทางกายภาพ ได้แก่ พื้นที่ทำกิน สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ได้แก่ แรงงานในครัวเรือน ขนาดที่ดินทำกิน กิจกรรมการผลิต รายได้ รายจ่าย การอพยพแรงงาน การรวมกลุ่มทางสังคม (ระบบเครือญาติ และกลุ่มทางสังคมอื่น) เทคโนโลยีในการผลิตและค่านิยม ความเชื่อ ประเพณี

ส่วนที่ 2 ได้วิเคราะห์ข้อมูลของผู้รู้ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการลงแขกกับวิถีชีวิตของคนอีสาน เช่น ความหมาย รูปแบบ วิธีการ ประเภท การปรับเปลี่ยนรูปแบบ ตลอดจนบทบาทของการลงแขกต่อครอบครัวและชุมชน เช่น การช่วยเหลือเกื้อกูล การประสานสัมพันธ์เครือข่ายทางสังคม ใน ชุมชน การทุนค่าใช้จ่ายและทุนเวลาทำกิจกรรม และการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่

ระดับครัวเรือน ได้แยกวิเคราะห์เป็น 2 ส่วนดังนี้

ส่วนที่ 1 ได้วิเคราะห์ข้อมูลครัวเรือนเป้าหมายที่ลงแขกในด้านข้อมูลพื้นฐานทั่วไป การลงแขกกับบริบทชุมชน รูปแบบวิธีการ และการปรับเปลี่ยนรูปแบบวิธีการ และแนวโน้มการดำรงอยู่ของการลงแขก

ส่วนที่ 2 ได้วิเคราะห์ข้อมูลครัวเรือนเป้าหมายในด้านต่างๆที่ไม่ได้ลงแขก

3.2 ประชากรและพื้นที่ในการศึกษา

ประชากรเป้าหมายในการศึกษาค้างนี้ คือ บุคคลอยู่ในหมู่บ้านด้าง หมู่ 6 ตำบลน้ำพอง อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่ทำกินอยู่ในเขตชลประทาน และบุคคลที่อยู่ในหมู่บ้านแห้วคำ หมู่ 8 ตำบลบ้านโนน กิ่งอำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งมีพื้นที่ทำกินอยู่นอกเขตชลประทาน

เกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ศึกษา มีดังนี้

- (1) เป็นพื้นที่ในเขตและนอกชลประทาน สำหรับพื้นที่ในเขตชลประทาน ชาวบ้านใช้น้ำชลประทานในการเพาะปลูก ส่วนพื้นที่นอกเขตชลประทาน ชาวบ้านใช้น้ำฝนอย่างเดียวในการเพาะปลูก ซึ่งคาดว่าจะมีความแตกต่างกัน ในด้านการจัดการการเพาะปลูก และการลงแขก
- (2) ขนาดที่ดินทำกินในหมู่บ้าน คาดว่าหมู่บ้านที่มีที่ดินทำกินขนาดใหญ่ จะมีรูปแบบวิธีการลงแขก หลากหลายกว่าหมู่บ้านที่มีที่ดินทำกินขนาดเล็กกว่า
- (3) เป็นพื้นที่ (หมู่บ้าน) ที่มีการลงแขก ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- (4) เป็นพื้นที่ที่มีระยะทางห่างจากตัวเมือง (อำเภอ) เท่ากัน หรือเกือบใกล้เคียงกัน เพื่อเป็นฐานในการเปรียบเทียบกันได้

เกณฑ์ในการเลือกครัวเรือน มีดังนี้

- (1) เป็นครัวเรือนที่มีกิจกรรมการผลิตในการเกษตรทั้งที่มีการลงแขกรูปแบบต่างๆ ในปี 2543 รวมทั้งเป็นครัวเรือนที่ไม่ลงแขกด้วย
- (2) เป็นครัวเรือนที่มีฐานะเศรษฐกิจแตกต่างกัน เช่น ฐานะดี ปานกลาง และยากจน เพื่อจะได้เห็นรูปแบบและวิธีการลงแขกแตกต่างกัน
- (3) เป็นครัวเรือนที่มีขนาดการถือครองที่ดินแตกต่างกัน
- (4) การใช้แรงงานในครัวเรือนมีความแตกต่างกัน ทั้งจำนวนแรงงานและการจัดการ

3.3 กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างสำหรับการศึกษาค้างนี้ ผู้ศึกษาได้จำแนกลักษณะของผู้ให้ข้อมูลเป็น 2 กลุ่ม คือ

3.3.1 ระดับชุมชน

ผู้รู้ (Key Informants) ได้แก่ ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ และไม่เ็นทางการ ผู้อาวุโสที่รู้ประวัติชุมชน และรู้ประเพณีการลงแขกเป็นอย่างดี เพื่อทำความเข้าใจบริบทชุมชนในด้านต่างๆ และบทบาทของการลงแขกกับบริบทด้านต่างๆ ของชุมชน เช่น ด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

3.3.2 ระดับครัวเรือน

ผู้ใช้วิธีการลงแขกเพื่อศึกษารูปแบบ วิธีการและการปรับใช้รูปแบบ และวิธีการในการลงแขก ให้มีความสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ สังคม และความคิดความเชื่อของครัวเรือน และชุมชน ปัจจัยที่มีผลต่อการเลือกใช้วิธีการลงแขก และผู้ไม่ใช้วิธีการลงแขก ได้วิเคราะห์ระดับฐานะทางเศรษฐกิจ กิจกรรมการผลิต และแรงงานที่มีในครัวเรือน

3.4 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล มีดังนี้

3.4.1 รวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary data) เกี่ยวกับการลงแขกในอดีต ปัจจุบันจากรายงานการวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

3.4.2 การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structure Interview) ได้สัมภาษณ์ตามแนวทางการสัมภาษณ์ (Interview guide) ที่กำหนดไว้ ได้สัมภาษณ์ผู้รู้ (Key Informants) เป็นรายบุคคล และสัมภาษณ์กลุ่ม (Group Interview) และสัมภาษณ์เจาะลึกระดับครัวเรือน (Indepth Interview)

3.4.3 การสังเกตการณ์ (Observation) ได้ใช้การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant observation) และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant observation) โดยการสังเกตพฤติกรรมและความสัมพันธ์ของคนในชุมชนในกิจกรรมการลงแขก และการดำเนินชีวิตต่างๆ สภาพทั่วไปของชุมชน การร่วมกิจกรรมของการลงแขกของชุมชน

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

3.5.1 การวิเคราะห์ข้อมูล ได้วิเคราะห์ข้อมูลขณะสัมภาษณ์ซึ่งได้ข้อมูลจากผู้รู้ขณะนั้น และได้ซักถามในประเด็นนั้นๆต่อไป ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น

3.5.2 วิเคราะห์ข้อมูลจากบันทึกภาคสนาม เพื่อวิเคราะห์ว่ามีข้อมูลใดบ้างที่ไม่ชัดเจนไม่สอดคล้องกัน หรือขัดแย้งกัน และเป็นข้อมูลตกหล่น ต้องไปสัมภาษณ์ผู้รู้ในเรื่องนั้นๆอีก วิเคราะห์ข้อมูลหาข้อสรุป เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันระหว่างนักวิจัย ผู้ช่วยนักวิจัย วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้รู้เป็นรายบุคคล หรือสัมภาษณ์เป็นกลุ่มตลอดทั้งสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และข้อมูลที่ได้จากการสังเกต และจากปรากฏการณ์นั้นๆ ตามกรอบแนวคิดที่ใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่พบ

บทที่ 4

ผลการศึกษา

4.1 บริบทชุมชน

4.1.1 ที่ตั้งและประวัติหมู่บ้าน ที่ตั้งหมู่บ้าน

บ้านคิ้ว หมู่ 6 ตำบลน้ำพอง อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น อยู่ห่างจากอำเภอน้ำพองไปทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือเป็นระยะทาง 6 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากอำเภอน้ำพองไปทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือเป็นระยะทางประมาณ 40 กิโลเมตร

บ้านแห้วคำ หมู่ 8 ตำบลบ้านโนน กิ่งอำเภอลำสูง จังหวัดขอนแก่น อยู่ห่างจากกิ่งอำเภอลำสูงไปทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ระยะทางประมาณ 5 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากจังหวัดขอนแก่นไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือระยะทางประมาณ 25 กิโลเมตร สภาพการคมนาคมติดต่อกับตลาดภายนอกมีความสะดวกทั้งฤดูฝนและฤดูแล้ง

ทั้งสองหมู่บ้านอยู่ห่างจากตัวอำเภอไม่แตกต่างกัน แต่บ้านแห้วคำอยู่ใกล้ตัวจังหวัดมากกว่า ดังนั้นจึงมีกาฬพิพาทตลอดทั้งจังหวัดขอนแก่นสูงในทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะการอพยพแรงงานออกมารับจ้าง (คู่มือที่แสดงขอบเขตและที่ตั้งหมู่บ้าน หน้า 32, 33)

ประวัติหมู่บ้าน

บ้านคิ้วมีอายุประมาณ 100 ปีเศษ คนกลุ่มแรกที่มาตั้งหมู่บ้าน อพยพมาจากอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคามโดยการนำของนายสุ ศรีสงคราม จากบ้านคู และมีชาวบ้านขามเรียง บางส่วนสมทบด้วย ต่อมาชาวบ้านจากแถบอำเภอกระนวน จังหวัดขอนแก่นอพยพเข้ามาอยู่ ตระกูลที่สำคัญในปัจจุบันคือ ตระกูลจันทร์สมบัติ สายนา และศรีสงคราม ทั้งสามตระกูลมีสมาชิกมาก และมีบทบาทสำคัญในชุมชน เนื่องจากปัญหาน้ำท่วมหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านในตระกูลดังกล่าวต้องอพยพไปอยู่ในพื้นที่ข้างเคียงและตั้งชื่อหมู่บ้านในปัจจุบัน คือ บ้านดอนหญ้าแฝก หญ้าเพ็ก ต่อมาเกิดน้ำท่วมบางส่วน จึงย้ายไปอยู่ที่บ้านหนองหญ้าร้างกา

บ้านแห้วคำมีอายุประมาณ 215 ปี คนกลุ่มแรกที่มาตั้งหมู่บ้าน อพยพมาจากประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (ตั้งแต่ประมาณ ปี 2325) มีด้วยกันทั้งหมด 9 ครัวเรือน ครั้งแรกตั้งชื่อหมู่บ้านว่าบ้านสังข์ใหญ่ ต่อมาปี 2340 มีคนตายเป็นจำนวนมากด้วย ไข้ทรพิษ แต่ชาวบ้านเชื่อว่าเกิดจากการกระทำของภูตผี จึงอพยพออกจากที่ตั้งชุมชนเดิม โดยแยกกันออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกอยู่หมู่บ้านแห้วและบ้านหัวคูในปัจจุบัน (เป็นหมู่บ้านที่อยู่ใกล้กัน) กลุ่มที่สองไป

อยู่ที่บ้านหนองกงใหญ่ หลังจากที่มีการอพยพมาตั้งหมู่บ้านแห้วคำ ได้ 6 ปี มีการตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ มีผู้ใหญ่บ้านคนแรกคือ นายพรหม สำนักแก้ว อยู่ในตำแหน่งเป็นเวลา 30 ปี เมื่อประมาณปี 2532 บ้านแห้วคำได้แยกออกเป็น 2 หมู่ ได้แก่ หมู่ที่ 8 และบ้านแห้วหมู่ที่ 9 ตระกูลที่สำคัญในหมู่บ้าน คือ ตระกูลเพ็งวิชัย

จะเห็นว่าทั้งสองหมู่บ้านล้วนเป็นหมู่บ้านที่มีประวัติการก่อตั้งมายาวนานและมีการอพยพของผู้คนมาจากหลากหลายที่ โดยเฉพาะบ้านดั่ง

4.1.2 สภาพทางกายภาพ

บ้านดั่งมีสภาพเป็นที่ลุ่มรอบหมู่บ้าน โดยที่ตั้งบ้านจะเป็นที่เนินสูง ทางด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านจะมีคลองส่งน้ำ ซึ่งสร้างเมื่อปี 2507 ถัดจากคลองส่งน้ำไปประมาณ 1 กิโลเมตร มีบึงสูงเทียม เป็นบึงขนาดใหญ่มีเนื้อที่ประมาณ 1,000 ไร่ (เดิมมีเนื้อที่ประมาณ 1,500 ไร่ แต่มีการถมที่บางส่วน) ปัจจุบันที่ดินบริเวณริมบึง มีโครงการส่งเสริมการเกษตรของ อบต. โดยแบ่งพื้นที่ให้ชาวบ้านปลูกผักและเลี้ยงสัตว์ ซึ่งแล้วแต่ชาวบ้านรายใดจะสมัครใจมาทำ ชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากพื้นที่บริเวณบึงจะใช้ทั้งน้ำจากบึงและน้ำจากคลองชลประทานในการทำการเกษตร

พื้นที่ของหมู่บ้านประกอบด้วย

พื้นที่ที่ตั้งหมู่บ้าน ประมาณ 10 ไร่

พื้นที่ป่าสาธารณะประมาณ 10 ไร่ เป็นป่าปูด้าใช้ร่วมกับบ้านหินกองน้อย

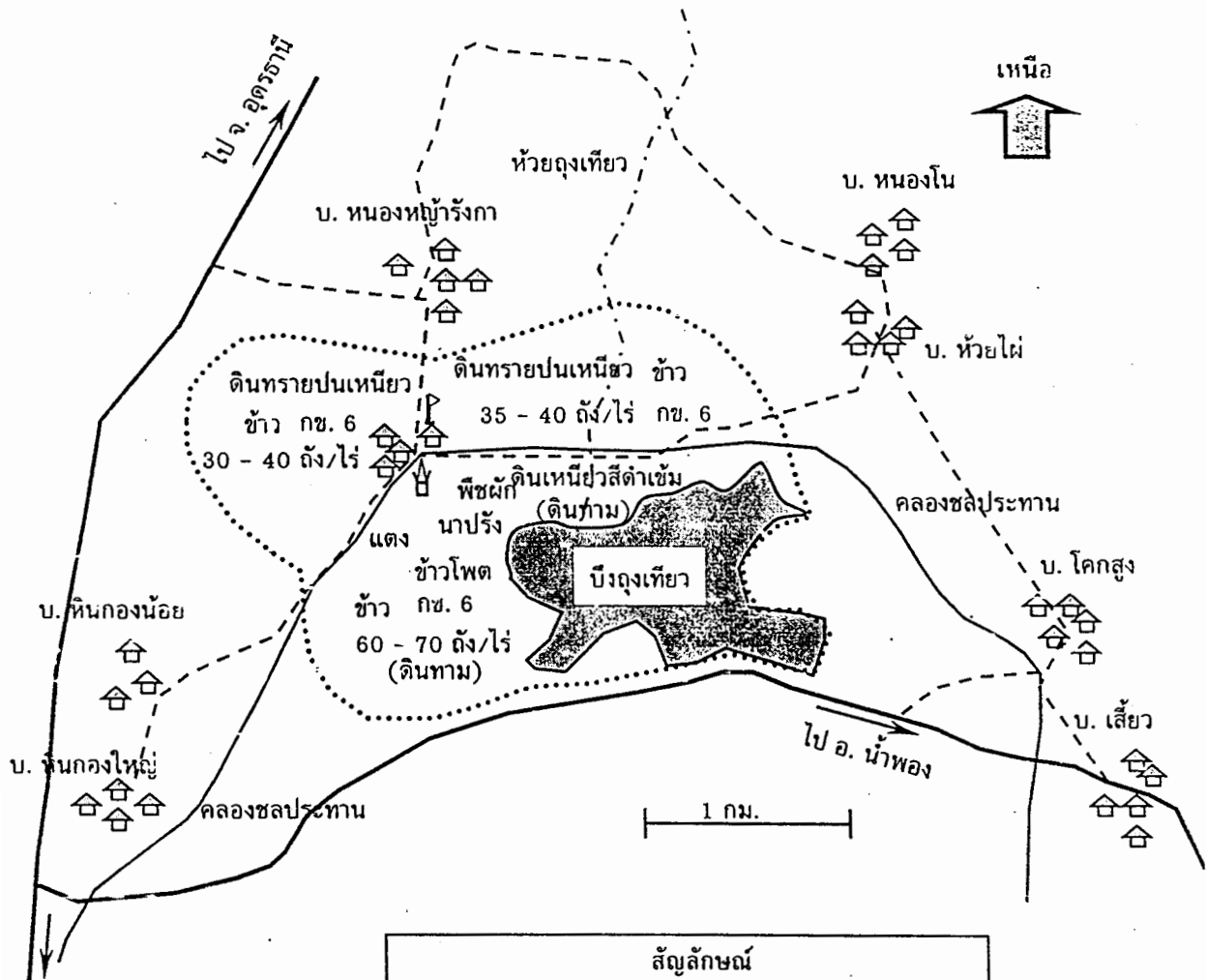
พื้นที่นาประมาณ 460 ไร่ ชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีพื้นที่นา ประมาณ 6 – 7 ไร่ ต่อ

ครัวเรือน

สภาพดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย ยกเว้นแถบบึงสูงเทียม ซึ่งมีสภาพเป็นดินเหนียว นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านบางส่วนที่ไปจับจองที่ดินบริเวณ โลกหินขาว เพื่อทำไร่อ้อย เดิมมี 26 ครัวเรือน ปัจจุบันลดลงเนื่องจากมีปัญหาเรื่องที่ดินทำกินในบริเวณดังกล่าว ดังนั้นชาวบ้านดั่งจึงทำนาเป็นหลัก มีบางส่วนเท่านั้นที่ทำไร่

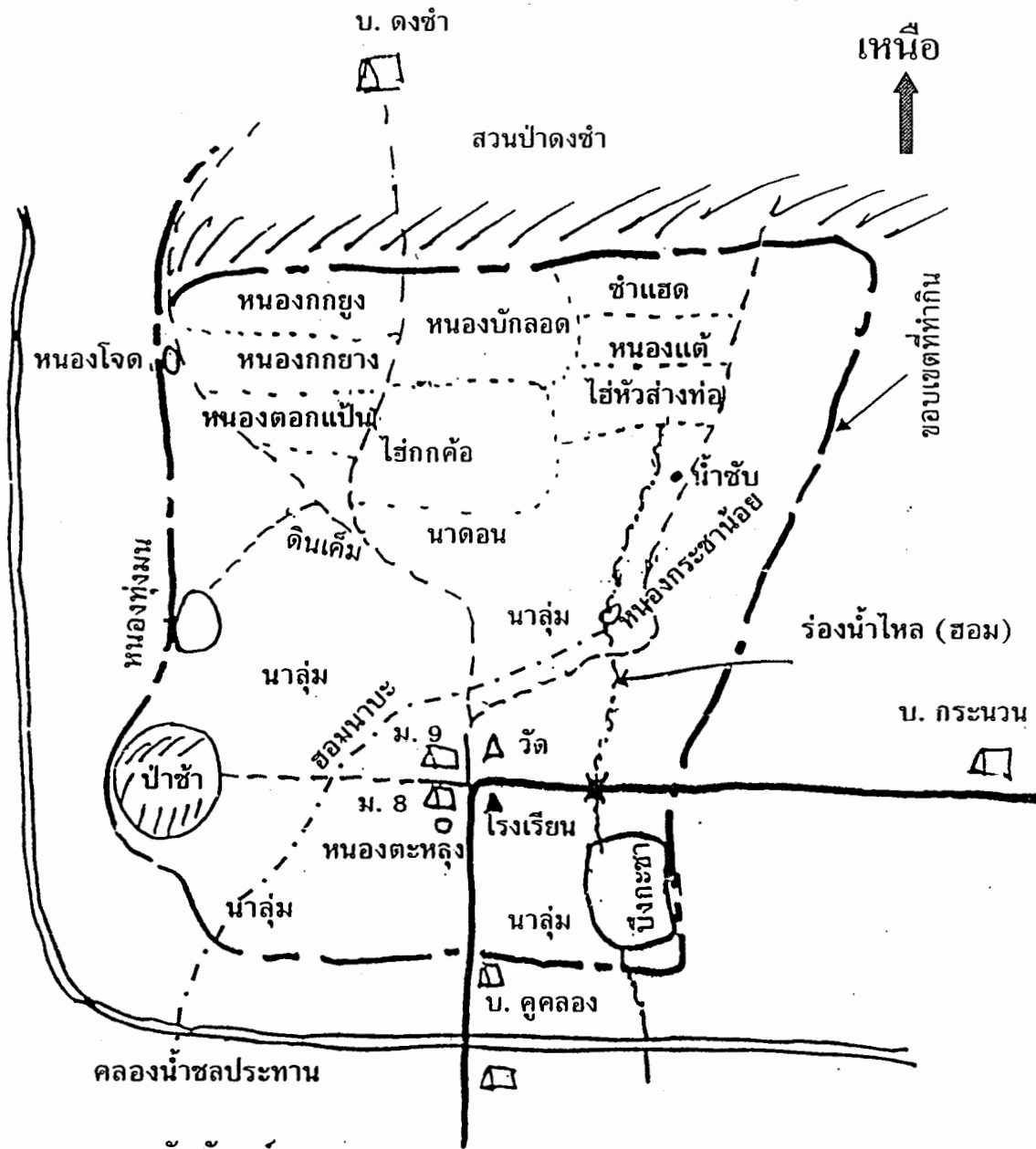
บ้านแห้วคำ มีสภาพพื้นที่รอบหมู่บ้านใช้ประโยชน์ในการทำนา แต่จะต่างกันที่บ้านแห้วคำไม่ได้ใช้ประโยชน์จากน้ำชลประทาน และทางด้านทิศเหนือของหมู่บ้านมีสภาพเป็นที่ดอนใช้ประโยชน์ในการทำไร่ ซึ่งปัจจุบันโดยส่วนใหญ่จะปลูกอ้อย พื้นที่ปลูกข้าวที่อุดมสมบูรณ์ที่สุดคือ ตามบริเวณร่องน้ำไม่ว่าจะปีฝนดี หรือฝนแล้ง ผลผลิตข้าวมักจะไม่ได้แตกต่างกัน ชาวบ้านที่มีนาในแถบนี้มักจะเป็นตระกูลเก่าแก่ที่มาจับจองที่ดินและมีที่ดินครอบครองมาก ซึ่งมักจะนิยมใช้การแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำนาเพื่อแก้ปัญหาเรื่องการขาดแคลนแรงงาน

แผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดิน บ้านด่าง ต. น้ำพอง อ. น้ำพอง จ. ขอนแก่น ปี 2544

ไป จ. ขอนแก่น

สัญลักษณ์	
— = ถนนลาดยาง	☰ = ที่ตั้งบ้านเรือน
- - - = ถนนลูกรัง	⚓ = วัด
- . - = ทางน้ำไหล, ลำห้วย	โรงเรียน = โรงเรียน
..... = ขอบเขตที่ดินทำกิน	○ = สระน้ำ, หนองน้ำ
— = คลองชลประทาน	

- สัญลักษณ์
- ถนนลาดยาง
 - - - ถนนลูกรัง
 - · - · - ร่องน้ำไหล
 - หนองน้ำ

แสดงแผนที่ บ้านหัวดำ หมู่ ๘ ต.โนน กิ่ง อ.ชำสุย จ.ขอนแก่น

พื้นที่ของหมู่บ้าน ได้แก่

พื้นที่อยู่อาศัย 35 ไร่

พื้นที่ทำการเกษตร 1,988 ไร่ แยกเป็นที่นา 1,314 ไร่ ที่ไร่ 636 ไร่ ที่สวน 38 ไร่

พื้นที่สาธารณะ 68 ไร่ ได้แก่ พื้นที่ป่าช้า 56 ไร่ พื้นที่หนองตะลุง 12 ไร่

นอกจากนั้นยังมีพื้นที่เลี้ยงสัตว์คงชา ส่วนที่กันไว้ใช้ประโยชน์ของหมู่บ้านประมาณ 600 ไร่

จากสภาพพื้นที่ของทั้ง 2 หมู่บ้าน จะเห็นได้ว่า มีความแตกต่างกันในแง่สภาพพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ กล่าวคือ บ้านดั่งสภาพพื้นที่เป็นที่นา อาศัยทั้งน้ำฝนและน้ำชลประทาน ในการทำการเกษตร มีการปลูกพืชฤดูแล้ง ส่วนบ้านแห้วคำ มีสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่นา แต่จะมีที่ค่อนข้างทิศเหนือ ที่ใช้ปลูกพืชไร่และเลี้ยงสัตว์ การทำการเกษตรจะอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก

4.1.3 สภาพทางชีวภาพ

ทั้งบ้านดั่งและบ้านแห้วคำมีการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ เช่น กัน แต่จะมีรายละเอียดที่แตกต่างกันดังนี้

4.1.3.1 การปลูกพืช

การปลูกข้าว บ้านดั่งจะมีทั้งการทำนาปี และนาปรัง แต่ครัวเรือนที่ทำนาปรังในปัจจุบันจะลดลงเหลือประมาณ 10 ครัวเรือน โดยส่วนใหญ่ทำ 4-5 ไร่ ต่อครัวเรือน ผลผลิตไม่ค่อยดี ชาวบ้านจึงหันไปปลูกพืชฤดูแล้งชนิดอื่น ส่วนบ้านแห้วคำมีเพียงการทำนาปี โดยส่วนใหญ่ทำประมาณ 10-15 ไร่ต่อครัวเรือน

พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกได้แก่ ข้าวพันธุ์ กข. 6 ชาวบ้านบอกว่า “ให้ผลผลิตสูงกว่าพันธุ์อื่นที่เคยปลูก ราคาในตลาดค่อนข้างดี จึงทำให้ชาวบ้านนิยมปลูกข้าวพันธุ์ กข. 6 แม้จะมีข้อจำกัดเรื่องของการเก็บเกี่ยวผลผลิต ที่ปลูกข้าวโดยส่วนใหญ่มีข้าวพอเพียงบริโภค แม้ชาวบ้านดั่งจะมีพื้นที่ทำกินน้อย แต่ผลผลิตข้าวค่อนข้างดีเนื่องจากมีน้ำเสริม ผลผลิตเฉลี่ยประมาณ 50 ถึงต่อไร่ นาปรัง 60 ถึงต่อไร่ ส่วนบ้านแห้วคำที่ไม่มีแหล่งน้ำเสริมจะได้ผลผลิตเฉลี่ยประมาณ 30 ถึงต่อไร่ แม้ผลผลิตค่อนข้างต่ำแต่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่นาค่อนข้างมากจึงไม่ค่อยมีปัญหาเรื่องข้าวไม่พอเพียงบริโภค และมีชาวบ้านประมาณ 50 ครัวเรือนที่มีข้าวเหลือขาย

ปัญหาที่สำคัญในการปลูกข้าวในทั้งสองหมู่บ้าน คือ ปัญหาเรื่องหนอนกอ ซึ่งมีผลต่อการสร้างความเสียหายต่อข้าวพันธุ์ กข. 6 ที่ชาวบ้านปลูกและส่งผลต่อการเร่งระดมแรงงานในการเก็บเกี่ยวซึ่งเป็นเงื่อนไขและปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้การลงแขกถูกนำกลับมาใช้อีกครั้งในรูปแบบการเอาแรง ดังจะได้กล่าวในเรื่องเงื่อนไขและรายละเอียดของการเอาแรง

การทำไร้อ้อย ชาวบ้านในทั้งสองหมู่บ้านมีการปลูกอ้อย แต่ชาวบ้านคิ้วที่ปลูกอ้อยในปัจจุบันมีเพียง 4-5 ครัวเรือน เนื่องจากมีข้อจำกัดในเรื่องที่ดินทำกิน ส่วนชาวบ้านแห้วคำมีประมาณ 100 ครัวเรือนที่ปลูกอ้อย โดยส่วนใหญ่จะปลูกครัวเรือนละ 4-5 ไร่ ผลผลิตอ้อยทั้ง 2 หมู่บ้านไม่ค่อยจะแตกต่างกันกล่าวคือ อ้อยปีแรกได้ผลผลิตประมาณ 10 ต้นต่อไร่ ปีที่สอง (ต่อแรก) จะได้ผลผลิตประมาณ 5-7 ต้น ขึ้นอยู่กับการบำรุงรักษา ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านมักจะนำอ้อยไปขายที่โรงงานน้ำตาลที่อำเภอป่าพอง เช่นกัน

ปัญหาที่สำคัญในการปลูกอ้อยของทั้งสองหมู่บ้าน คือ ราคาตกต่ำ และชาวบ้านแห้วคำยังประสบปัญหาเรื่องหนอนเจาะลำต้นอีกด้วย

การปลูกพืชผัก ชาวบ้านคิ้ว จะปลูกพืชผักทั้งไว้บริโภคและเพื่อขาย โดยจะปลูกผักตลอดทั้งปี ช่วงฤดูแล้ง จะอาศัยแหล่งน้ำจากคลองชลประทาน โดยจะขายส่งให้แก่แม่ค้าที่ตลาดน้ำพอง พืชผักที่ปลูกมีหลากหลายชนิด เช่น คื่นช่าย ผักชี กะหล่ำปลี กะหล่ำดอก สะระแหน่ โหระพา แตงกวา มะเขือเปราะ เป็นต้น พืชผักเป็นพืชประเภทเดียวที่มีการปลูกในฤดูแล้งในปัจจุบัน หลังจากที่ชาวบ้านมีประสบการณ์การปลูกพืชชนิดอื่นๆ แล้วประสบปัญหาขาดทุนและการเสี่ยงต่อเรื่องโรคแมลง (ข้าว ถั่วเหลือง ถั่วเขียว มะเขือเทศ) จนทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกผักหลากหลายชนิดแทน ปัจจุบันมี 5-6 ครัวเรือนที่ปลูกผักขายตลอดทั้งปี

การเพาะเห็ด มีเฉพาะชาวบ้านคิ้วเท่านั้นที่มีการเพาะเห็ดของชาวบ้าน เพื่อขาย โดยได้รับการส่งเสริมจากสำนักงานเกษตรอำเภอป่าพอง นำเกษตรกรเข้าอบรมความรู้ เรื่องการเพาะเห็ดจากคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เดิมทำเป็นกลุ่ม ปัจจุบันแยกกันทำเป็นรายครัวเรือน มีทั้งหมด 6 ครัวเรือน ที่เพาะเห็ดของชาวบ้าน โดยจะขายให้ทั้งชาวบ้านทั่วไป และแม่ค้าจากตลาดที่เข้ามารับซื้อในราคากิโลกรัมละ 45 บาท

4.1.3.2 การเลี้ยงสัตว์ สัตว์เลี้ยงที่สำคัญที่ชาวบ้านทั้ง 2 หมู่บ้านเลี้ยง ได้แก่

โค ชาวบ้านทั้ง 2 หมู่บ้านมีสัดส่วนการเลี้ยงโคไม่แตกต่างกันนัก กล่าวคือ ชาวบ้านคิ้วมีการเลี้ยงโคประมาณ 20 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 11.6 ของครัวเรือนทั้งหมด ส่วนชาวบ้านแห้วคำเลี้ยงโคประมาณ 26 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 16 ของครัวเรือนทั้งหมด แต่จำนวนโคที่เลี้ยงในระหว่าง 2 หมู่บ้านมีความแตกต่างกันมาก กล่าวคือ ชาวบ้านคิ้วส่วนใหญ่เลี้ยงโคครัวเรือนละ 2-3 ตัว มีเพียง 2-3 ครัวเรือนที่เลี้ยงวัวฝูงจำนวนประมาณ 10 ตัว ส่วนชาวบ้านแห้วคำ ส่วนใหญ่เลี้ยงโคจำนวน 13-14 ตัวต่อครัวเรือน มีบางรายที่เลี้ยงวัวฝูง จำนวน 40-50 ตัวต่อฝูง รวมโคที่เลี้ยงในปัจจุบันจำนวน 508 ตัว ชาวบ้านแห้วคำมีการเลี้ยงโคมากกว่า ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านแห้วคำมีพื้นที่สาธารณะในการเลี้ยงสัตว์จำนวนมาก ชาวบ้านคิ้วมีข้อจำกัดในเรื่องพื้นที่สาธารณะในการเลี้ยงสัตว์ จึงมีศักยภาพในการเลี้ยงสัตว์ได้น้อย

กระบือ ชาวบ้านคิ้วเลี้ยงกระบือเพียง 3 ครัวเรือนเท่านั้น โดยชาวบ้านให้เหตุผลว่าราคาแม่พันธุ์กระบือค่อนข้างจะแพง ตัวละ 10,000 – 20,000 บาท จึงทำให้ชาวบ้านเลี้ยงโคมากกว่ากระบือ เช่นเดียวกับที่บ้านแห้วคำชาวบ้านเลี้ยงกระบือเพียง 9 ครัวเรือน ส่วนใหญ่เลี้ยงกระบือเรือนละ 2-3 ตัว

ทั้งโค และกระบือ ชาวบ้านเลี้ยงไว้เพื่อขายมีลักษณะเป็น “เงินออม” ของครัวเรือน โดยชาวบ้านแห้วคำจะมีรายได้จากการขายโค กระบือมากกว่าชาวบ้านคิ้ว จะเห็นว่าชาวบ้านในทั้งสองหมู่บ้านมีการเลี้ยงโคมากกว่ากระบือเนื่องจากปัจจุบันโคมีราคาสูงขึ้นเป็นที่ต้องการของตลาด

สุกร ชาวบ้านที่เลี้ยงสุกรในทั้ง 2 หมู่บ้าน ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่มีโรงสีข้าว สามารถจัดการมาเลี้ยงได้ จำนวนที่เลี้ยงประมาณ 4-5 ตัวต่อครัวเรือน โดยบ้านคิ้วมีเพียง 1 ครัวเรือนที่เลี้ยงสุกร บ้านแห้วคำมีจำนวน 4 ครัวเรือน ชาวบ้านในทั้งสองหมู่บ้านเลี้ยงสุกรไว้เพื่อขาย

ไก่ แทบทุกครัวเรือนมีการเลี้ยงไก่พันธุ์พื้นเมืองไว้เพื่อบริโภค

เป็ด มีชาวบ้านคิ้วเพียงรายเดียวที่มีการเลี้ยงเป็ดเพื่อการค้า ลักษณะการเลี้ยงปล่อยในคลองเนื่องจากนาอยู่ริมคลองชลประทาน เป็ดที่เลี้ยงเป็นเป็ดพันธุ์ไข่ โดยเลี้ยงจำนวน 70 ตัว เก็บไข่ขายทุกวันๆ ละ 30 ฟอง แต่ประสบปัญหาขาดทุนเนื่องจากค่าหัวอาหารแพง ส่วนไข่ราคาค่อนข้างต่ำ (ขายในหมู่บ้าน 10 ฟอง 15 บาท) ในอนาคตครัวเรือนนี้อาจจะเลิกเลี้ยงเป็ด ส่วนชาวบ้านทั่วๆ ไป มีบางครัวเรือนเลี้ยงเป็ดไว้เพื่อบริโภคเพียง 4-5 ตัวต่อครัวเรือน เนื่องจากเป็ดลงทุนสูงกว่าไก่

ปลา ชาวบ้านบางครัวเรือนในหมู่บ้านที่มีการขุดสระในที่ดินาและปล่อยปลา โดยในบ้านคิ้วมีประมาณ 20 ครัวเรือน ที่ขุดสระในที่ดินา บ้านแห้วคำมีประมาณ 30 ครัวเรือน ซึ่งชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านที่ขุดสระในที่ดินามากจะได้รับงบประมาณสนับสนุนในการขุดสระจากทางราชการ เช่น โครงการของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร โครงการ คปร. โครงการพระราชดำริ โครงการของสหกรณ์การเกษตรและโครงการเกษตรก้าวหน้าเป็นต้น บางโครงการให้ทั้งเงินทุนในการขุดสระและซื้อพันธุ์ปลาปล่อย ชาวบ้านที่ปล่อยปลาในที่ดินามากจะปล่อยไว้เพื่อบริโภคเป็นส่วนใหญ่

4.1.4 สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ

4.1.4.1 **ประชากร** บ้านคิ้ว มีทั้งหมด 87 หลังคาเรือน มีประชากรจำนวน 410 คน เป็นชาย 194 คน หญิง 216 คน ขณะที่บ้านเห้วคำ มีทั้งหมด 160 หลังคาเรือน ประชากรทั้งสิ้น 805 คน เป็นชาย 421 คน และเป็นหญิง จำนวน 384 คน ลักษณะครัวเรือนของทั้งสองหมู่บ้านไม่ค่อยต่างกัน กล่าวคือมี สมาชิก 4-5 คน ต่อครัวเรือน ส่วนใหญ่ลูกมักจะไปเรียนหนังสือและไปทำงานต่อที่อื่น ทำให้แรงงานในครัวเรือนที่ทำงานได้เต็มที่มีเพียง 2-3 คน เท่านั้น

4.1.4.2 **การศึกษา** สภาพการศึกษาของประชากรทั้งสองหมู่บ้าน ไม่ค่อยแตกต่างกัน กล่าวคือ ประชากรอายุ 35 ปีขึ้นไปส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ส่วนประชากรที่อายุต่ำกว่า 35 ปี จบการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ประชากรที่อายุ น้อยกว่า 20 ปี ส่วนใหญ่จบการศึกษามัธยมศึกษาปีที่ 3 มีบางส่วนที่ศึกษาต่อในระดับที่สูงกว่าชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ซึ่งในปัจจุบันพบว่าชาวบ้านนิยมส่งบุตรหลานเรียนในระดับที่สูงขึ้น เนื่องจากมีทุนกู้ยืมจากทาง รัฐบาลช่วยสนับสนุน

4.1.4.3 **การอพยพ** ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านมีการอพยพแรงงานไปทำงานนอกหมู่บ้านเช่น กัน การอพยพมี 2 กลุ่ม กลุ่มแรกอพยพไปทำงานที่กรุงเทพฯ ตลอดทั้งปี ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นผู้ที่จบการศึกษาสูงกว่าระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 โดยทำงานตามสาขาวิชาที่ตนเองจบมานอกจากนี้ยังมีชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งที่ไปรับจ้างทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม โรงงานเย็บผ้า และกรรมกรก่อสร้าง ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งอพยพไปทำงานในตัวเมือง จังหวัดขอนแก่น และทำงานในโรงงานแถบอำเภอหนองสูง ซึ่งมีลักษณะเข้าไป เย็นกลับ เดิมชาวบ้านคิ้วประมาณร้อยละ 50-60 ของครัวเรือนทั้งหมด ทำงานในโรงงานสุรา โรงงานน้ำตาล และโรงงานทำเซรามิก แต่หลังจากประสบปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจ ทำให้แรงงานส่วนหนึ่งถูกให้ออกจากงาน ปัจจุบันเหลือเพียง 15-16 คน ที่ทำงานในโรงงานดังกล่าว ส่วนแรงงานที่ถูกให้ออกจากงานส่วนใหญ่ก็ไปหางานทำในโรงงานแห่งใหม่และแรงงานอีกส่วนกลับมาทำการเกษตรในหมู่บ้าน

ปัจจุบันพบว่าทั้งสองหมู่บ้านมีสมาชิกของครัวเรือนที่มีการอพยพไปทำงานนอกหมู่บ้านประมาณ ร้อยละ 50-60 ของครัวเรือนทั้งหมด จึงไม่ค่อยมีแรงงานวัยหนุ่ม-สาว ในหมู่บ้าน เพราะนอกจากแรงงานส่วนหนึ่งที่อพยพไปทำงานนอกหมู่บ้านแล้ว แรงงานอีกส่วนหนึ่งยังอพยพไปศึกษาต่อ ดังนั้นหลายครัวเรือนจึงประสบกับปัญหาเรื่องการขาดแคลนแรงงานในการทำการเกษตรทั้งในครัวเรือนและแรงงานที่จะจ้างมาช่วยทำการเกษตร โดยเฉพาะช่วงที่ต้องการแรงงานมาก เช่น ช่วงปักดำ และเก็บเกี่ยวข้าว

4.1.4.4 การถือครองที่ดินและการจำแนกฐานะทางเศรษฐกิจ

การถือครองที่ดิน ชาวบ้านดั่งมีที่ดินถือครองโดยส่วนใหญ่ประมาณ 6-7 ไร่ ต่อครัวเรือน เกือบทุกครัวเรือน มีเฉพาะพื้นที่นา ประมาณ 13-14 ครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกิน ส่วนชาวบ้านแห้วคำมีพื้นที่ถือครองโดยส่วนใหญ่ประมาณ 15-16 ไร่ต่อครัวเรือน ในจำนวนนี้เป็นที่นามากกว่าที่ไร่ มีบางครัวเรือนไม่มีที่ไร่ กลุ่มที่มีที่ดินทำกินน้อยกว่า 5 ไร่ ซึ่งมีประมาณ 30 ครัวเรือน เป็นกลุ่มที่ข้าวไม่พอเพียงบริโภค ต้องรับจ้างเพื่อนำเงินมาซื้อข้าวเสริม นอกจากนี้มีประมาณ 10 ครัวเรือน ไม่มีที่ดินทำกิน ชาวบ้านกลุ่มที่ไม่มีที่ดินทำกิน ในทั้งสองหมู่บ้านอาศัยการรับจ้างเพื่อนำเงินมาซื้อข้าวบริโภค บางครัวเรือนเช่านาเพื่อนบ้านทำ หรือทำนาแล้วแบ่งผลผลิตข้าวกับเจ้าของนา

ในการทำนา พบว่า ชาวบ้านดั่งที่มีที่นา 4-5 ไร่ขึ้นไปที่มีแรงงานในครัวเรือน 2-3 คนมีการใช้วิธีการเอาแรง หรือแลกเปลี่ยนแรงงานกันในกลุ่มญาติสนิท หรือเพื่อนบ้าน ใกล้เคียง ส่วนชาวบ้านแห้วคำ ส่วนใหญ่แก้ปัญหาโดยการเอาแรงแลกเปลี่ยนแรงงานในกลุ่มญาติสนิท หรือเพื่อนบ้าน และบางส่วนก็อาศัยการจ้างแรงงาน ส่วนชาวบ้าน ผู้ที่เป็นเจ้าของนาที่ฆ่าวัว / หมู เพื่อแลกเปลี่ยนแรงงานมักจะเป็นกลุ่มที่มีที่ดินมากตั้งแต่ 20 ไร่ ไปจนถึง 70 ไร่ (กลุ่มที่มีที่นามากกว่า 20 ไร่ มีประมาณ 10 – 15 ราย ในหมู่บ้าน) เนื่องจากต้องการแรงงานจำนวนมาก จึงหาจ้างยาก ชาวบ้านกลุ่มที่ไม่มีที่ดินหรือกลุ่มที่มีดินน้อยกว่าก็จะไปรับเนื้อวัว/ เนื้อหมู มาบริโภคก่อนแล้วใช้แรงงานคืนในภายหลัง

การจำแนกฐานะทางเศรษฐกิจ จากการศึกษาพบว่าชาวบ้านในทั้งสองหมู่บ้าน มีการจำแนกฐานะทางเศรษฐกิจ โดยพิจารณาจากที่ดินถือครอง รายได้ และทรัพย์สินในครัวเรือนเป็นหลัก ในเรื่องของรายได้และทรัพย์สินต่างๆ ในครัวเรือนมีการพิจารณาไม่แตกต่างกัน ส่วนเรื่องการถือครองที่ดินในทั้งสองหมู่บ้านมีความแตกต่างกัน ดังนั้นเกณฑ์ในการจำแนกฐานะทางเศรษฐกิจโดยพิจารณาจากที่ดินถือครองจึงแตกต่างกันด้วย จะแตกต่างกันด้วย กล่าวคือ สำหรับชาวบ้านดั่ง ถ้ามีที่ดินทำกินมากกว่า 10 ไร่ ถือว่ามีที่ดินมาก เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่ดินทำกินเพียง 5-6 ไร่ และถ้ามีที่ดินทำกินต่ำกว่า 3-4 ไร่ ถือว่ามีที่ดินทำกินน้อย และกลุ่มที่ไม่มีที่ดินทำกินถือว่าเป็นกลุ่มที่ยากจนที่สุด

ส่วนชาวบ้านแห้วคำ ถ้ามีที่ดินทำกินตั้งแต่ 30 ไร่ ขึ้นไป ถือว่ามีที่ดินมาก ชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีที่ดินทำกินประมาณ 14-15 ไร่ ชาวบ้านที่มีที่ดินทำกินต่ำกว่า 5 ไร่ ถือว่าค่อนข้างยากจนเพราะคนกลุ่มนี้ ผลผลิตข้าวจะไม่พอเพียงบริโภคตลอดทั้งปี ส่วนกลุ่มที่ยากจนที่สุด ได้แก่ กลุ่มที่ไม่มีที่ดินทำกิน เช่นกัน

รายได้และทรัพย์สินอื่นในครัวเรือน ชาวบ้านในทั้งสองหมู่บ้านไม่ทราบตัวเลขทั้งหมดของรายได้ของเพื่อนบ้านได้ชัดเจน แต่พิจารณาจากแหล่งรายได้ที่เข้ามาและการมีเงินใช้จ่ายอย่างคล่องมือ สามารถจัดหาสิ่งอำนวยความสะดวกและทรัพย์สินต่างๆ เข้ามาสู่ครัวเรือน เช่น รถยนต์ มอเตอร์ไซด์ สัตว์เลี้ยง เฟอร์นิเจอร์ เครื่องประดับ และเครื่องใช้ไฟฟ้า เป็นต้น นอกจากนี้ยังพิจารณาความมั่นคงของอาชีพที่เป็นแหล่งรายได้ด้วย

4.1.4.5 ลักษณะครอบครัว ทั้งสองหมู่บ้านมีความคล้ายคลึงกันกล่าวคือ มีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว ที่ประกอบด้วยพ่อ-แม่ และลูก มากกว่าครัวเรือนขยาย ลักษณะครัวเรือนขยายที่ปรากฏ มักจะเป็นครัวเรือนที่ประกอบด้วย คน 3 รุ่น ได้แก่ รุ่นพ่อ แม่ รุ่นลูก และรุ่นหลาน ลูกที่อยู่กับพ่อ-แม่ มักจะเป็นลูกสาวคนสุดท้ายของครัวเรือน บางครัวเรือนจะมีพี่-น้อง ฝ่ายพ่อ – แม่ และญาติที่สามารถทำงานในไร่นาได้ ครัวเรือนลักษณะดังกล่าวมักจะไม่ค่อยมีปัญหาในด้านแรงงานในการผลิต ครัวเรือนเดี่ยวมักจะมีแนวโน้มที่จะมีปัญหาการขาดแคลนแรงงานมากกว่าครัวเรือนขยาย เนื่องจากสภาพปัจจุบันค่านิยมในการศึกษาต่อมีสูงขึ้น เมื่อจบการศึกษาในระดับที่สูงก็มักจะอพยพไปทำงานนอกหมู่บ้าน ทำให้ลูกที่อยู่ในวัยรุ่น หนุ่มสาว ไม่ได้ช่วยงานในไร่นา ภาระหนักจึงตกอยู่ที่พ่อ-แม่ ครัวเรือนขยายบางครัวเรือนที่มีลักษณะที่ค่อนข้างดูแล พ่อ-แม่ที่ชราภาพเป็นแรงงานช่วยในไร่นาไม่ได้ ก็มักจะมีสภาพไม่ต่างไปจากครัวเรือนเดี่ยว ดังนั้นความจำเป็นในการจัดการแก้ปัญหาเรื่องแรงงานในการผลิตจึงมีความสำคัญสำหรับครัวเรือนลักษณะดังกล่าว

4.1.4.6 อาชีพ อาชีพที่สำคัญของชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ อาชีพในภาคการเกษตรและอาชีพนอกภาคการเกษตร

อาชีพในภาคเกษตร ได้แก่ การเพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ ดังที่กล่าวมาแล้ว

อาชีพนอกภาคเกษตร ได้แก่ ค้าขาย ซึ่งมีบางครัวเรือนเท่านั้นที่ประกอบอาชีพดังกล่าว ซึ่งมีทั้งเปิดร้านขายของในหมู่บ้าน รับซื้อผลิตผลทางการเกษตรและของป่าไปขายตลาด แต่อาชีพนอกภาคการเกษตรที่ชาวบ้านนิยมทำกันมาก ได้แก่ การรับจ้างทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน การรับจ้างภายในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่ไม่ได้อพยพไปทำงานที่อื่นก็จะรับจ้างทำการเกษตร เช่น ปักดำ เก็บเกี่ยวข้าว ปลูกอ้อย และตัดอ้อย เป็นต้น

ส่วนการรับจ้างนอกหมู่บ้าน วัยหนุ่ม-สาว นิยมไปรับจ้างที่กรุงเทพฯ และในโรงงาน อุตสาหกรรมในตัวเมืองขอนแก่น ซึ่งมีลักษณะการออกไปรับจ้างตลอดทั้งปี ส่วนวัยแรงงานที่แต่งงานมีครัวเรือนแล้วมักจะไปรับจ้างตามช่วงฤดูกาลหลังที่ว่างจากการทำนา ส่วนใหญ่มักจะไปรับจ้างทำงานก่อสร้างในตัวจังหวัดขอนแก่น นอกจากนี้มีบางครัวเรือนที่มีอาชีพรับราชการ ซึ่งพบว่าสัดส่วนของครัวเรือนที่รับราชการในบ้านแห้วคำมีสูงกว่าบ้านดั่ง

**ปฏิทินการใช้แรงงาน
บ้านดั่ง อ. น้ำพอง จ.ขอนแก่น**

กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ทำนาปี					ตกกล้า		ดำนา			เก็บเกี่ยว+ขนข้าว		
ทำนาปรัง			หว่าน			เก็บเกี่ยว						
ปลูกอ้อย												
รับจ้าง												
- ในการเกษตร			ตัดอ้อย				ดำนา				เกี่ยวข้าว	
- นอกการเกษตร (โรงงานขอนแก่น, กทม.)												
หาปลา												
เลี้ยงสัตว์ (วัว ควาย)												

— ช่วงใช้แรงงานเต็มที่ทั้งวัน

— ช่วงใช้แรงงานไม่เต็มที่

ช่วงเวลาที่ทำกิจกรรมเต็มที่ หมายถึง ช่วงที่ชาวบ้านมีการใช้แรงงานในการทำกิจกรรมดังกล่าว แต่ทำไม่พร้อมกัน ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ปลูก การปลูกข้าวหรือเร็ว ขนาดของพื้นที่ปลูก แต่ชาวบ้านในหมู่บ้านจะใช้เวลาในช่วงดังกล่าว ซึ่งจะเห็นว่าชาวบ้านมีการจัดสรรเวลาในการทำงานกับการผลิตพืชอื่นได้

ปฏิทินการใช้แรงงาน
บ้านห้วยคำ กิ่ง อ.ชำสูง จ.ขอนแก่น

กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ค.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ทำนาปี					ตกกล้า		ดำนา					เก็บเกี่ยว+ขนข้าว
ปลูกมันสำปะหลัง			ปลูก		ดายหญ้า							
ปลูกอ้อย	เก็บ		ปลูก		ดายหญ้า				ดายหญ้า			
รับจ้าง												
- ในการเกษตร			ขุดมันและตัดอ้อย				ดำนา					เกี่ยวข้าว
- นอกการเกษตร (โรงงานขอนแก่น, กทม.)												
หาปลา												
เลี้ยงสัตว์ (วัว ควาย)												

- ช่วงใช้แรงงานเต็มที่ทั้งวัน
 ช่วงใช้แรงงานไม่เต็มที่

ช่วงเวลาที่ทำกิจกรรมเต็มที่ หมายถึง ช่วงที่ชาวบ้านมีการใช้แรงงานในการทำกิจกรรมดังกล่าว แต่ทำไม่พร้อมกัน ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ปลูก การปลูกช้าหรือเร็ว ขนาดของพื้นที่ปลูก แต่ชาวบ้านในหมู่บ้านจะใช้เวลาในช่วงดังกล่าว ซึ่งจะเห็นว่าชาวบ้านมีการจัดสรรเวลาในการทำนากับการผลิตพืชอื่นได้

4.1.4.7 รายได้ รายจ่าย และหนี้สิน

รายได้ ของชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้าน มาจากการขายผลผลิตทางการเกษตร และการรับจ้างนอกภาคการเกษตร โดยสัดส่วนของรายได้จากนอกภาคการเกษตรจะมากกว่าบ้านคิ้ว ชาวบ้านคิ้วส่วนน้อยที่มีรายได้จากการขายข้าว และขายพืชไร่ เนื่องจากมีที่ดินทำกินน้อย แม้จะอยู่ในเขตชลประทาน ชาวบ้านก็ไม่ค่อยปลูกพืชฤดูแล้งที่ให้ผลตอบแทนสูง เนื่องจากเคยปลูกมาก่อนและประสบกับปัญหาการขาดทุน ประกอบกับที่ดินทำกินของชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่เหนือคลองชลประทาน การสูบน้ำขึ้นไปใช้ค่อนข้างจะลำบากมีประมาณ 10 ครัวเรือน ที่มีที่ดินทำกินอยู่ได้คลองชลประทาน สามารถปล่อยน้ำมาใช้ในที่นาได้ สำหรับบ้านหัวค้ำรายได้จากภาคการเกษตรของชาวบ้านส่วนใหญ่จะได้มาจากการขายผลผลิตอ้อย มากกว่าการขายข้าวเนื่องจากผลผลิตข้าวไม่สูงนัก จึงทำให้ไม่ค่อยมีข้าวเหลือขาย ครัวเรือนส่วนใหญ่จึงพึ่งพารายได้จากการ รับจ้างหรือการประกอบอาชีพอื่นนอกภาคการเกษตรเพื่อใช้จ่ายในครัวเรือน

รายจ่าย ของชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้าน สัดส่วนของรายจ่ายส่วนใหญ่ ได้แก่ ค่าอาหารประจำวัน การศึกษาของบุตร การลงทุนในการเกษตร ค่ามาปนกิจ และเงินบริจาคสมทบในงานบุญ ประเพณีในชุมชน

หนี้สิน ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้าน ส่วนใหญ่เป็นหนี้ ธกส. และสหกรณ์การเกษตร นอกจากนี้ก็ยังมีหนี้นอกระบบ เช่น ยืมจากนายทุนในหมู่บ้าน โดยจ่ายคืนเป็นเงิน! มีชาวบ้านหัวค้ำบางรายที่จ่ายเงินให้ชาวบ้านกู้ยืมเป็นเงินสด และให้ชาวบ้านที่กู้ยืมใช้คืนในรูปแบบของแรงงานในการปักดำและเก็บเกี่ยวข้าว

4.1.4.8 เทคโนโลยีการผลิต ที่สำคัญที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยน รูปแบบ วิธีการในการลงแขก ได้แก่ รถไถเดินตาม รถนวดข้าว รถเกี่ยวข้าว และพันธุ์ข้าว

รถไถเดินตาม ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านเริ่มใช้รถไถเดินตามในระยะเวลาใกล้เคียงกัน คือ ประมาณ 18-20 ปีที่ผ่านมา แต่ที่เริ่มใช้กันมากประมาณไม่ถึง 10 ปี เหตุผลที่ชาวบ้านหันมาใช้รถไถเดินตาม เนื่องจากสามารถขยายพื้นที่ในการเตรียมดินได้เร็ว การใช้แรงงานสัตว์ไม่ค่อยสะดวกเพราะดินแข็ง ไถยาก ประกอบกับมีแหล่งทุนจาก ธ.ก.ส. ให้กู้ยืมเพื่อซื้อรถไถเดินตาม ดังนั้นจึง มีการขายวัว – ควาย ออกไปมากในช่วงหลัง และปัจจุบันมีการหันกลับมาเลี้ยงอีกแต่เป็นการเลี้ยงเพื่อขายมากกว่าใช้แรงงาน

พันธุ์ข้าว เดิมชาวบ้านมีการปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองหลากหลายพันธุ์ตามสภาพพื้นที่ เช่น ข้าวเหนียวพันธุ์แก่นแดง ชีตมหางนาค ข้าวปลาชีวิต แต่ในช่วงหลังที่มีการส่งเสริมให้ใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ ชาวบ้านจึงเปลี่ยนจากการใช้ข้าวพันธุ์เดิม มาปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ ซึ่งใช้ได้กับแทบทุกสภาพพื้นที่นา เช่น ข้าวสันป่าตอง กข. 6 และ กข. 8 แต่ปัจจุบันพันธุ์ที่ชาวบ้านนิยมใช้กัน

มากที่สุดคือ ข้าวเหนียวพันธุ์ กข.6 ซึ่งชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านเริ่มใช้ข้าวพันธุ์ กข. 6 ได้ประมาณ 10 ปีมาแล้ว

ข้าวพันธุ์ดังกล่าว เป็นข้าวพันธุ์ไวแสง ชาวบ้านในทั้งสองหมู่บ้านเล่าตรงกันว่า “ข้าวมักสุกในเวลาใกล้เคียงกัน หรือพร้อมกัน หลังจากข้าวสุก 2 อาทิตย์ คอรวงข้าวจะหักเพราะลำต้นค่อนข้างเล็ก กรอบหักง่ายทำให้เมล็ดข้าวร่วงเร็ว พอข้าวแก่ต้องรีบเกี่ยว ถ้าเอาไม่ทันข้าวจะขอบ (กรอบร่วง)หมด” จากการศึกษาวิจัยมีโอกาสได้เข้าร่วมในการเป็นวิทยากรจัดเวทีชาวบ้านเพื่อการมีส่วนร่วมในการปรับปรุงพันธุ์ข้าวโดยการสนับสนุนของกรมวิชาการเกษตร ที่จัดขึ้นที่โรงแรมขอนแก่นโฮเทล ในช่วงเดือนพฤษภาคม 2544 โดยเชิญตัวแทนเกษตรกรจากทุกจังหวัดในภาคอีสานเข้าร่วม พบว่า ได้ข้อมูลในลักษณะเดียวกันโดยเกษตรกรที่มาจะเล่าถึงปัญหาของข้าวพันธุ์ ก.ข.6 ซึ่งส่งผลกระทบต่อต้นทุนการผลิต โดยเกษตรกรกล่าวว่า “ต้นทุนในการผลิตในการทำนาหมวดที่สูงที่สุด ได้แก่ ค่าจ้างแรงงาน โดยเฉพาะช่วงเก็บเกี่ยว ซึ่งจะมีการไถ่ค่าแรงกัน เพื่อจะได้เก็บเกี่ยวผลผลิตให้ทันก่อนที่เมล็ดข้าวจะร่วง” และเมื่อมีการให้เสนอลักษณะพันธุ์ข้าวที่ตนเองต้องการชาวบ้านส่วนใหญ่บอกว่า “อยากได้พันธุ์ที่ให้เมล็ดดี กินแล้วนุ่ม ค่อยๆ ทะยอยเกี่ยวได้ บดต้องเกี่ยวพร้อมกัน”

ดังนั้นการขยายพื้นที่การเพาะปลูกข้าว การใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ที่มีจุดอ่อนดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านหลายครัวเรือน โดยเฉพาะที่มีแรงงานน้อย มีที่นามาก ต้องประสบกับปัญหาในการขาดแคลนแรงงานช่วยในช่วงเวลาที่เร่งรีบ การลงแขกแบบเดิมไม่สามารถใช้ได้กับวิธีการผลิตแบบสมัยใหม่ ชาวบ้านหันมาใช้การจ้างแรงงานช่วย แต่ก็ประสบปัญหาเรื่องหาแรงงานมาช่วยยาก ค่าแรงงานสูง ชาวบ้านบางหมู่บ้านจึงหันกลับมาใช้วัฒนธรรมเดิม (การลงแขก) ภายใต้อารมณ์แบบ วิถีการ และข้อตกลงแบบใหม่

รอนวดข้าว ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านมีการใช้รอนวดข้าว หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “รอนสีข้าว” เมื่อประมาณ 3-4 ปี ที่ผ่านมา การเข้ามาของรอนนวดข้าว ทำให้ “การลงแขก” นวดข้าวหายไป ยกเว้นบางครัวเรือนที่ต้องการฟางไว้เลี้ยงสัตว์ก็ยังคงใช้วิธีการเดิม เนื่องจากฟางที่ได้จากรอนนวดข้าว จะละเอียดเป็นฝอย และฟางเก็บไว้ได้ไม่นานถ้ากองไว้ที่พื้นส่วนล่างจะเน่า เพราะการจะเอามาทำเป็นกองฟางเช่นเดิมก็ลำบากเพราะฟางเส้นละเอียด ซึ่งเป็นข้อจำกัดอีกประการในการเลี้ยงปศุสัตว์ แต่ชาวบ้านแห้วคำซึ่งมีพื้นที่สาธารณะมากก็จะใช้การปล่อยเลี้ยงในโคก แทนการใช้ฟางแบบเดิมนอกจากนี้สำหรับข้าวที่ชาวบ้านต้องการเอาไว้เป็นเมล็ดพันธุ์ จะใช้การนวดแบบเดิมโดยใช้แรงงานในครัวเรือน เพราะการใช้รอนนวดข้าวจะทำให้เมล็ดแตก เวลาเอาไปปลูกอัตราการงอกจะน้อย

4.1.4.9 กลุ่มและการปกครอง

กลุ่ม ทั้งสองหมู่บ้านมีการรวมกลุ่มที่ยังคงอยู่ในปัจจุบัน มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ได้แก่ กลุ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ศูนย์สาธิตการตลาด กลุ่มกองทุนเศรษฐกิจชุมชน ที่สนับสนุน เงินทุนให้กู้ยืมในการทำกิจกรรม กลุ่มอาชีพ เช่น กลุ่มเกษตรกรชาวไร่ กลุ่ม สหกรณ์การเกษตร และกลุ่ม ธกส. กลุ่มต่างๆ เหล่านี้เป็นกลุ่มที่ให้บริการเกี่ยวกับสินเชื่อ และปัจจัยในการผลิตทางการเกษตร มีข้อสังเกตว่า การทำงานในรูปกลุ่มของทั้งสองหมู่บ้านค่อนข้างจะได้ผล โดยสังเกตจากประสบการณ์การรวมกลุ่มที่ผ่านมา

การปกครอง โครงสร้างในการปกครองของทั้งสองหมู่บ้านไม่แตกต่างกัน กล่าวคือ ประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และกรรมการหมู่บ้าน ฝ่ายต่างๆ มีผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน ทำหน้าที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในหมู่บ้าน นอกจากนี้แต่ละหมู่บ้านยังมีการแบ่งเป็นคุ้มต่างๆ และมีตัวแทนแต่ละคุ้มลงช่วยทำหน้าที่ประสานงานเรื่องต่างๆ ระหว่างสมาชิกในคุ้มกับผู้นำหมู่บ้าน

โครงการพัฒนาต่างๆ เนื่องจากทั้งสองหมู่บ้านเป็นหมู่บ้านใกล้ตัวเมือง ดังนั้นจึงมีโครงการพัฒนาต่างๆ ตามแผนพัฒนาลงไปหมู่บ้าน เช่น โครงการแก้ไขปัญหาคความยากจนในชนบท (กขคจ.) โครงการ คปร. โครงการพระราชดำริ และโครงการต่างๆ ของ อบต. เป็นต้น

4.1.4.10 สาธารณสุข เนื่องจากทั้งสองหมู่บ้านเป็นหมู่บ้านใกล้ตัวเมือง ดังนั้นเมื่อเจ็บป่วยชาวบ้านทั้งสองมักจะมารับการรักษาที่ โรงพยาบาลอำเภอ และถ้าเจ็บป่วยมาก ก็จะมารับการรักษาที่โรงพยาบาลจังหวัดขอนแก่น

4.1.4.11 ความเชื่อและประเพณี

ทั้งสองหมู่บ้านมีความเชื่อและประเพณีไม่ค่อยแตกต่างกันจากชาวอีสานทั่วไป กล่าวคือ มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการประกอบพิธีกรรม มีการปฏิบัติตามความเชื่อประเพณีต่างๆ ได้แก่ บุญประเพณีประจำปี หรือที่เรียกว่า “ฮีตสิบสอง” นอกจากนี้ก็มีความเชื่อเรื่องผีปูด่า ซึ่งทั้งสองหมู่บ้านมีศาลปูด่าของชุมชน และมีการทำพิธีเซ่นไหว้ทุกปี โดยชาวบ้านดั้งจะเซ่นไหว้ในเดือน 6 (พฤษภาคม) ส่วนชาวบ้านแห้วคำจะมีการเซ่นไหว้ 2 ครั้ง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ขึ้นปลง ลงเลี้ยง” หมายถึงก่อนจะลงทำนาในเดือน 6 ก็จะมีการทำพิธีเซ่นไหว้ และหลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตในเดือน 1-2 (ธันวาคม – มกราคม) ก็จะเซ่นไหว้อีกครั้ง แต่จากการสังเกตพบว่าชาวบ้านแห้วคำจะยึดถือและปฏิบัติตามความเชื่อดังเดิมมากกว่าชาวบ้านดั้ง เพราะนอกจากการปฏิบัติตามความเชื่อประเพณีที่กล่าวมาแล้ว ยังปรากฏมีการเลี้ยงอารักษ์หมู่บ้าน การเลี้ยงผีนาก่อนลงทำนา (เลี้ยงผีนาก)

4.2 การลงแขก

4.2.1 ความหมายของการลงแขก การแลกเปลี่ยนแรงงานในทัศนะของชาวบ้าน

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านคิ้ว และบ้านแห้วคำ ระดับผู้รู้และระดับครัวเรือน ซึ่งมีความแตกต่างกันทั้งเพศและอายุ พบว่ามีการใช้คำเรียกการแลกเปลี่ยนแรงงาน ให้ความหมายแตกต่างกัน

คำที่เรียกที่พบโดยทั่วไป คือ คำว่า “การลงแขก” “การเอาแรง” หรือ “การเอาแสง” “การขอแรง” หรือ “ขอแสง” และ “หากัน”

ความหมายของการลงแขก

โดยสรุปชาวบ้านคิ้วได้ให้ความหมายของคำว่าลงแขกว่า หมายถึง “การช่วยเหลือกัน ในการทำงาน โดยอาจมีหรือไม่มีการใช้แรงงานกลับคืน ผู้มาช่วยไม่ได้ทำงานหนักมาก และทำเพื่อความสนุกสนาน การเลี้ยงอาหารเจ้าภาพจะทำอย่างเต็มที่”

ชาวบ้านแห้วคำ ได้ให้ความหมายของการลงแขกว่า หมายถึง “การช่วยเหลือแรงงานกัน โดยไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานกลับคืน ผู้มาช่วยจะมีจำนวนมาก จำนวนจะมีความแตกต่างกันแล้ว แต่ความกว้างขวางของเจ้าภาพ และปริมาณงานที่ทำ” เวลาที่ใช้ในการลงแขกส่วนใหญ่จะใช้เวลา 1 วัน หรืออาจจะ 2-3 วัน เจ้าภาพส่วนใหญ่จะเลี้ยงอาหารผู้มาช่วยเพียงมื้อกลางวันเท่านั้น แต่จะเลี้ยงอย่างเต็มที่ ผู้มาช่วยไม่ได้ทำงานหนักมากจะช่วยถึงเวลาไหนก็ได้ และเป็นการทำเพื่อความสนุกสนาน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ชาวบ้านทั้ง 2 หมู่บ้านที่มีอายุต่ำกว่า 50 ปี มักจะไม่รู้จักคำว่าลงแขก แต่จะมีการใช้คำอื่นเข้ามาแทน เช่น คำว่า “หากัน” “ขอแสง” หรือ “เอาแสง”

ความหมายของการเอาแสง / การขอแสง

การเอาแรง หรือเอาแสง โดยสรุปความหมายจากชาวบ้านทั้ง 2 หมู่บ้าน หมายถึง “การช่วยเหลือกันในการทำงานอาจมีหรือไม่มีพันธะสัญญาต่างกันว่าจะต้องใช้แรงงานกลับคืนตามจำนวนวัน จำนวนคน และสิ่งที่ใช้แลกเปลี่ยน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะงานที่ช่วย” ซึ่งในชุมชนจะมีการแบ่งการเอาแรง หรือ ขอแรง ออกเป็น 2 ลักษณะ และมีคำใช้เรียกแตกต่างกัน ดังนี้

ลักษณะแรก

การเอาแรง เป็นการช่วยกันทำงานที่ต้องใช้แรงงานทั้งวัน หรืออาจจะมากกว่า 1 วัน ผู้ที่มาช่วยงานมักจะเป็นญาติหรือเพื่อนบ้านในละแวกบ้าน การช่วยเหลือกันลักษณะดังกล่าวมักจะมีพันธะสัญญาว่าจะต้องใช้แรงงานกลับคืน แก่ผู้ที่มาช่วยแรงงานในปริมาณที่เท่ากัน ถ้าตนเองมาใช้

แรงงานคืนไม่ได้จะต้องจ้างคนอื่นมาทำงานแทน หรืออาจจะแลกเปลี่ยนแรงงานกับอาหาร เช่น ที่กระทำกันอยู่ในบ้านแห้ว โดยที่มูลค่าอาหารเป็นค่าแรงต่อวันผู้ที่จะมาใช้แรงงานคืนไปได้ก็ต้องจ้างคนอื่นมาทำแทนเช่นกัน

สำหรับชาวบ้านที่ไปขอแรงคนอื่นมาช่วยกันมักจะใช้คำว่า “ขอแsong” บ้านแห้วคำ จะใช้คำว่า “ขอแsongเกี่ยวข้าว/ ดำนา หน้อย จะฆ่าหมู / ฆ่าเนื้อให้กิน” ผู้ที่ไปช่วยแรงงานในหมู่บ้าน ค้าง จะใช้คำว่า “ไปเอาแsongเกี่ยวข้าว/ ดำนา” ส่วนบ้านแห้วคำ ชาวบ้านที่ไปช่วยงานจะใช้คำพูดกับการเปลี่ยนแรงงานในลักษณะนี้ว่า “ไปเกี่ยวข้าวหมู” “ไปเกี่ยวข้าววัว” หรือ “ไปดำนาหมู” “ไปดำนาวัว” แล้วแต่กิจกรรมและสิ่งที่ตนเองแลกเปลี่ยน แต่การแลกเปลี่ยนแรงงานในลักษณะดังกล่าวสำหรับความรู้สึกของผู้ให้และผู้รับจะมีความผูกพันต่อพันธะสัญญา และเจ้าของงานจะมีความมั่นใจและเชื่อมั่นต่อแรงงานที่มาช่วย เมื่อถึงเวลาที่ตนเองจะทำกิจกรรม (ส่วนใหญ่ฆ่าหมูหรือวัวให้กิน ก่อนพอถึงวันเลี้ยงอาหารอิกรอบ) เพราะในช่วงที่ชาวบ้านทำนามักจะมีความต้องการแรงงานทั้งจากในและนอกหมู่บ้านมาช่วย ส่วนผู้ที่รับคือ ผู้ที่มาช่วยแรงงานก็จะมีรู้สึกสนุกสนานในการทำงาน เพราะจำนวนที่มาช่วยงานมักจะมีจำนวนมากเป็นชาวบ้านเดียวกัน และมีความสนิทสนมคุ้นเคยกัน สำหรับผู้ที่มาช่วยงานกลับคืน จะใช้คำว่า “ไปดำนาหมู / ไปดำนาวัว” หรือ “ไปเกี่ยวข้าวหมู / ไปเกี่ยวข้าววัว”

ลักษณะที่สอง

เป็นการขอแรงทำงานที่ไม่ต้องใช้เวลามาก (ตลอดทั้งวัน) โดยมักจะมีการขอแรงกันในกลุ่มญาติสนิท และไม่จำเป็นต้องมีการใช้แรงงานกลับคืน เช่น การขนฟ่อนข้าวใส่เครื่องนวดข้าว หรือการขนข้าวจากที่นามาสู่ยุ้งข้าวเจ้าของแรงงานจะเลี้ยงอาหารผู้ที่มาช่วยงาน 1 มื้อ ซึ่งลักษณะที่สอง ผู้ที่ไปขอความช่วยเหลือจะใช้คำว่า “ขอแsong” “ช่วย....” และผู้ที่ไปช่วยมักจะใช้คำว่า “ไปช่วย.....”

สรุป

ความหมายของการลงแขก จากการศึกษาทั้ง 2 หมู่บ้าน และคำว่า “การเอาแsong” ซึ่งทั้งสองคำนี้มีความหมายแตกต่างกัน

การลงแขก หมายถึง การช่วยแรงงาน ทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งมีผู้มาช่วยงานจำนวนมาก เมื่อช่วยกันทำงานแล้ว ก็ไม่มีสัญญาต่อกันว่าจะต้องไปช่วยแรงงานคืนทุกครั้ง กล่าวคือ อาจจะไปช่วยคืนก็ได้ หรือไม่ช่วยก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมด้านเวลา และมีแรงงานพอ เจ้าของแรงงานจะเลี้ยงอาหารอย่างเต็มที่ระยะเวลาที่ช่วยอาจจะเป็น 1 วัน หรือมากกว่า 1 วัน ขึ้นกับปริมาณงานและความพร้อมของเจ้าของงานในการเลี้ยงดูผู้มาช่วยงาน ในสมัยก่อนนิยมใช้คำว่า การ

ลงแขก ต่อมาเมื่อประมาณ 30-40 ปีเศษมาแล้ว ได้เลิกใช้คำว่า ลงแขก เปลี่ยนมาเป็น “เอาแรง หรือ ขอแรง”

การเอาแรง หมายถึง การไปช่วยแรงงานกันทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจจะมี พันธะสัญญาต่อกันหรือไม่มีพันธะสัญญาต่อกัน ขึ้นอยู่กับลักษณะงานการใช้แรงงานกัน จะต้องไป ใช้แรงกันตามจำนวนครั้ง และจำนวนคนที่ไปช่วย ถ้าไม่สามารถไปช่วยแรงกันได้ด้วยตนเอง ก็จะไปจ้างคนอื่นไปใช้แรงงานแทน หรือไม่ก็จะเอาเงินไปให้ตามอัตราค่าจ้างในเวลานั้นๆ

เป็นที่สังเกตว่า การเอาแรง มักจะทำในกลุ่มเครือญาติ เป็นระบบเครือข่ายเครือญาติที่ แน่นแฟ้น และจะเอาแรงกันทุกๆ ปี หมุนเวียนกันในกลุ่มเครือญาติ เช่น เอาแรงดำนา เกี่ยวข้าว ขนข้าว เป็นต้น

ดังนั้น การเอาแรงจึงเป็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบ/ วิธีการ และเงื่อนไขของการลงแขก ให้มีความเหมาะสมกับสภาพสังคม เศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป โดยชาวบ้านมีการปรับใช้ตามความเหมาะสม

4.2.2 ประวัติการลงแขกในหมู่บ้าน

ในพื้นที่ทั้งสองหมู่บ้านที่ทำการศึกษามีการใช้วิธีการลงแขกมาตั้งแต่ตั้งหมู่บ้าน เป็นการมาช่วยแรงงานกันทำงานในกลุ่มญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้านโดยไม่คิดมูลค่า และไม่จำเป็นต้องไปใช้ แรงงานตอบแทนกลับคืน เช่น การลงแขกดำนา เกี่ยวข้าว ขนฟ่อนข้าวไปลานนวดข้าว และนวดข้าว ขนข้าวขึ้นยุ้ง ยกเสائب้าน คนที่มาช่วยลงแขกจะมีทั้งผู้หญิง และผู้ชาย แล้วแต่กิจกรรมเช่น การลงแขกนวดข้าว ผู้ชายจะนวดข้าวส่วนมากผู้หญิงจะตีข้าวสะนู (คือ ข้าวติดกับฟ่อนข้าว) ซึ่งเป็นงานเบาว่าการนวดข้าวในฟ่อนข้าวทั้งหมด การขนข้าว ยกเสائب้าน แรงงานเอาแรงมักจะเป็นผู้ชาย นอกจากนี้ผู้หญิงจะช่วยทำอาหารสำหรับเลี้ยงพวกที่มาช่วยลงแขกด้วย การลงแขกจะเลี้ยงอาหาร 2 มื้อบ้าง 3 มื้อบ้าง เช่น บางครัวเรือนถ้าลงแขกแต่เช้า ก็จะเลี้ยงทั้งอาหารเช้า กลางวัน และเย็น บางครัวเรือนอาหารเย็นไม่เลี้ยง แล้วแต่กิจกรรม ถ้าเป็นการลงแขกนวดข้าว จะเลี้ยง 3 มื้อ ทั้งอาหารเย็นด้วย ครัวเรือนในหมู่บ้านดั่ง ซึ่งเป็นหมู่บ้านในเขตชลประทาน แม้ชาวบ้านสามารถทำนาได้หลายครั้ง ทั้งนาปี และนาปรัง แต่การเอาแรงจะทำเฉพาะนาปี เนื่องจากนาปรังมีครัวเรือนที่ทำน้อยหากคนร่วมเอาแรงยาก

การลงแขกในหมู่บ้านได้ถูกเลิกใช้เมื่อประมาณ 40-50 ปี มาแล้ว ซึ่งเป็นช่วงที่มีการลดอัตรากาการเพิ่มของประชากร ขนาดของประชากรและแรงงานต่อครัวเรือนน้อยลง จึงเปลี่ยนมาเป็นการเอาแรง หรือการแลกเปลี่ยนแรงงาน ซึ่งทำในกลุ่มญาติพี่น้อง หรือกลุ่มที่ทำกิจกรรมในไร่ นา การเอาแรง จะต้องคืนแรงตามจำนวนคน และจำนวนวันที่ไปช่วย หากไม่สามารถจะคืนแรงได้ ต้อง

เสียเงินทดแทนตามอัตราค่าจ้างในขณะนั้น ดังนั้นจำนวนคนที่มาเอาแรงกัน เมื่อเปรียบเทียบกับ การลงแขกแล้ว จะมีจำนวนน้อยกว่าการลงแขก ทั้งอาหารที่จัดเลี้ยงก็ธรรมดาไม่มีพิเศษเหมือนการลงแขก เพราะเป็นการเอาแรงในกลุ่มเดียวกัน มีการหมุนเวียนกันทำงาน

ประเภทกิจกรรมที่เอาแรงกัน ได้แก่ การดำนา เกี่ยวข้าว ขนข้าวไปป้อนเครื่องนวดข้าว ขนข้าวขึ้นยุ้งต้องยกกระสอบข้าว ส่วนมากเป็นผู้ชาย เพราะงานหนัก ซึ่งการเอาแรงที่กล่าวมา จะปฏิบัติกันเฉพาะกลุ่มผู้ที่ทำนาปีเท่านั้น ส่วนการทำนาปรังมักจะไม่มี การเอาแรง ยกเว้นการขนข้าวขึ้นยุ้ง เพราะมีครุฑเรือนบางส่วนเท่านั้นที่ทำนาปรังและทำในปริมาณไม่มาก ทำให้ไม่ค่อยมีปัญหาเรื่องการขาดแคลนแรงงานในช่วงดังกล่าว และหลังจากนวดข้าวมักจะนำไปขายไม่เก็บไว้บริโภค ผู้ที่มาแลกเปลี่ยนแรงงานกันมักจะเป็นญาติหรือเพื่อนบ้านที่สนิทกัน

ครอบครัวที่มีการเอาแรงอย่างต่อเนื่องจะมีน้อย ส่วนใหญ่ในช่วงหลังจะหันมาจ้างแรงงานเมื่อมีแรงงานในการผลิตในชุมชน อพยพแรงงานเพื่อไปรับจ้างนอกภาคการเกษตร และไปศึกษาต่อทำให้มีการขาดแคลน

ในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา วิธีการเอาแรงของหมู่บ้านแห้วคำได้ปรับเปลี่ยนไปเนื่องจากภาวะการขาดแคลนแรงงานในหมู่บ้าน และภาวะเศรษฐกิจเริ่มฝืดเคือง ประกอบกับได้เห็นแบบอย่างการแลกเปลี่ยนข้าวกับอาหารในช่วง 14-15 ปีที่ผ่านมา มีเจ้าหน้าที่สาธารณสุขท่านหนึ่งได้นำเนื้อหมูมา “ใส่ข้าว” ซึ่งหมายถึง การนำเนื้อหมูมาให้ชาวบ้านบริโภคก่อน (ช่วงสิงหาคม - กันยายน) เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตจึงจะรวบรวมข้าวจากชาวบ้าน โดยคิดอัตราการแลกเปลี่ยนเป็นข้าวเปลือก 3 ถัง (ถังละประมาณ 9-10 กิโลกรัม) ต่อเนื้อหมู 1 พูด (พูดละ 100 บาท) เจ้าหน้าที่ท่านนั้นมีการนำเนื้อหมูมาแลกข้าว 3-4 ครั้ง (ในลักษณะตกเฉียว) ทำให้ชาวบ้านบางรายคิดอยากกระทำตามแบบอย่าง จากการสอบถามนางคำ ชาวบ้านแห้วคำ ซึ่งเป็นคนแรกที่มีการฆ่าเนื้อหมูเพื่อเอาแรง นางคำกล่าวว่า “มีไทบ้านที่เคยได้กินหมูจากเจ้าหน้าที่อนามัย เห็นเห็นหมูในคอกที่เลี้ยงไว้ เห็นเลยถามว่า หมูที่เลี้ยงไว้มาฆ่าสุกกินแน่ สิวาหมูไปเกี่ยวเข้าให้ดอก เลยลองฆ่าสุกกิน” (มีชาวบ้านที่เคยได้กินเนื้อหมูจากเจ้าหน้าที่อนามัย เห็นหมูที่เลี้ยงไว้ได้ชักชวนให้เอาหมูมาฆ่าให้กิน แล้วบอกว่าจะไปเกี่ยวข้าวเพื่อแลกเปลี่ยนกับเนื้อหมูจึงลองฆ่าหมูให้กิน) ในครั้งแรกนางคำ ฆ่าหมู 1 ตัว มูลค่าตัวละ 3,500 บาท เอาแรงแลกเปลี่ยนแรงงานกับเพื่อนบ้าน 35 คน (แบ่งเป็นพูดๆ ละ 100 บาท จำนวน 30 พูด) โดยฆ่าหมูให้กินในเดือนกันยายน ตัวแทนที่มาติดต่อได้ชักชวนเพื่อนบ้านในกลุ่มมาเอาเนื้อหมู พอถึงช่วงเวลาเก็บเกี่ยวก็รวบรวมสมาชิกมาใช้แรงงานกลับคืน ภายใน 1 วัน เกี่ยวข้าวพื้นที่ประมาณ 22 ไร่ หลังจากนั้นการเอาแรงด้วยการฆ่าวัว/ฆ่าหมู จึงเกิดขึ้นในหมู่บ้าน โดยมีชาวบ้านรายอื่นๆ ที่มีที่นาค่อนข้างมากใช้วิธีการดังกล่าว

สำหรับการตัดสินใจฆ่าวัวหรือหมูอยู่ที่ปริมาณงาน ถ้ามีที่นามาก ปริมาณงานมาก จึงจะตัดสินใจฆ่าวัว เพราะวัวมีมูลค่าสูงกว่าหมู ประกอบกับเนื้อวัวเป็นอาหารที่ชาวบ้านนิยมบริโภคมากกว่าเนื้อหมู ทำให้หาแรงงานมาแลกเปลี่ยนได้ง่ายขึ้น เมื่อเจ้าของนามีที่นามากและต้องการแรงงานจำนวนมากจึงใช้การฆ่าวัวในการเอาแรง

การเอาแรงแบบไปรับเนื้อมาบริโภคก่อนนี้ จะเกิดขึ้นตั้งแต่ผู้จะมาช่วยแรงงานจำนวนหนึ่ง พร้อมทั้งเจ้าภาพได้ตกลงกันไปหาซื้อวัว ซื้อหมูด้วยกันว่าจะเลือกวัวและหมูชนิดใดหรือเจ้าภาพอาจมีหมูหรือวัวอยู่แล้ว เสนอมูลค่าให้ผู้จะมาเอาแรงพิจารณาตามความเหมาะสม ส่วนมากจะเลือกวัวและหมูที่พอดีๆ ไม่โตมาก ไม่แก่เกินไป หรือตัวอ่อนเกินไป ราคาเหมาะสม ไม่แพงเกินไป เช่น ราคาวัว ตัวละ 8,000 บาท ส่วนหมูตัวละประมาณ 3,000 – 3,500 บาท (ตัวอย่าง ซื้อวัวมา 2 ตัว ราคา 4,000 บาท จะแบ่งได้ 80 ส่วน (พุด) ราคาส่วนละ 100 บาท) จะได้คนมาช่วยเกี่ยวข้าว 40 คน ทำงานคนละ 2 วัน เจ้าของมักจะฆ่าแหละหมู / วัว แบ่งให้ผู้มาช่วยแรงงานไปบริโภคก่อนในช่วงเดือนกรกฎาคม ถึงกันยายน การเอาแรงประเภทนี้ไม่จำเป็นว่าจะมาช่วยเกี่ยวข้าวพร้อมกันทั้ง 40 คน ก็ได้ ใครว่างก็มาช่วยในระยะที่กำหนดไว้ เช่น 3 วัน จะต้องให้งานเสร็จ การเอาแรงประเภทนี้มีการเลี้ยงอาหารกลางวันตามปกติ ผลงานที่ได้ชาวบ้านเห็นว่า คุ่มค่าถ้าต้นข้าวไม่ล้มจะเกี่ยวได้เร็ว ตรงข้ามถ้าต้นข้าวล้มเกี่ยวได้ช้า จะไม่คุ้มค่า ส่วนใหญ่การเอาแรงมักจะใช้ระยะเวลา 1 วัน ยกเว้นผู้ที่มีนามาก ซึ่งจะใช้เวลามากกว่านี้

จะเห็นได้ว่า การลงแขกหรือการเอาแรง ในหมู่บ้านเหั่วคำ ถ้าปีฝนดีแรงงานจะหายาก เพราะต่างคนต่างก็ทำกิจกรรมของตนเอง ชาวบ้านจึงต้องปรับเปลี่ยนวิธีการเอาแรง ด้วยการสร้างพันธะสัญญาโดยการให้อาหารเป็นเนื้อสัตว์ไปบริโภค เป็นการมัดจำแรงงานให้มาช่วยทำงานคืน

แนวโน้มของการลงแขกในทั้งสองหมู่บ้าน จะคงดำรงอยู่ในลักษณะการเอาแรง เพราะเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กัน และมีเครือข่ายในเครือญาติที่จะช่วยกันทำงาน ไม่ว่าจะเอาแรงในการเกี่ยวข้าว และขนข้าว แม้จะมีการจ้างแรงงานเข้ามาแทนที่มากขึ้นกว่าในอดีต แต่อย่างไรก็ตาม ปัญหาการหาจ้างแรงงานยากในช่วงที่มีความต้องการแรงงานสูง ทำให้การเอาแรงสามารถแก้ปัญหาดังกล่าวได้ และยังทำให้ไม่ต้องจ่ายค่าแรงในอัตราที่สูงในช่วงที่มีการแย่งแรงงานกัน โดยชาวบ้านในทั้งสองหมู่บ้านมีการปรับวิธีการให้เหมาะสมตามความต้องการและระดับการขาดแคลนแรงงาน อย่างเช่นกรณีของชาวบ้านเหั่วคำที่มีการฆ่าเนื้อหมู/ วัว เนื่องจากมีความต้องการแรงงานมาก เพราะมีที่นามากกว่าชาวบ้านดั่ง ซึ่งยังสามารถเอาแรงในกลุ่มเครือญาติของตนเองได้โดยไม่มี การจ่ายค่าตอบแทนเป็นสิ่งของหรือเงิน ส่วนชาวบ้านเหั่วคำที่มีการเอาแรงในกลุ่มเครือญาติ หลายครัวเรือนมีการจ่ายค่าตอบแทนให้เป็นเงินแต่ในอัตราน้อยกว่าอัตราค่าจ้างในช่วงเวลา ดังกล่าว เช่น ค่าจ้างในการเกี่ยวข้าว 150 บาท จะจ่ายเพียง 100 บาทเป็นต้น

4.3 รูปแบบและวิธีการลงแขก / การเอาแรง และการปรับเปลี่ยนฯ

การลงแขก / การเอาแรง ในปัจจุบัน ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมาก นับตั้งแต่ความหมาย รูปแบบ และวิธีการต่างๆ ทั้งนี้เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ได้มีอิทธิพล ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลและชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้อง เพื่อนสนิท เพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมงาน และอื่นๆ ซึ่งเดิมเคยช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านต่างๆ โดยไม่หวังจะได้รับการช่วยเหลือกลับคืนมา ก็เปลี่ยนไปเป็นการช่วยเหลือแล้วต้องได้รับการช่วยเหลือกลับคืน จากการไม่คิดมูลค่า ก็เปลี่ยนเป็นการคิดค่าจ้าง หรือมีการแลกเปลี่ยนแรงงานกันเกิดขึ้น นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนในการดำเนินชีวิตด้วย ดังจะเห็นได้จากการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการลงแขก ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของคนอีสานก็เปลี่ยนไปด้วย ทั้งนี้เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (สนิท สมัตถการ, 2525) การศึกษานี้ได้วิเคราะห์ นับตั้งแต่ แนวคิด รูปแบบ วิธีการลงแขก – การเอาแรง ขั้นตอน ของรูปแบบและ วิธีการต่างๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.3.1 แนวคิดในการลงแขก ในอดีตและในปัจจุบัน แนวคิดในการลงแขกมีความแตกต่างกัน ในอดีตแนวคิดการลงแขกเกิดจากการช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกัน มีความรัก ความผูกพันกัน ต้องการช่วยเหลือกัน โดยไม่หวังสิ่งตอบแทนใดๆ จึงมีลักษณะเป็นการสังคมสงเคราะห์ในตัวคือ “ช่วยเขาเพื่อให้เขาช่วยเหลือตนเองได้ โดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆ” โดยเฉพาะอย่างยิ่งการช่วยแรงงานกัน จะไปช่วยคืนหรือไม่ช่วยคืนก็ได้ ไม่มีพันธะผูกพันใดๆ ว่า จะต้องไปใช้แรงงานคืน

ดังที่ นายยุทธ จันทร ชาวบ้านดั่ง กล่าวว่า “การลงแขกสมัยก่อนเกิดจากการช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกัน คนที่เคยช่วยกันก็ต้องช่วยกันต่อไป”

ขณะที่ นางท่อน สุวรรณ ชาวบ้านดั่ง ให้ความเห็นว่า “การลงแขก แต่ปู่แต่ย่า เกิดจากการเห็นใจกัน สงสารกัน เห็นเขาทำไม่เสร็จ เมื่อเขาหาแรงมา ก็ต้องไปช่วยเขา และไม่มีข้อผูกมัดว่าจะต้องไปคืนแรงกัน เช่น การลงแขก ยกเสาบ้าน สร้างยุ้งข้าว ดำนา เก็บข้าว ขนข้าวขึ้นลาน ขนข้าวขึ้นยุ้ง เป็นต้น”

นางหนู ศรีชม ชาวบ้านแห้วคำ กล่าวว่า “แนวคิดของการลงแขกสมัยก่อน เกิดจากความรัก ความผูกพันกัน คนรักกันแพ่งกัน ต้องช่วยกัน”

ส่วนนางทม สุขสม ชาวบ้านแห้วคำ มีความเห็นว่า “การลงแขกแต่ดั้งเดิม เกิดจากการช่วยเหลือกัน มีความผูกพันกันทั้งในกลุ่มญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านที่สนิทสนมรักใคร่กัน ช่วยแรงกันแล้วก็แล้วไปไม่มีสัญญาว่า จะต้องไปใช้แรงงานคืน” ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ

นฤมล ปราณี (2537) ว่า การลงแขกเกิดจากการช่วยเหลือกันด้วยความสมัครใจ โดยไม่คิดค่าแรง และไม่มีข้อผูกมัดว่าจะต้องไปใช้แรงงาน

แนวคิดการลงแขกในปัจจุบันได้เปลี่ยนไป กล่าวคือ การลงแขกเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ภายใต้เงื่อนไขของการแลกเปลี่ยน เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน และมีลักษณะเป็นเชิงธุรกิจ แม้แต่คำว่า “ลงแขก” ก็ปรับเปลี่ยนไปใช้คำว่า “การเอาแรง” หรือ “การแลกเปลี่ยนแรงงาน” หรือ “หุ้เอาแรง” ซึ่งต้องมีพันธะผูกพันกันว่า ผู้ที่ได้รับการช่วยเหลือแรงงานแล้วจะต้องไปใช้แรงงานคืน และส่วนใหญ่จะทำในกลุ่มที่มีกิจกรรมคล้ายๆ กัน หมุนเวียนกันไปทำงานจนครบตามจำนวนครั้ง และจำนวนคนที่ได้ตกลงกันไว้ในการเอาแรง หรือในบางกลุ่มที่มีความต้องการแรงงานจำนวนมากอาจจะใช้อาหารหรือสิ่งตอบแทน เช่น ตอบแทนกันด้วยแรงงาน

ดังจะเห็นได้จากการหมุนเวียนแรงงานการปลูกผัก (แปะผัก) ของกลุ่มเกษตรกรสตรีบ้านเหล่านกชุม อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งหมุนเวียนแรงงานแปะผักคืนล่าช้า จนครบตามจำนวนคน และจำนวนครั้ง กลุ่มนี้ได้ทำธุรกิจปลูกผักขาย (วอแหวน อัครวิน. 2544)

นายกุล จันทร์ศรี ชาวบ้านดั่ง ให้ทัศนะว่า “แนวคิด การลงแขก ในสมัยก่อนปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็น “การเอาแรง” หรือ “แลกเปลี่ยนแรงงาน” ถ้าเอาแรงเขาแล้ว ก็ต้องไปใช้แรงงานคืน เห็นว่าดี จะได้ช่วยกัน ไม่เอาเปรียบกัน

ส่วนนายทอง จนะ ชาวบ้านดั่ง เห็นว่า “สมัยนี้ได้เปลี่ยนจากการลงแขก มาเป็นการเอาแรง, เอาแรง หรือแลกเปลี่ยนแรงงานกัน มีการไปช่วยแรงซึ่งกันและกัน เอาเฮงแทนกัน ถ้าไปแทนไม่ได้ ก็เอาเงินให้ตามค่าแรงขณะนั้น หรือจ้างคนไปแทน”

นางหนู ศรีชม ชาวบ้านแห้วคำ เห็นว่า “การเอาแรงในปัจจุบันนี้ เกิดจากแนวความคิดว่า ในสภาวะเศรษฐกิจไม่ดี หาเงินยาก ไม่มีเงินจ้างงาน จึงต้องเอาแรงและต้องคืนแรงกัน ไม่ต้องจ่ายเงิน” ซึ่งมีความเห็นสอดคล้องกับนางทอง สุขสม ชาวบ้านแห้วคำ ที่มีความเห็นว่า “ปัจจุบันที่เอาแรง เพราะเป็นงานหนัก แรงงานไม่พอ เหนื่อย ทำน้อยคนไม่ดี อยากรีบเร็ว ต้องเอาแรง ทั้งมีลูกหลานญาติพี่น้องมากก็ขอแรงงานเขา แต่ต้องคืนแรงเขาด้วย” จะเห็นได้ว่าแม้แต่ญาติพี่น้องเมื่อขอแรงเขาช่วย ก็ต้องใช้แรงเขาคืน นับว่าเป็นพันธะผูกพันที่สำคัญ ซึ่งแตกต่างกับการลงแขกในสมัยก่อนที่ไม่ได้เน้นการคืนแรงงาน

ดังนั้น แนวคิดของการลงแขกในสมัยก่อนกับสมัยปัจจุบัน จึงมีความแตกต่างกันดังกล่าวมาแล้ว สำหรับรูปแบบของการเอาแรง มี 2 รูปแบบใหญ่ ได้แก่

4.3.2 รูปแบบการเอาแรง สำหรับรูปแบบการของการเอาแรงจากที่พบมี 2 รูปแบบใหญ่ๆ ได้แก่

4.3.2.1 รูปแบบการเอาแรงแบบไม่คืนแรงงาน รูปแบบนี้ได้มีมาตั้งแต่อดีต แต่ปัจจุบันก็ยังมีการไม่คืนแรงในบางประเภท การลงแขกในอดีต เมื่อไปช่วยแรงงานกันแล้ว ก็ไม่มีพันธะผูกพันกันว่าจะต้องไปคืนแรงตามจำนวนครั้ง และคนที่ช่วยแรงงาน หากใครมีความพร้อมต้องการจะไปช่วยแรงงานคืนก็ได้ เช่นการลงแขกในหมู่บ้านหินลาด อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น หมู่บ้านนี้มีอายุประมาณ 200 ปีเศษ มีการลงแขกหลายประเภท เมื่อไปช่วยแรงงานกันแล้ว ก็ไม่มีข้อผูกมัดว่าจะต้องไปช่วยคืน ได้แก่ การลงแขกดำนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว ขนข้าวจากลานนวดข้าว ขึ้นเกวียน หรือรถ และขนข้าวขึ้นยุ้ง การลงแขกเกี่ยวไม้เพื่อปลูกบ้าน ลงแขกลากต้นเสาจากโคกจากป่า ลงแขกรื้อบ้าน ปลูกบ้าน ปลูกขี้ข้าว ขุดฝายขุดคู และลงแขกถางป่าทำไร่ เป็นต้น (วิไลวัจน์ กฤษณะภูติ และคณะ, 2528)

ในปัจจุบันพบว่า มีการเอาแรงหลายประเภท ที่ไม่ต้องคืนแรง ซึ่งการเอาแรงในลักษณะดังกล่าวมักจะใช้กับกิจกรรมที่ใช้เวลาน้อย เช่น การเอาแรงเทคอนกรีตพื้นบ้านของ นายที นิลคำ ชาวบ้านด้วง ยกเสาบ้านของ นายที นิลคำ และนายธีระ สีสา ชาวบ้านด้วง ซึ่งในช่วงที่ทำการศึกษาคณะผู้วิจัยได้มีโอกาสเห็นการเอาแรงทั้งสองลักษณะที่บ้านด้วง

นอกจากนี้มีการเอาแรงขนข้าวขึ้นยุ้ง พบว่าได้ทำกันทุกหลังคาเรือนในบ้านด้วง และบ้านแห้วคำ ที่ตกเป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นงานหนัก ใช้แรงงานผู้ชาย และใช้เวลาไม่นาน ก็ไม่มีข้อผูกมัดว่าจะต้องใช้แรงงานคืน

วิธีการหรือขั้นตอนของรูปแบบการเอาแรงที่ไม่คืนแรงมีดังนี้

ก. การบอกกล่าว ในสมัยก่อน การบอกกล่าวในการลงแขก เจ้าภาพมักจะบอกกล่าวล่วงหน้าเพียงวันเดียวเท่านั้น เพราะถ้าบอกล่วงหน้าหลายวันเกรงเพื่อนบ้านจะลืม ทั้งสมัยก่อนไม่ขาดแคลนแรงงาน จึงไม่ต้องบอกกล่าวกันไว้นาน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ นฤมล ปรานี (2537) จำนวนผู้มาช่วยลงแขกจะมีตั้งแต่ 10 คน ถึง 40 คน เช่น การลงแขกดำนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว ความสัมพันธ์เป็นทั้งญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดสนิทสนมกัน

ปัจจุบันการบอกกล่าว ผู้จะมาช่วยเอาแรง แบบไม่คืนแรงแรกๆ จะเกริ่นไว้ล่วงหน้าก่อน เพื่อเป็นการจองกันไว้ ก่อนจะถึงวันเอาแรง 1 วัน ก็จะไปบอกกล่าวซ้ำอีก เช่น การเอาแรงขนข้าวขึ้นยุ้งของชาวบ้านด้วง และบ้านแห้วคำ สำหรับจำนวนผู้จะมาช่วยเอาแรงจะดูตามปริมาณของงานและชนิดของงาน บางครั้งก็ต้องดูเพศด้วย เช่นงานเทคอนกรีตพื้นบ้านของนายที นิลคำ บ้านด้วง จะขอแรงจำนวน 7-8 คน หรือขนข้าวขึ้นยุ้ง 3-10 คน ต้องเป็นผู้ชาย เนื่องจากเป็นงานหนัก ต้องใช้กำลังมาก ปกติความสัมพันธ์ของผู้มาร่วมงานจะเป็นญาติพี่น้อง และเพื่อน

บ้านที่สนิทกัน เป็นเครือข่ายทางสังคมกัน จะเห็นได้ว่า แม้แต่ในขั้นตอนการบอกกล่าวก็ได้ปรับเปลี่ยนไปจากอดีต

ข. **การทำกิจกรรม** ในอดีตช่วงเวลาที่ลงแขกมักจะเริ่มตั้งแต่เช้าจนถึงตอนเย็น เช่นการลงแขกนวดข้าวจะเริ่มตั้งแต่ 8.00 น. จนถึงเวลา 18.00 น. บางรายก็ยืดเวลาไปจนถึงเวลากลางคืนที่มีเดือนหงาย สามารถจะมองเห็นกันได้ ระยะเวลาที่ทำงานใช้เวลา 1-2 วัน ถ้ายกเสาบ้าน หรือยุ่งข้าว สามารถจะใช้เวลาไม่นานเพียง 2-3 ชั่วโมง หรือครึ่งวัน การลงแขกเกี่ยวข้าว อาจใช้เวลาเพียงวันเดียวก็เสร็จ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาเรื่องการลงแขกที่บ้านหินลาด ของ วิไลวัจน์ กฤษณะภูติ และคณะ (2528)

ในปัจจุบันช่วงเวลาที่ใช้ในการเอาแรงที่ไม่ค้ำแรงมักเป็นเวลากลางวัน ใช้เวลาไม่นาน เช่น การเอาแรงขนข้าวขึ้นยุ้ง ทั้งบ้านคิ้ว และบ้านแห้วคำ ใช้เวลา 2-4 ชั่วโมง หรือเกือบทั้งวัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปริมาณผลผลิตกับจำนวนผู้มาช่วยเอาแรง เช่น จำนวนผู้มาเอาแรงขนข้าวขึ้นยุ้ง ในบ้านคิ้ว มีตั้งแต่ 3 คน ถึง 10 คน เป็นชายล้วน และที่บ้านแห้วคำ จำนวน ผู้มาช่วยเอาแรงขนข้าวมีจำนวน 5 คน ถึง 20 คน เช่นครัวเรือนของนางสี ทาทุม ทำนา 40 ไร่ ต้องเอาแรงขนข้าวถึง 20 คน เป็นชายล้วน

ค. **การเลี้ยงอาหาร** ปกติการเลี้ยงอาหารในการลงแขก สมัยก่อนในบ้านคิ้วและบ้านแห้วคำจะเลี้ยงอาหารดีกว่าอาหารที่บริโภคประจำวัน ส่วนใหญ่เป็นอาหารพื้นเมือง เช่น ลาบ ก้อย ต้ม อ่อม ในสมัยก่อนผู้ที่จัดลงแขกที่มีฐานะดีจะฆ่าวัว (ล้มวัว) ฆ่าหมู (ล้มหมู) เป็ด ไก่ และสุรามาเลี้ยงแขก และจะบริโภคสุราอาหารอย่างเอร็ดอร่อย สนุกสนานกัน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาเรื่องการลงแขกของ นฤมล ปราณี (2537) การเลี้ยงอาหารบางครัวเรือนก็เลี้ยง 2 มื้อ หรือ 3 มื้อ แล้วแต่กิจกรรม ผู้ที่ประกอบอาหารปกติเป็นผู้หญิง แต่มีบางแห่งจะมีผู้ชายมาช่วยทำอาหารประเภทลาบ ก้อย ฯลฯ

ในปัจจุบัน การเลี้ยงอาหารในการเอาแรง จะประหยัดกว่าในอดีต จะไม่ฆ่าวัว หรือฆ่าหมู เหมือนในอดีต อาหารจำพวกเนื้อวัว เนื้อหมู ก็จะซื้อจากตลาดสด หรืออาหารบางชนิดก็ได้จากไร่นาหรือที่เลี้ยงไว้ เช่น ปลา เป็ด ไก่ และพืชผักที่ปลูกไว้ตามริมสระน้ำ เช่น มะละกอ อาหารจึงมักเป็นประเภท ต้มปลา ต้มไก่ อ่อมกบ ลาบเนื้อวัว ลาบไก่ ล้มดำ ฯลฯ ซึ่งเป็นอาหารง่ายๆ บางครัวเรือน ก็เลี้ยงเหล้าด้วย ช่วงเวลาที่เลี้ยงอาหาร ถ้าเลี้ยงอาหาร 3 มื้อ จะเลี้ยงช่วงเช้า กลางวัน เย็น กรณีเลี้ยงอาหาร 2 มื้อได้แก่ ช่วงเช้า และช่วงกลางวัน อาหารเย็นรับประทานที่บ้านตนเอง ทั้งหมู่บ้านคิ้ว และบ้านแห้วคำ ต่างก็ทำเช่นเดียวกัน

จะเห็นได้ว่า การลงแขก/ การเอาแรง ในรูปแบบที่ไม่ค้ำแรงทั้งวิธีการ และขั้นตอนต่างๆ ในปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนไปจากอดีต ไม่ว่าเรื่องแนวคิดในการลงแขก การบอกกล่าว เวลาในการทำกิจกรรม การเลี้ยงอาหาร เป็นต้น

4.3.2.2 รูปแบบการเอาแรงแบบค้ำแรง ในอดีตไม่มีรูปแบบนี้จะมีเฉพาะในปัจจุบัน ซึ่งการเอาแรงในปัจจุบันมีหลายประเภท เช่น ในบ้านดั่ง มีเอาแรงค้ำนา เกี่ยวข้าว ขนข้าวขึ้นยุ้ง เทคอนกรีตพื้นบ้าน ยกเสาบ้าน ส่วนบ้านแห้วคำ มีการเอาแรงประเภทค้ำนา เกี่ยวข้าว ขนข้าวไปรดนวดข้าว ขนข้าวขึ้นยุ้ง ปลูกมันสำปะหลัง คายหญ้ามัน เก็บเกี่ยวมัน ฯลฯ เป็นที่สังเกตว่า ครัวเรือนของนายเสมอ โนนสูง มีการเอาแรงนวดข้าว ซึ่งทำทุกปี เพราะต้องการฟางข้าวเป็นอาหารสัตว์

การเอาแรงแบบค้ำแรงนี้ มี 2 รูปแบบ ใหญ่ๆ ได้แก่ การแลกเปลี่ยนแรงงานกับแรงงาน และแลกเปลี่ยนแรงงานกับสิ่งของ ดังวิธีการและขั้นตอนต่อไปนี้

4.3.2.2.1 การแลกเปลี่ยนแรงงานกับแรงงาน การเอาแรงรูปแบบนี้ในอดีตไม่มี เพิ่งมีขึ้นในชุมชนชนบทอีสาน เมื่อประมาณ 40-50 ปี มาแล้ว ซึ่งมีวิธีการและขั้นตอนดังนี้

ก. การประเมินปริมาณงาน ก่อนจะตัดสินใจเอาแรงแบบต้องค้ำแรง คือ แลกเปลี่ยนแรงงานกับแรงงานนี้ ผู้เอาแรงจะต้องประเมินความคุ้มทุน โดยพิจารณาจากปริมาณงาน ประการแรกคือ ความจำเป็นและความเหมาะสมใน กิจกรรมและปริมาณงาน ประการที่สอง พิจารณาผู้ที่มาร่วมเอาแรง ซึ่งจะดูทั้งจำนวนผู้เข้าร่วม สุขภาพความแข็งแรงของผู้ที่เข้าร่วม ประการที่สาม พิจารณาด้านเวลาที่จะไปช่วยแรงคืน ทั้งเวลาของตนเองและผู้ที่เข้าร่วมเอาแรงในกิจกรรมของตน ซึ่งสุดท้ายเจ้าของกิจกรรมจะต้องได้ปริมาณงานตามที่คาดหวัง ภายในเวลาที่กำหนดและทุนที่ใช้ไป

ข. การตัดสินใจ หลังจากที่ได้ประเมินงานคร่าวๆ อันเป็นแนวทางประกอบการตัดสินใจแล้ว ขั้นตอนต่อมาทั้งสามีและภรรยา ตลอดจนผู้เป็นแรงงานสำคัญในครัวเรือนจะร่วมกันตัดสินใจ เช่น ครัวเรือนของนายทอง ชนะ ชาวบ้านดั่ง ได้ร่วมกันทั้งภรรยาและญาติพี่น้อง ตัดสินใจลงแขกค้ำนา เกี่ยวข้าว และขนข้าวขึ้นยุ้ง ซึ่งทำทุกปี หรือกรณีนายเสมอ โนนสูง ชาวบ้านแห้วคำ ต้องตัดสินใจร่วมกันทั้งภรรยา บิดา และมารดา ในการเอาแรงนวดข้าว และขนข้าวขึ้นยุ้ง ซึ่งทำทุกปี เพราะแรงงานไม่พอ ต้องการฟางข้าวไปเลี้ยงวัว หลังจากได้ตัดสินใจเอาแรงแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือ การกำหนดรายชื่อผู้ที่จะมาช่วยแรง เหตุผลในการตัดสินใจเอาแรงแบบค้ำแรงเป็นแรงงานนี้ เพราะแรงงานไม่พอ ขาดแคลนแรงงาน และจะมีความพร้อมด้านแรงงานที่จะไปใช้คืน ประการสำคัญต้องการให้งานเสร็จเร็วขึ้น ลดต้นทุนการผลิตได้

ค. การบอกกล่าว ในการเอาแรงปัจจุบัน การบอกกล่าวมักจะเกริ่นในกลุ่มผู้แลกเปลี่ยนแรงงานกันไว้ล่วงหน้า เพื่อเป็นการจองกันไว้ จะได้มีความมั่นใจ แต่

พอถึงวันจะเอาแรง ก็จะไปบอกย้าอีกก่อนวันเอาแรงเพียง 1 วัน เพื่อให้เขาเตรียมตัวไว้ เช่น นายทอง สุขสม บ้านแห้วคำ ซึ่งเอาแรงปลูกมันสำปะหลัง คายหญ้ามันๆ เก็บเกี่ยวหญ้ามันๆ และขนข้าวขึ้นยุ้ง ซึ่งทำทุกปี ก็จะบอกผู้มาช่วยงานล่วงหน้า 1 วัน คาดว่างานที่เหลือจะเสร็จภายใน 1 วันก็จะไปบอกกล่าว ผู้ที่ไปบอกกล่าวปกติเป็นแม่บ้านโดยไปบอกด้วยตนเอง

ง. การทำกิจกรรม ช่วงเวลาที่เอาแรง ปกติจะทำตั้งแต่เช้า 7.00 หรือ 8.00 น. จนถึง 17.00 น. หรือ 18.00 น. ตลอดวัน เช่นการเอาแรงคานา หรือเกี่ยวข้าว ทั้งนี้แล้วแต่ปริมาณงาน ถ้าขนข้าวขึ้นยุ้งอาจจะทำตอนบ่ายๆ บางคร้วเรือนก็ขนข้าวสายๆ ใช้เวลาไม่นานเพียงครึ่งวันหรือ 2-3 ชั่วโมงก็เสร็จ ทั้งนี้ขึ้นกับปริมาณของผลผลิต ระยะเวลาที่เอาแรงส่วนมากใช้เวลาเพียง 1 วัน มีบางรายต้องใช้เวลา 2-3 วันก็มี เช่น นายธีระ สีสา เอาแรงคานา และเกี่ยวข้าวใช้เวลาถึง 3 วัน สำหรับจำนวนครั้งที่จะไปคั้นแรงนั้น ขึ้นกับจำนวนสมาชิกกลุ่มที่เป็นเครือข่ายกัน เช่น 7 คน ถึง 10 คน

จ. การเลี้ยงอาหาร ปกติจะเป็นอาหารธรรมดา แต่ก็พิเศษกว่าอาหารที่เคยรับประทานในครัวเรือนทุกวัน ที่เป็นอาหารธรรมดาเพราะผู้มาช่วยแรง เป็นญาติพี่น้องกัน หรือเพื่อนบ้านที่สนิท มีความเป็นกันเอง จะเลี้ยงอาหารอะไรก็ได้ ทั้งยังจะไปช่วยแรงคั้น จึงไม่กลัวเรื่องการดิฉินนิทา ประเภทอาหารที่เลี้ยงมีต้มไก่ ต้มปลา ส้มตำ บางคร้วเรือนก็เลี้ยงสุราก็ไปช่วยขนข้าวขึ้นยุ้ง เช่น กรณีนายทอง ชนะ บ้านค้วง เลี้ยงอาหารกลางวันผู้มาช่วยเกี่ยวข้าวในกลุ่มญาติพี่น้อง เลี้ยงอาหารกลางวันได้แก่ ต้มปลา ลาบหมู อ่อมหมู หรือกรณีนางสี ทาทุม เอาแรงขนข้าวขึ้นยุ้ง เลี้ยงอาหารเย็น เช่น ลาบเป็ด ต้มไก่ ขนมหิน ส้มตำ สุรา เป็นต้น บางรายก็ได้อาหารจากไร่นาตนเอง เช่น ปลา มะละกอ บางรายก็ซื้อเนื้อวัว หมู ไก่ จากตลาด ช่วงเวลาที่เลี้ยงอาหาร คือ กลางวัน เย็น 2 มื้อ บางรายอาจจะเลี้ยงอาหารทั้ง เช้า กลางวัน เย็น รวมเป็น 3 มื้อ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกิจกรรมนั้นๆ

ฉ. การใช้แรงงานคั้น การเอาแรงแทนแลกเปลี่ยนแรงงานกับแรงงานนี้ ขึ้นตอนสุดท้าย คือ การไปใช้แรงงานคั้นในกลุ่มเครือข่ายกัน ซึ่งมีลักษณะเป็นกลุ่มตามกิจกรรมนั้นๆ เช่น กลุ่มคานา เกี่ยวข้าว คายหญ้า ขุดมัน ฯลฯ เมื่อได้จัดการเอาแรงเขาแล้ว ก็ต้องไปใช้แรงงานคั้นตามพันธะสัญญาที่ได้ตกลงกันไว้ การไปใช้แรงงานคั้นนี้ต้องไปใช้คั้นด้วยตนเอง ตามจำนวนวัน จำนวนคน และประเภทงานที่มีพันธะกันไว้ กรณีไปใช้แรงงานคั้นด้วยตนเองไม่ได้ เช่น อาจเกิดการเจ็บป่วยก็ดี สุขภาพไม่ดี หรือไม่มีเวลาว่าง ติดธุระกิจจำเป็น ก็จะต้องรับผิดชอบใช้คั้นเป็นค่าจ้างตามจำนวนวัน ตามอัตราค่าจ้างในเวลานั้นๆ ซึ่งการแลกเปลี่ยนแรงงานกับแรงงานนี้ทั้งหมู่บ้านค้วง และหมู่บ้านแห้วคำ ได้เอาแรงกัน เช่น การเอาแรงคานา เกี่ยวข้าว ส่วนการเอาแรงปลูกมันสำปะหลัง คายหญ้ามันสำปะหลัง มีการเอาแรงเฉพาะในบ้านแห้วคำเท่านั้น

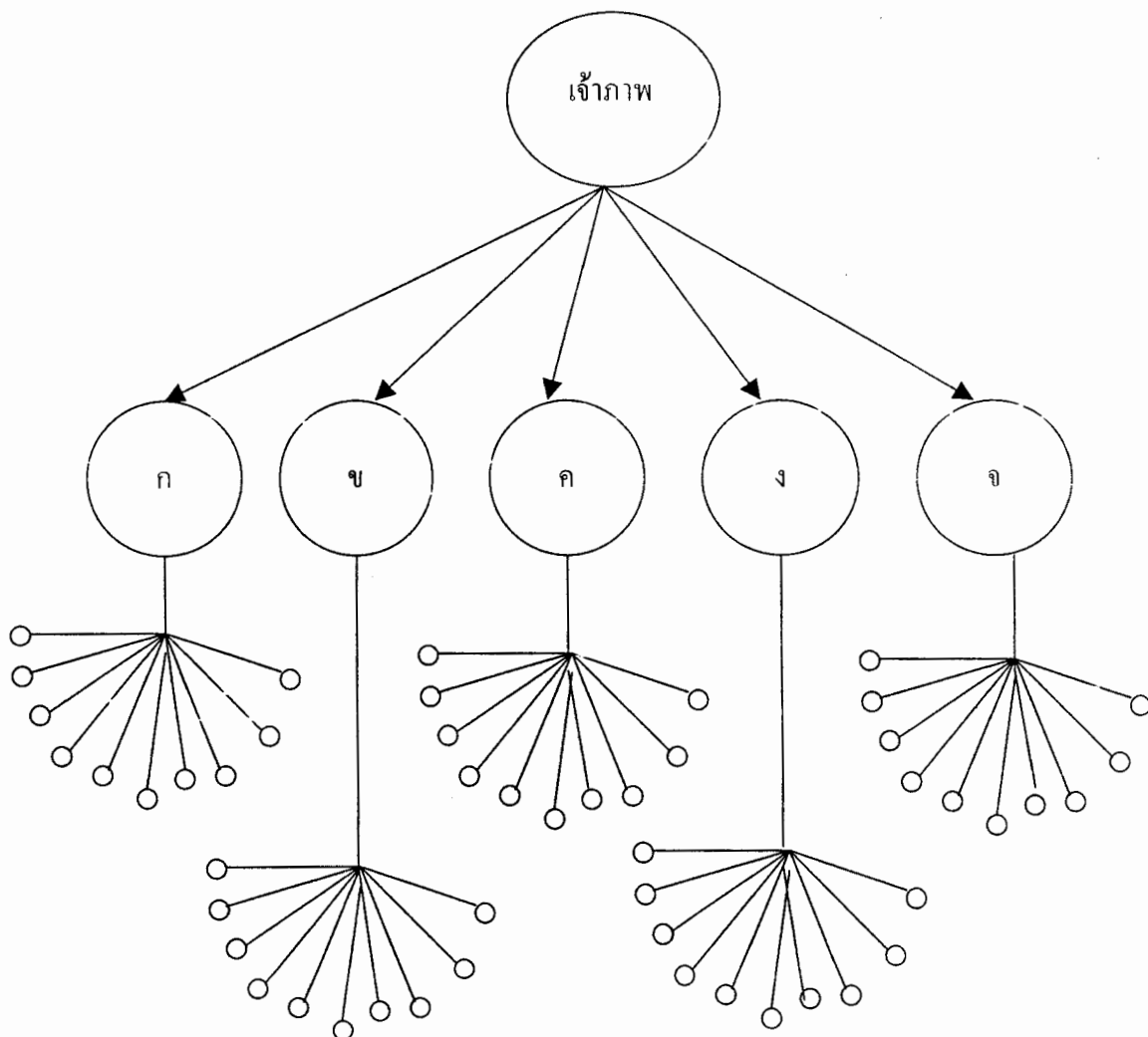
4.3.2.2.2 การเอาแรงแบบการแลกเปลี่ยนแรงงานกับสิ่งของ

การเอาแรงแบบนี้ จัดว่าเป็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการลงแขกที่แตกต่างจากอดีตมาก ซึ่งมีในหมู่บ้านแห้วคำเท่านั้น ส่วนบ้านดั่งไม่มีการเอาแรงรูปแบบนี้ ขั้นตอนการเอาแรงมีดังต่อไปนี้

ก. การประเมินปริมาณงาน ก่อนที่จะเอาแรง เจ้าภาพจะประเมินปริมาณงานที่จะทำว่า ในปีนั้นๆ สมควรจะเอาแรงแบบแลกเปลี่ยนแรงงานกับเนื้อวัวหรือเนื้อหมูหรือไม่ เพียงใด การเอาแรงแบบ “ฆ่าวัว ฆ่าหมู ไล่เอาแรง” นี้ ปกติจะเป็นการเอาแรงประเภทเกี่ยวข้าวเท่านั้น เพราะช่วงเวลาดังกล่าวแรงงานจะหายาก มีสภาวะขาดแคลนแรงงานค่อนข้างมาก ประกอบกับข้าว กข. 6 จะมีคุณสมบัติเฉพาะกล่าวคือ ถ้าข้าวสุกพอดี ก็ต้องรีบเก็บเกี่ยว หากล่าช้าไปข้าวจะกรอบ จะร่วงหล่นเกิดความเสียหายได้ จึงเป็นสภาวะที่รอเวลาไม่ได้ ชาวบ้านแห้วคำจึงได้ปรับเปลี่ยนวิธีการเอาแรงเพื่อให้ทันงาน โดยมักลววิธีให้เนื้อวัว เนื้อหมู ไปบริโภคกันก่อนจะถึงวันเอาแรงเกี่ยวข้าว วิธีการนี้เจ้าภาพจะประเมินความคุ้มกันก่อนในการตัดสินใจว่าจะคุ้มไหม โดยจะพิจารณาถึงผลผลิต และลักษณะของต้นข้าวกล่าวคือถ้า ปีฝนดี ได้ข้าวมาก ถ้าต้นข้าวขึ้นตรงไม่ล้ม จะเกี่ยวข้าวได้ง่าย รวดเร็ว ได้ปริมาณมาก ตรงกันข้ามถ้าต้นข้าวล้มจะเกี่ยวยากทำให้ไม่คุ้มค่า ก็จะไม่เอาแรงซึ่งเจ้าภาพจะประมาณถึงการใช้เวลาว่า จะใช้เวลานานกี่วัน ใช้จำนวนคนเท่าไร เขามีเกณฑ์พิจารณาถึงผลผลิต และลักษณะต้นข้าวเป็นสำคัญ ถ้าได้ข้าวมาก ต้นข้าวไม่ล้ม ก็สมควรเอาแรง และต้องใช้แรงงานหลายคน หลายวันมาช่วยกัน แม้จะไม่ได้จ่ายเป็นค่าจ้างด้วยเงินสด แต่อย่างไรก็ตามสุดท้ายแล้วเมื่อคิดเฉลี่ยเป็นค่าจ้างต่อคน จะต้องไม่สูงหรือต่ำกว่า 100 บาทต่อคน ซึ่งถ้าเป็นการจ้างแรงงานในช่วงเก็บเกี่ยวเจ้าภาพจะมีปัญหาเรื่องหาแรงงานยาก ค่าจ้างสูงประมาณ 130-150 บาทต่อวัน แต่การใช้วิธีการนี้ช่วยให้เจ้าภาพสามารถแก้ปัญหาที่กล่าวมาได้ การจะฆ่าวัวหรือฆ่าหมูไล่เอาแรงนี้เจ้าภาพจะมีคุณสมบัติและความพร้อมแตกต่างกัน กล่าวคือ เจ้าภาพที่ฆ่าวัว จะเป็นครัวเรือนที่มีพื้นที่ทำนามาก ได้ผลผลิตมาก ต้องใช้แรงงานเกี่ยวข้าวมาก เพื่อจะได้ทันข้าวที่สุกพอดี ครัวเรือนเช่นนี้ต้องมีทุนมากพอจะซื้อวัวได้ เพราะราคาวัวตัวละประมาณ 7,000-8,000 บาท ถึง 10,000 บาท ซึ่งมักจะเป็นครัวเรือนที่มีฐานะดี ส่วนครัวเรือนที่ฆ่าหมูเอาแรง จะเป็นครัวเรือนที่มีขนาดที่นาและได้ทำนาได้ผลผลิตข้าวน้อยกว่าเจ้าภาพฆ่าวัว ทั้งมีทุนจะซื้อหมูก็น้อยกว่าเพราะราคาหมูเพียงตัวละ 3,000-4,000 บาท เช่น ครัวเรือนของนางสี ทาทุม บ้านแห้วคำ มีที่นา 70 ไร่ ได้ทำนาจริงๆ 40 ไร่ ปลูกข้าว กข. 6 ปี 2543 ได้ผลผลิตข้าว 1,000 ถึง ต้องการแรงงานมากประมาณ 40-80 คน ได้เอาแรงแบบฆ่าวัว เธอเล่าว่า “ที่ฆ่าวัวไล่เอาแรง เพราะคนชอบกินเนื้อวัวมากกว่าเนื้อหมู มันแซบกว่ากัน คนมาช่วยไถ ตอนอึ้งๆ เอาพูดดีกว่าจ้าง ทำให้หาแรงงานกันได้ง่าย” หรือกรณีนางคำ บ้านแห้วคำ มีที่นาได้ทำจริงๆ 29 ไร่ ที่บ้านทำนามีกิจการโรงสี และเลี้ยง

หมุด้วย จึงได้เอาแรงแบบฆ่าหมู เพราะหมูราคาถูกกว่าวัว (ตนเองก็มีหมูอยู่แล้ว) และต้องการแรงงานเพียง 30 คน เท่านั้น

ข. การไปติดต่อตัวแทนของกลุ่มผู้ที่จะมาช่วยแรง เจ้าภาพ ที่มีเครือข่ายทางสังคมกว้างขวาง ทั้งญาติและเพื่อนบ้าน ก็จะติดต่อกับบุคคลที่ตนเองสนิทคุ้นเคย และคิดว่าจะเป็นตัวแทนของกลุ่มเครือข่ายที่จะมาเอาแรงได้ พร้อมทั้งเวลาจะตกลงเงื่อนไขและนัดวันไปคูดหมู/วัว ที่จะฆ่าเพื่อที่จะเอาแรง บางรายที่มีเครือข่ายทางสังคมไม่ค่อยกว้างจะอาศัยเครือข่ายทางสังคมของญาติสนิทของตน เพื่อให้ได้จำนวนแรงงานที่พอเพียงกับความต้องการ

แผนภาพแสดงการติดต่อเพื่อหาแรงงานมาช่วยการเอาแรง

ค. การไปควัวหรือหมู จะมีทั้งควัวเรือนที่เข้าภาพและตัวแทนชาวบ้านที่จะมาช่วยแรงงาน ไปควัวหรือหมูด้วยกัน บางควัวเรือนก็มีเฉพาะเจ้าภาพจะจัดเอาแรงไปควัวไว้ก่อน ซึ่งจะพิจารณาถึง ขนาด ราคา การแบ่งส่วนเนื้อวัว และเนื้อหมูว่าจะแบ่งได้กี่ส่วน (พูด) และเพียงพอกับความต้องการจำนวนแรงงานหรือไม่ เพียงใด กรณีที่เจ้าภาพไปควัว หรือหมูไว้ก่อนเพียงคนเดียว ขึ้นต่อไปเจ้าภาพและผู้จะมาช่วยแรงก็อาจไปควัวหรือหมูด้วยกันอีกครั้ง ซึ่งจะทำให้ทั้ง 2 ฝ่าย มีความพึงพอใจได้ เช่น ควัวเรือนของนางสี ทาทุม พ่อบ้านจะไปควัวไว้ก่อน ต่อจากนั้นก็มิชวบ้านไปช่วยคู่อีกด้วย เพื่อจะได้ช่วยกันตัดสินใจ ถ้าผู้จะมาช่วยแรงรู้สีกว่าขนาดของวัว / หมู เล็กเกินไปไม่ค่อยจะสมกับราคาก็จะมีการต่อรองกับเจ้าภาพเพื่อจัดหาตัวใหม่ที่มีความเหมาะสม

ง. การส่งข่าวเครือข่าย ปกติเครือข่ายที่จะมาช่วยแรงงานกัน ได้แก่ ญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดสนิทสนม และเคยมาช่วยแรงงานกัน หลังจากที่เจ้าภาพและผู้มาช่วยแรงงานได้ไปควัวและหมูด้วยกัน จนเป็นที่พึงพอใจแล้ว ขั้นตอนต่อไป ได้ส่งข่าวให้ญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้าน ซึ่งเป็นเครือข่ายได้ทราบ เพื่อจะได้ตัดสินใจเข้าร่วมการเอาแรง กรณีเจ้าภาพต้องการผู้มาช่วยงานมาก ญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านก็จะบอกต่อๆ ไป ยิ่งเครือข่ายของตน เพื่อหาแรงมาร่วมเอาแรงเป็นเครือข่ายใหญ่

จ. การตกลงกันเพื่อแบ่งเนื้อวัว, หมู หลังจากที่ซื้อวัวหรือหมูมาแล้ว เจ้าภาพและผู้จะมาช่วยเอาแรงส่วนหนึ่ง จะมาตกลงกันถึงกำหนดการฆ่าวัว ฆ่าหมู การแบ่งส่วน ปกติเจ้าภาพจะฆ่าวัว และฆ่าหมู ให้ครบส่วนผู้ที่มาช่วยแรง เช่น ถ้าต้องการแรงงาน 50 คนก็จะแบ่งเป็น 50 ส่วน และมักจะแบ่งส่วนกันไปบริโภคกันก่อนถึงฤดูเกี่ยวข้าว ประมาณ เดือนกรกฎาคม สิงหาคม อย่างช้าเดือนตุลาคม เพื่อเป็นการจองแรงงานกันไว้ก่อน แต่ก็มีเพียงส่วนน้อยมาก ที่จะแบ่งส่วนเนื้อวัว และเนื้อหมูหลังจากที่เก็บเกี่ยวข้าวเสร็จสิ้นไปแล้ว เช่น ควัวเรือนของนางสี ทาทุม ที่ฆ่าวัวใส่เอาแรง ได้ฆ่าวัวแบ่งส่วนเนื้อวัวกันในเดือนตุลาคม และได้เอาแรงเกี่ยวข้าวในเดือนพฤศจิกายน

ฉ. การบอกกล่าววันเอาแรง ปกติแล้วช่วงในการเอาแรงเกี่ยวข้าว มักจะเป็นช่วงเดือนพฤศจิกายน ธันวาคม หลังจากที่ผู้จะมาช่วยเอาแรงเกี่ยวข้าวรับเนื้อวัว เนื้อหมูไปบริโภคล่วงหน้าแล้ว ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม สิงหาคม หรือตุลาคม เมื่อถึงวันเอาแรงเกี่ยวข้าว เจ้าภาพจะไปบอกกล่าวผู้ที่มาช่วยแรงงานอีกครั้ง เพื่อเป็นการย้ำเตือนโดยจะบอกกล่าวล่วงหน้า 1 วัน ซึ่งมักจะบอกผ่านตัวแทนกลุ่มให้รับผิดชอบต่อแก่สมาชิกในกลุ่มเครือข่ายของตน

ช. การทำกิจกรรม ในช่วงที่เอาแรงเกี่ยวข้าว บางควัวเรือนก็ใช้เวลา 1 วัน หรือ 2 วัน แต่ส่วนใหญ่ใช้เวลาไม่เกิน 1 วัน บางควัวเรือนที่ได้ผลผลิตข้าวมาก อาจจะใช้เวลาเกี่ยวข้าวถึง 3 วัน เช่น ควัวเรือนของนางสี ทาทุม ทำนา 40 ไร่ ได้ผลผลิตข้าว 1,000 ถัง

ต้องใช้เวลาเอาแรงเกี่ยวข้าวถึง 3 วัน ได้เอาแรงแบบฆ่าวัว แบ่งเป็น 40 ส่วนๆ ละ 2 แรง รวมเป็น 80 แรง ผู้ที่จะไปใช้แรงงานคืนจะไปวันไหนก็ได้ ในช่วง 3 วัน ที่กำหนดวันเอาแรงไว้ โดยการเกี่ยวข้าว จะเริ่มตั้งแต่ 7.00 จนถึง 17.00 น. โดยประมาณ

ข. การเลี้ยงอาหาร โดยปกติแล้วการเลี้ยงอาหารมี 2 มื้อ คือ มื้อเช้าและกลางวัน อาหารเช้าบางคนก็มากินด้วย บางคนก็กินมาจากบ้าน แต่ในช่วงกลางวันทุกคนจะกินอาหารกลางวันด้วยกัน ประเภทอาหารกลางวัน จะหนักกว่าอาหารเช้า ได้แก่ ลาบไก่ ต้มไก่ ต้มปลา ส้มตำ สุรา หรือเบียร์ อาหารพวกนี้บางชนิดก็ซื้อมาจากตลาดบ้าง บางชนิดก็ได้มาจากไร่นา เช่น ปลา ไก่ มะละกอ ผัก แต่เป็นที่สังเกตว่า ในวันเอาแรงกันนี้ จะไม่มีการฆ่าวัว ฆ่าหมู เป็นอาหารเลี้ยงดู เหมือนการลงแขกในอดีต

ทั้งหมดนี้คือวิธีการและขั้นตอนการเอาแรง แบบแลกเปลี่ยนแรงงานกับสิ่งของ (เนื้อวัว, เนื้อหมู) โดยเจ้าภาพไม่ต้องไปใช้แรงงานคืน เพราะถือว่าได้แลกเปลี่ยนคืนแรงงานเป็นเนื้อวัว และเนื้อหมูแล้ว การปรับเปลี่ยนนี้จัดได้ว่าสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวชนบทอีสาน

4.4 เงื่อนไขการตัดสินใจเอาแรงของครัวเรือน

จากการศึกษาพบว่าแทบทุกครัวเรือนมีการเอาแรงในกิจกรรมที่ต้องการแรงงานจำนวนมาก ช่วย และเป็นกิจกรรมที่ทำเสร็จในระยะเวลาอันสั้น เช่น การขนข้าวเปลือกจากลานสู่ยุ้ง การยกเสาเรือน และการเทคอนกรีต เป็นต้น ดังนั้นในการพิจารณาเงื่อนไขในการเอาแรง จึงจะพิจารณาเฉพาะการเอาแรงในการเกี่ยวข้าว ซึ่งมีการทำในทั้งสองชุมชน เนื่องจากช่วงดังกล่าวมีความต้องการแรงงานสูงกว่าการทำกิจกรรมอื่นๆ ในไร่นา และมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ วิธีการ และเงื่อนไขที่แตกต่าง ส่วนการเอาแรงในการคานา คายหญ้ามันสำปะหลัง พบน้อยในทั้งสองชุมชน เพราะกิจกรรมดังกล่าวสามารถชะลอเวลาค่อยๆ ทำได้ จึงไม่นำมาพิจารณาในการกล่าวถึงเงื่อนไขในการเอาแรง แต่จะมีการอภิปรายในเรื่องของแนวโน้มการดำรงคงอยู่ของการเอาแรง

สำหรับเงื่อนไขการตัดสินใจเอาแรงของครัวเรือนที่จะกล่าวถึงนี้จะมียู่ 4 ประเด็นใหญ่ๆ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน จากการศึกษพบว่าชาวบ้านในทั้งสองหมู่บ้าน ทุกระดับฐานะมีทั้งกลุ่มที่เลือกใช้และไม่เลือกใช้วิธีการเอาแรงทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานะทางเศรษฐกิจ แรงงานกิจกรรมในครัวเรือน เครือข่ายทางสังคม ลักษณะและผลผลิตข้าว ซึ่งมีเงื่อนไขต่างๆ ดังนี้

4.4.1 ฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือน ตัวกำหนดความแตกต่างในรูปแบบ/วิธีการเอาแรง

พบว่าชาวบ้านทุกระดับฐานะในทั้งสองหมู่บ้าน มีทั้งการเอาแรงในการเก็บเกี่ยวข้าวและไม่เอาแรง ซึ่งรูปแบบ วิธีการ และจำนวนผู้มาร่วมกิจกรรมจะมีความแตกต่างกัน อันเป็นผลมาจากฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือน เช่น ชาวบ้านแห้วคำที่มีฐานะดี มีทุนมาก มีที่ดินทำกินมาก ต้องการแรงงานมาช่วยในการทำกิจกรรมจำนวนมาก มักจะใช้วิธีการฆ่าวัว / หมู เพื่อมัดจำแรงงานที่จะมาเอาแรง ก่อนจะได้ถึงช่วงเวลาการเก็บเกี่ยว ดังกรณีของนายสี ทาทุม ชาวบ้านแห้วคำซึ่งมีที่นา 40 ไร่ ได้ฆ่าวัว 2 ตัว มูลค่า 8,000 บาท เพื่อเอาแรงงานในการเก็บเกี่ยวข้าว โดยใช้แรงงานแลกเปลี่ยน 40 คน เป็นเวลา 2 วัน ซึ่งนางสีให้เหตุผลว่า “แรงงานที่ต้องการมีจำนวนมากพอถึงช่วงเวลาเก็บเกี่ยวก็หากคนมาช่วยยากเพราะแย่งแรงงานกัน” ส่วนครัวเรือนที่มีที่นาขนาดปานกลาง มักจะมีการจ้างหรือการเอาแรงแบบแลกเปลี่ยนแรงงานในกลุ่มญาติและเพื่อนบ้าน เช่นเดียวกับชาวบ้านด้วง โดยทั่วไป เนื่องจากคนกลุ่มนี้มีที่นากันจำนวนไม่มาก จำนวนแรงงานที่ต้องการให้มาช่วยก็จะไม่มากนักเช่นกัน ดังนั้นจึงสามารถจัดหาแรงงานมาช่วยหรือรับจ้างได้ แต่อาจมีอัตราค่าจ้างที่ค่อนข้างสูงกว่าช่วงปกติ (วันละ 100 – 150 บาท ซึ่งเวลาปกติอาจจะจ้าง เพียงวันละ 100 บาท) ครัวเรือนที่ตัดสินใจจ้างงาน มักจะมีแรงงานน้อยและไม่มีเวลาพอที่จะไปใช้แรงงานกลับคืนประกอบกับมีทุนพอที่จะจ้างได้ ส่วนครัวเรือนที่ใช้การแลกเปลี่ยนแรงงานมักมีทุนจำกัด จึงใช้วิธีการแลกเปลี่ยนแรงงาน เพื่อลดต้นทุนการผลิต และพยายามจัดสรรแรงงานในครัวเรือนไปใช้แรงงานกลับคืน เช่นกรณีของนางทม ชาวบ้านแห้วคำ มีที่นาลน้อย (ที่นา 6 ไร่) จะใช้การเอาแรงในกลุ่มญาติโดยมีแรงงานมาช่วย 8 คน ใช้เวลา 1 วัน (ในการเอาแรงเกี่ยวข้าวเจ้าของนาจะต้องเริ่มเกี่ยวก่อนสัก 2-3 วัน จึงจะเอาแรง) นางทม ให้เหตุผลว่า “แรงงานในครัวเรือนมีน้อยต้องการทำงานให้เสร็จเร็วจึงเอาแรง เพราะไม่มีทุนจ้างแรงงานมาช่วย” หรือในขณะที่เดียวกันครัวเรือนที่มีที่นาลน้อย แต่ทุนมากและมีกิจกรรมอื่นต้องทำก็อาจจะใช้การจ้างแรงงานแทนการเอาแรง เช่น กรณีครัวเรือนของพ่อยัน จันดี ชาวบ้านด้วง ซึ่งมีที่นาเพียง 4 ไร่ แต่มีพื้นที่ไร่ในการทำไร่อ้อยถึง 37 ไร่ พ่อยันมีแรงงานในครัวเรือน 3 คน ในการเก็บเกี่ยวข้าว มีการจ้างแรงงานเสริม 2-3 คน มาช่วยใช้เวลา 1 สัปดาห์ ซึ่งสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ทันเวลา ผลผลิตไม่เสียหาย จากการศึกษาพบว่าครอบครัวที่มีที่นาลน้อยผลิตข้าวเพียงเพื่อบริโภคในครัวเรือน มักจะไม่มีจ้างแรงงาน แต่จะทำกิจกรรมในไร่นาโดยใช้แรงงานในครัวเรือนหรือมีการเอาแรงกับญาติหรือเพื่อนบ้าน

ดังนั้นการจะตัดสินใจเลือกการเอาแรงหรือไม่ ขนาดที่นา และทุนในการจ้างแรงงานมาช่วยจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญประการหนึ่ง ที่เป็นองค์ประกอบร่วมในการตัดสินใจ

4.4.2 แรงงานและกิจกรรมในครัวเรือน : เจื่อนใจในการตัดสินใจและตัวกำหนดจำนวนผู้เข้าร่วมเอาแรง

จากการศึกษาพบว่าในทั้งสองหมู่บ้าน ครัวเรือนส่วนใหญ่มีแรงงานเพียง 2-3 คน จำนวนแรงงานในครัวเรือนและกิจกรรมอันหลากหลายของแต่ละครัวเรือนมีผลต่อการตัดสินใจเอาแรง และความต้องการจำนวนผู้มาช่วยเอาแรง โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีกิจกรรมหลากหลาย มักจะต้องการแรงงานมาช่วยทำกิจกรรม ซึ่งจำนวนแรงงานที่ต้องการจะมีความแตกต่างกัน เช่น กรณีของ นายทอง และนายเลา ชาวบ้านแห้วคำ ซึ่งมีที่นา 15 ไร่ ปลูกมันสำปะหลัง และเลี้ยงวัว นายทอง มีการออกไปรับจ้างก่อสร้าง ส่วนครัวเรือนของนายเลามีการเก็บหาของป่า และรับซื้อผลผลิตจากป่า / จากการเกษตรไปขายที่ตลาด และมีกิจกรรม ครัวเรือนของนายทองมีแรงงานในครัวเรือน 4 คน แต่ครัวเรือนของนายเลา มีแรงงานในครัวเรือนเพียง 2 คน ในการเอาแรงเกี่ยวข้าว พบว่า นายทองเอาแรงแลกเปลี่ยนกับญาติเพียง 6 คน ส่วนนายเลา เอาแรงแลกเปลี่ยนกับญาติถึง 15 คน จะเห็นว่าครัวเรือนของนายเลาที่มีแรงงานน้อยกว่า แต่มีกิจกรรมมากจำเป็นต้องเอาแรงมาช่วยหลายคน ส่วนการใช้แรงงานคืน นอกจากการจัดสรรแรงงานในครัวเรือนแล้ว จะมีการจ้างแรงงานมาช่วย ส่วนครัวเรือนของนายทอง ซึ่งมีแรงงานมากกว่ามีการเอาแรงงานน้อยกว่า ในการใช้แรงงานคืนจะมีการจัดสรรแรงงานในครัวเรือน โดยไม่มีการจ้างแรงงานไปช่วย ถ้าพิจารณาจะเห็นว่ากิจกรรมนอกการเกษตรที่ครัวเรือนของนายเลาสามารถทำรายได้ให้ครัวเรือนแทบทุกวัน จึงมีศักยภาพในการจ้างแรงงานมาทดแทนในการคืนแรงได้มากกว่าครัวเรือนของนายทอง

บางครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินค่อนข้างมากแต่ขาดแคลนแรงงานในครัวเรือน และมีกิจกรรมหลายอย่าง จะใช้วิธีการให้คนอื่นเช่าที่นา และแบ่งผลผลิตข้าว แทนการเอาแรงหรือการจ้าง เช่น ครัวเรือนของนางด้วง กลางใจ ชาวบ้านด้วง มีที่นา 14 ไร่ สามีรับราชการ ลูกๆ เรียนหนังสือมีเพียงนางด้วง เป็นแรงงานในการเกษตร นางด้วง เล่าว่า “เดิมเคยจ้างแรงงานทำนาแต่ต้นทุนสูง ตนเองก็ปลูกผักขาย และเลี้ยงเป็ดด้วย ทำให้ไม่สามารถดูแลกิจกรรมต่างๆ ได้ จึงตัดสินใจให้เพื่อนบ้านเช่านาทำและแบ่งผลผลิตข้าว ถ้าจะเอาแรงก็จะไม่มีแรงงานไปใช้แรงคืนกับเพื่อนบ้าน”

ดังนั้นแรงงานจึงเป็นเจื่อนใจที่สำคัญว่า ครัวเรือนจะต้องใช้วิธีการเอาแรงหรือไม่ และจำนวนผู้ที่มาร่วมเอาแรงต้องให้มีความเหมาะสมกับศักยภาพของครัวเรือนที่จะใช้แรงคืนได้ ทั้งในแง่แรงงานที่มีอยู่ เวลาที่จะใช้คืน (พิจารณาจากกิจกรรมที่ครัวเรือนทำว่าหลากหลายหรือไม่) และทุนที่จะจ้างแรงงานมาช่วยในกรณีที่ไม่สามารถใช้แรงคืนได้หมด

การพิจารณาเจื่อนใจของกิจกรรม โดยที่ผู้ศึกษาพยายามศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพื้นที่ในเขตอาศัยน้ำฝน และในเขตชลประทานพบว่า การเลือกศึกษาบ้านด้วงเป็นตัวแทนในพื้นที่เขตชลประทาน มีข้อจำกัดเนื่องจากพื้นที่รับน้ำชลประทานมีไม่มาก มีครัวเรือนเพียง 20 เปอร์เซ็นต์ (7-

8 ครัวเรือน) ที่สามารถนำน้ำจากคลองชลประทานไปใช้ประโยชน์ได้ และครัวเรือนที่สามารถใช้น้ำชลประทานได้ในปัจจุบันก็ไม่มีการผลิตพืชที่ใช้แรงงานอย่างเข้มข้น เนื่องจากประสบปัญหาเรื่องโรค/แมลง และราคาผลผลิตไม่แน่นอน ปัจจุบันจึงปลูกเพียงพืชผักไปขายที่ตลาด

ดังนั้นเพื่อให้ภาพการเอาแรงของพื้นที่ในเขตชลประทานมีความชัดเจนขึ้นผู้ศึกษาจึงได้ลงศึกษาพื้นที่ ตำบลบึงวิชัย อ.เมือง จ.กาฬสินธุ์ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 10 กิโลเมตร เป็นหมู่บ้านใหญ่ บ้านตำบล มีประมาณ 300 – 400 หลังคาเรือน มีที่นาส่วนใหญ่ประมาณ 10-15 ไร่ต่อครัวเรือน ทำกิจกรรมการเกษตรหลากหลาย ทั้งในช่วงฤดูฝน และฤดูแล้ง โดยได้รับการส่งเสริมจากโครงการและหน่วยงานต่างๆ ช่วงฤดูฝนชาวบ้านจะปลูกข้าว หน่อไม้ฝรั่ง และไม้ผล เพื่อการค้า (ส้มโอ ส้มเขียวหวาน มะม่วงแก้ว) ซึ่งทั้งหน่อไม้ฝรั่งและไม้ผลเป็นพืชที่ต้องดูแลตลอดทั้งปี ในช่วงแล้งชาวบ้านทำนาปรัง ปลูกมะเขือเทศ แดงโม และหน่อไม้ฝรั่ง ชาวบ้านในหมู่บ้านดังกล่าวจึงประสบปัญหาการขาดแคลนแรงงานในการผลิต โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝนที่ต้องทำกิจกรรมหลายอย่างควบคู่กันไป โดยเฉพาะการดำนา และเก็บหน่อไม้ฝรั่ง และในช่วงฤดูหนาว ต้องเกี่ยวข้าวและเก็บหน่อไม้ฝรั่ง ในช่วงที่ได้เก็บผลผลิตชาวบ้านจะเริ่มเก็บตั้งแต่เช้าตรู่เพื่อนำไปส่งที่ศูนย์รับซื้อประจำตำบล ในช่วงฤดูหนาวผลผลิตจะออกมาก ดังนั้นในช่วง 3-4 ปี ที่ผ่านมามีชาวบ้านบางกลุ่มที่มีความสัมพันธ์เป็นเพื่อนบ้านและเครือญาติกัน จึงมาพูดคุยเพื่อหาหนทางแก้ปัญหาดังกล่าว ทางออกที่พบ คือ การเอาแรง ที่ชาวบ้านบึงวิชัยเรียกว่า “หุ้เนาแสง” หมายถึง “การแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำกิจกรรม” (ดำนา, เกี่ยวข้าว และเก็บหน่อไม้ฝรั่ง) กรณีที่ครัวเรือนใดติดธุระไม่สามารถไปใช้แรงงานคืนได้ ก็จะใช้การจ้างคนอื่นไปทำงานแทนตน ซึ่งลักษณะ “หุ้เนาแสง” จะทำเฉพาะกิจกรรมเกี่ยวเกี่ยวข้าวและเก็บหน่อไม้ฝรั่ง ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีวิกฤติเรื่องแรงงานสูง ในช่วงดังกล่าวส่วนเงื่อนไขในการเอาแรงเป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานเช่นเดียวกับในทั้งสองหมู่บ้าน

ปัจจุบัน “การหุ้เนาแสง” ได้ถูกใช้อย่างแพร่หลายในบ้านบึงวิชัย และพบว่าในตำบลใกล้เคียงที่มีลักษณะการผลิตแบบเดียวกัน ก็ได้ใช้วิธีการเดียวกัน เช่น ที่ตำบลคำเม็ด อ.เมือง จ.กาฬสินธุ์

ดังนั้นกิจกรรมที่หลากหลาย มีผลต่อการจัดการเรื่องแรงงานในครัวเรือน แม้ว่าสัดส่วนในการอพยพของวัยแรงงานออกไปทำงานนอกพื้นที่ของชาวบ้านบึงวิชัย จะมีไม่มากเท่าบ้านด้าง และบ้านแห้วคำ แต่จำนวนผู้ที่ศึกษาต่อในระดับสูงกว่ามัธยมศึกษาปีที่ 3 ซึ่งมีอัตราสูงกว่าทั้ง 2 หมู่บ้าน จึงมีผลกระทบต่อเรื่องแรงงานในการผลิตเช่นกัน (เนื่องจากเศรษฐกิจของหมู่บ้านค่อนข้างดี)

จากการศึกษาพอสรุปได้ว่า ครัวเรือนที่ไม่เอาแรง มักจะเป็นครัวเรือนที่มีปัญหาด้านแรงงานใช้คั้น เพราะมีกิจกรรมหลายอย่าง และ/หรือ มีข้อจำกัดด้านเงินทุนที่จะจ้างแรงงานมาช่วยในการคั้นนม มีที่นาไม่มากจนเกินไป หรือมีแรงงานพอที่จะสามารถจัดการเก็บเกี่ยวได้ แต่ผลผลิตอาจจะเสียหายบ้าง เนื่องจากเก็บเกี่ยวไม่ทัน เช่น กรณีครัวเรือนของพ่อแทน ชาวบ้านแห้วคำ ซึ่งมีแรงงานในครัวเรือน 4 คน มีลูกสาวลูกเขยที่แยกเรือนออกไปมาช่วยอีก 2 คน ทำให้แรงงานช่วยในการเก็บเกี่ยว 5-6 คน ในพื้นที่ 14 ไร่ โดยไม่มีการเอาแรงหรือจ้าง แรงงานมาช่วย พ่อแทน บอกว่า “เกี่ยวข้าว 5-6 คน ใช้เวลา 3-4 อาทิตย์ ข้าวขอบ เอาบ่ทัน คอหักออกเยอะ แต่บ่มีทุนจ้างคนงานกะหา ยากกะเลียดสาเกี่ยวเอา คั้นสิเอาเฮงลูกกะขี้ค้ำนไปไซ่เฮงเพิ่นคั้น เสียเวลาคือเก่า” (เกี่ยวข้าว 5-6 คน ใช้เวลา 3-4 สัปดาห์ ทำให้ต้นข้าวกรอบ คอรวงหัก ร่วงลาคดิน ผลผลิตเสียหาย แต่ไม่มีทุนจ้างคนงานที่จะมารับจ้างก็หายาก จะเอาแรงกับเพื่อนบ้านลูกก็ขี้เกียจไปไซ่แรงงานคั้น)

4.4.3 เครือข่ายทางสังคม : เครื่องมือในการจัดหาแรงงานและทำให้งานเสร็จสิ้นในเวลาที่ต้องการ

ดังที่ได้กล่าวมาบ้างแล้วว่าในการเอาแรงของครัวเรือนต่างๆ ครัวเรือนจะสามารถจัดหาแรงงานมาช่วยเอาแรงให้กิจกรรมในไร่นาสำเร็จ หรือไม่อยู่ที่เครือข่ายทางสังคมของครัวเรือนนั้นๆ เช่นกรณีของ นายดี ชาวบ้านด้วง ซึ่งเช่าที่นา เพื่อนบ้านทำจำนวน 11 ไร่ มีแรงงานครัวเรือน 4 คน แต่แรงงานที่เป็นหลักในการทำการเกษตรในไร่นา ได้แก่ ลูกเขย และภรรยา นายดี ส่วนนายดีไม่เคยทำนามาก่อน ลูกสาวก็ต้องดูแลลูกอ่อน ครัวเรือนนี้อพยพมาจาก จ.อุตรธานี เมื่อประมาณปี 2537 โดยมาขออาศัยที่ดินของพี่สาวสร้างที่อยู่อาศัย เดิมภรรยาเป็นคนชาวบ้านด้วง ช่วงเป็นสาวรุ่นได้ไปอยู่กับญาติที่อื่น และแต่งงานตั้งหลักแหล่งอยู่ที่อื่น มีญาติพี่น้องอยู่ 1 ครัวเรือน คือ พี่สาวภรรยา ดังนั้นในการทำนา แม้ครัวเรือนดังกล่าวจะมีปัญหาเรื่องทุนในการผลิตเพราะยากจน แต่ก็หาแรงงานมาร่วมแลกเปลี่ยนยาก เพราะไม่ค่อยมีเครือข่ายทางสังคมในชุมชนเนื่องจากไม่มีที่นาไม่ได้ทำนาก่อนเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนแรงงานจึงไม่ดี ดังนั้น แรงงานที่มาร่วมแลกเปลี่ยนมีเพียง 2 คน ได้แก่ ลูกสาวและลูกเขยของพี่สาวภรรยา เอาแรงเป็นเวลา 3 วัน เมื่อสอบถามถึงสาเหตุที่ไม่เอาแรงร่วมกับชาวบ้านทั่วไป ทั้งนายดี และภรรยาตอบว่า “นากะหลาย (ชาวบ้านทั่วไปทำนา 3-4 ไร่) หากคนมาช่วยเอาแรงเขาก็ไม่ค่อยจะมา เราไม่สนิทกับชาวบ้านทั่วไป การใช้แรงคั้นก็จะลำบาก เพราะเพิ่นก็คงดูว่าเรามีแรงงานจะไปใช้คั้นน้อย ลูกเขยก็เข้ากะกลางคั้น ออก 7 โมงเช้า จึงจะกลับมา กว่าจะได้ออกไปช่วย ก็ 8-9 โมงเช้า ดังนั้นจึงหากคนมาเอาแรงร่วมยากจริงๆ แล้วอยากได้แรงงานจำนวนมากและให้ทำเสร็จภายใน 1 วัน แต่ทำไม่ได้ เพราะมีคนมาช่วยน้อยจะจ้างคนมาช่วยก็ไม่มีเงิน

หรือกรณีของพ่อยัน ชาวบ้านด้วง ที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว พ่อยันและลูกชายเดิมทำงานที่โรงงานและให้ภรรยาดูแลการทำไร่อ้อย โดยการจ้างคนงานช่วย ที่นำปล้อยให้คนอื่นช่วย เพิ่งเริ่มทำนาครั้งแรกเมื่อปีที่ผ่านมานี้ พ่อยันบอกว่า “ไม่เคยเอาแรงกับไฟ หัวกะเห็ดนา พี่น้องส่วนหลายกะออกไปรับจ้างกะเลขบู้สิไปหาเอาแรงกับไฟ” (ไม่เคยเอาแรงแลกเปลี่ยนแรงงานกับใคร เพราะเพิ่งทำนา ญาติพี่น้องส่วนใหญ่ก็ออกไปรับจ้างเลยไม่รู้จะไปเอาแรงแลกเปลี่ยนแรงงานกับใคร)

ส่วนกรณีของนายยุทธ ชาวบ้านด้วง มีตำแหน่งเป็นกรรมการหมู่บ้าน มีที่นา 6 ไร่ มีการเอาแรงในกลุ่มญาติ และเพื่อนบ้าน มีผู้มาร่วมเอาแรงนับสิบคน นายยุทธ เล่าว่า “มีเพื่อนมากพอเขารู้ว่าเขาแรงเกี่ยวข้าวก็มากันทั้งนั้นไม่ได้ไปบอกครบทุกคน เอาแรงเพียง 1 วันก็เสร็จ” เมื่อถามถึงการตัดสินใจในการเอาแรง นายยุทธ ตอบว่า “ช่วงเกี่ยวข้าวหาจ้างแรงงานยาก การเอาแรงสะดวกไม่ต้องไปหาจ้างแรงงาน ไม่ค่อยปวดหัวกับการไถ่ค่าแรงงานด้วย”

ดังนั้นจะเห็นว่าเครือข่ายทางสังคม เป็นกลไกที่สนับสนุนให้เกิดการเอาแรง ในกรณีที่มีเครือข่ายทางสังคมมาก ถ้ามีเครือข่ายทางสังคมน้อยไม่มีทุน การจัดหาแรงงานช่วยค่อนข้างจะลำบาก ในบางกรณีต้องอาศัยเครือข่ายทางสังคมของญาติ หรือเพื่อนในการจัดหาคนมาเอาแรง เช่นกรณีของ นางสี ชาวบ้านแห้วคำ ที่มีการฆ่าวัวเพื่อเอาเนื้อวัวแลกเปลี่ยนกับแรงงาน ภรรยาของสี เป็นคนที่อยู่ในตระกูลที่มีที่นามาก ฐานะดีในชุมชน แต่ด้วยการเป็นคนมัธยัสถ์ เวลาส่วนใหญ่จะทำการเกษตรในไร่นา ช่วงว่างก็หาไร่ขมิ้นคแดง และตระเวนหาของป่าไปขาย ทำให้โอกาสในการปะทะสังสรรค์กับคนในชุมชนมีน้อย เมื่อต้องการแรงงานมาช่วยในการเกี่ยวข้าว จำนวนมาก จึงต้องอาศัยญาติ ซึ่งมีกลุ่มเพื่อน และญาติมากกว่าเป็นผู้ติดต่อตัวแทนกลุ่มมาคุย ขอแลกเปลี่ยนในการเกี่ยวข้าว จนกระทั่งได้แรงงานครบ 40 คน จึงทำให้การเกี่ยวข้าวในที่นา 40 ไร่ เสร็จสิ้นลงได้

ดังนั้นการที่จะเอาแรงงานให้กิจกรรมประสบความสำเร็จได้ในเวลาที่ต้องการจึงต้องอาศัย เครือข่ายทางสังคมที่ตนเองมีอยู่ เป็นเครื่องมือในการจัดหาแรงงานมาช่วย ซึ่งเครือข่ายที่ปรากฏในทั้งสองชุมชนจะมีลักษณะเป็นเครือข่ายกิจกรรมที่เน้นการช่วยเหลือร่วมมือในการทำกิจกรรมเป็นเครือข่ายหลวมๆ ซึ่งส่วนมากสมาชิกเครือข่ายลักษณะนี้มักจะเป็นเครือญาติ หรือมีสายสัมพันธ์เป็นเพื่อน หรือผู้ที่อยู่ในกลุ่มกิจกรรมแบบเดียวกัน สมาชิกของเครือข่ายจะคอยช่วยเหลือหรือร่วมมือยังผลให้งานประสบความสำเร็จ

4.4.4 ลักษณะของต้นข้าวและผลผลิตข้าว : จากการศึกษาพบว่าผลผลิตข้าวที่ได้รับในแต่ละปีมีผลต่อการตัดสินใจในการเอาแรง กล่าวคือ ถ้าปีใดฝนดี หรือปริมาณน้ำฝนพอเหมาะกับทั้งนาดอนและนาลุ่ม ได้ผลผลิตข้าวมาก ข้าวไม่ล้ม แนวโน้มในการตัดสินใจที่จะเอาแรงจะมีสูง ถ้าข้าวล้มเกี่ยวยากผลผลิตไม่ดี ชาวบ้านก็มักจะตัดสินใจไม่เอาแรง นางสี ชาวบ้านแห้วคำ บอกว่า “ถ้าปีไหนต้นข้าวล้ม คนที่มาเกี่ยวก็ไม่อยากมาเอาแรงถ้าต้นข้าวเกี่ยวยาก และถ้าปีไหนฝนไม่ดีได้ข้าว

น้อยก็จะไม่เอาแรง เพราะไม่คุ้ม จะจ้างแรงงานมาเสริมแรงงานตนเองเท่านั้น” นอกจากนี้ลักษณะของต้นข้าวที่ล้มยังมีผลต่อการปรับเปลี่ยนวิธีการจ้างแรงงาน โดยจะจ้างเป็นฟอนแทน การจ่ายค่าจ้างเป็นรายวัน เช่น ฟอนละ 1 บาท ค่าตอบแทนแล้วแต่ปริมาณงานที่ผู้มารับจ้างจะทำได้ เนื่องจากการจ้างเหมาเป็นรายวันๆ ละ 120 – 150 บาท อาจจะได้ปริมาณงานที่ไม่มาก เพราะต้นข้าวเกี่ยวยาก ทำให้ไม่คุ้มในการจ้าง

ดังนั้นลักษณะของต้นข้าวและผลผลิตข้าว จึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการตัดสินใจเอาแรง ในการเกี่ยวข้าวในแต่ละปีของชาวบ้านในทั้งสองหมู่บ้าน

จากเงื่อนไขที่กล่าวมาจะพบว่าการตัดสินใจใช้วิธีการเอาแรงในการเกี่ยวข้าวของชาวบ้านไม่ได้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขใดเงื่อนไขหนึ่งแต่จะมีความเกี่ยวพันกันระหว่างเงื่อนไขต่างๆ ซึ่งจะเห็นได้ว่าครัวเรือนที่ตัดสินใจเอาแรงมักจะเป็นครัวเรือนที่พินาศค่อนข้างมาก มีแรงงาน และเวลาพอที่จะจัดสรรไปแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้าน หรือมีทุนพอที่จะจ้างคนอื่นไปแทนแรงงานตนเองในบางช่วง มีทุนในการใช้สิ่งอื่นมัดจำ และแลกเปลี่ยนแทนแรงงานตน เช่น การฆ่าวัว หรือหมู เพื่อแลกเปลี่ยนกับแรงงาน มีเครือข่ายทางสังคมพอที่จัดหาแรงงานมาร่วมเอาแรงให้กิจกรรมเสร็จในเวลาที่ต้องการได้ นอกจากนี้ลักษณะต้นข้าวและผลผลิตข้าวยังเป็นเงื่อนไขที่มีผลต่อการตัดสินใจในการที่จะเลือกหรือไม่เลือกใช้วิธีการดังกล่าว

สำหรับครัวเรือนที่ไม่เอาแรง มักจะพบว่าไม่มีที่ดินน้อยหรือไม่มีแรงงานที่จะไปใช้กิน ไม่มีทุนมากพอที่จะจ้างคนอื่นไปแทนแรงงานตน และบางครัวเรือนมีแรงงานในครัวเรือนค่อนข้างมาก (4-5 คน) แต่มีกิจกรรมหลากหลาย ก็จะทำเอง ไม่มีเวลาไปใช้แรงงานกลับคืน ครัวเรือนที่มีทุนพอที่จะจ้างแรงงานและสามารถจัดหาแรงงานจ้างได้จะใช้วิธีการจ้างแรงงาน ซึ่งในบางครั้งก็จะไปเอามาจากหมู่บ้านอื่น

4.5 บทบาทการเอาแรงต่อครัวเรือและชุมชน

4.5.1 บทบาทด้านเศรษฐกิจ :

4.5.1.1 ลดต้นทุนการผลิตและแก้ปัญหาเรื่องแรงงานในการผลิต

การลงแขกหรือการเอาแรง มีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากการลงแขกเป็นการช่วยแรงงานกัน ในกรณีที่แรงงานไม่พอเพียง หรือช่วงที่หาจ้างแรงงานยาก ซึ่งมักจะมีการไถ่ค่าแรงสูงในช่วงดังกล่าว หรือมีปัญหาหาแรงงานมาช่วยไม่ได้เลย การเอาแรงในชุมชนสามารถจะหาแรงงานมาช่วยกันได้ โดยไม่ต้องจ้างแรงงาน และไม่ทำให้กิจกรรมนั้นๆ ล่าช้าหรือเสียหาย นอกจากครัวเรือนจะได้แรงงานมาช่วยทำงานให้สำเร็จลุล่วงแล้ว ยัง

สามารถทุ่มเงินรายจ่ายและลดต้นทุนการผลิตให้แก่ครัวเรือนได้อีกด้วย ซึ่งมีผลทำให้เศรษฐกิจของชุมชนเข้มแข็งได้ ยกตัวอย่างกรณีครัวเรือนของนายวิน จันทร์ส่อง ที่ลงแขกค่านา มีแรงงานมาช่วย 13 คน เสียค่าอาหารเลี้ยงดู 300 บาท/วัน ค่าจ้างแรงงานจะเสียค่าจ้างวันละ 120 บาท (130 x 120 บาท) เป็นเงิน 1,560 บาท สามารถทุ่มเงินค่าจ้างได้ถึง 1,260 บาท

หรือกรณีครัวเรือนของ นายชาย วิชัย ในช่วงที่เอาแรงเกี่ยวข้าว ได้ฆ่าหมูแล้วแบ่งเนื้อหมูเป็นส่วนๆ (พูด) ให้ชาวบ้านไปบริโภคก่อน เป็นการจูงแรงงานไว้ในตัว สามารถทุ่มค่าใช้จ่ายได้ เช่น ซื้อหมูตัวละ 3,000 บาท แบ่งให้ผู้จะมาช่วยงานได้ 30 คน ถ้าจ้างแรงงาน 30 คน ก็จะเป็นเงิน (30 x 120 บาท) 3,600 บาท ซึ่งสามารถทุ่มค่าใช้จ่ายได้ถึง 600 บาท

กรณีครัวเรือนของนางสี - นายสม ทาทุม ในช่วงที่เอาแรงเกี่ยวข้าว ได้ฆ่าวัวแล้วแบ่งเนื้อให้ผู้จะมาช่วยเอาแรงไปบริโภคก่อน และต้องมาช่วยเกี่ยวข้าวเมื่อถึงช่วงเก็บเกี่ยว ครัวเรือนนี้ซื้อวัวตัวละ 8,000 บาท สามารถแบ่งได้ 80 ส่วน (พูด) คิดราคาส่วนละ 100 บาท หรือใช้คนแรงงานส่วนละ 1 คน ทั้งหมดได้แรงงาน 80 คน ค่าจ้างแรงงานจะเป็นเงิน (80 x 120 บาท) 9,600 บาท ซึ่งสามารถทุ่มค่าใช้จ่ายได้ถึง 1,600 บาท

นอกจากนี้ในด้านเศรษฐกิจ การลงแขกจะสามารถทุ่มระยะเวลาในการทำงานได้ไม่เสียเวลาและลดความเสียหายของผลผลิต ดังกล่าวมาแล้ว ไม่ทำให้กิจกรรมนั้นๆ เสียหาย เช่น กรณีงานเกี่ยวข้าว แทนที่จะใช้เวลาเกี่ยวข้าว 7-10 วัน ถ้าลงแขกก็อาจจะเสร็จเร็วขึ้น ภายใน 1-2 วัน หรือกรณียกเสาเรือน เทคองกรีต พื้นบ้านซึ่งทำให้งานที่ต้องใช้เวลา 4-5 วัน เสร็จภายใน 1 วัน พร้อมกับไม่ต้องเสียค่าแรงงานอีกด้วย หรือการลงแขกขนข้าวขึ้นยุ้งก็สามารถจะแล้วเสร็จภายใน 1 วัน

ประการสำคัญ การลงแขกจะได้ผลงานที่ดี เป็นที่พึงพอใจคุ้มค่ากับการลงทุน ถ้าจ้างแรงงาน หากได้จ้างคนที่ไม่ดี ก็จะทำให้ผลงานไม่ดีด้วย ดังคำปรารภของชาวบ้านว่า “การเอาแรง ข่อยว่าผลงานดี พอใจหลาย เขาเฮ็ดงานดี คืองานของเขาเอง คั้นจ้างแรงงานถ้าได้คนดี เขาจะจะทำให้อย่างดี ถ้าได้คนไม่ดี ผลงานออกมาก็หยาบๆ บ่พอใจ เพราะบ่คุ้ม” ทั้งนี้เนื่องจากคนที่มาร่วมเอาแรงมักจะมาด้วยใจ เพราะเป็นกลุ่มเครือญาติ กลุ่มเพื่อน หรือเครือข่ายทางสังคมเดียวกัน จึงได้งานที่ค่อนข้างมีคุณภาพ ดังที่ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านแห้วคำ กล่าวถึงการเอาแรงเกี่ยวข้าวแลกเนื้อว่า “คั้นว่าไปเอาเฮงมันม่วนเข้ากันได้ดี เฮ็ดงานกะบ่ฮู้จักเมื่อย เฮ็ดไปน่ายุ้ยหัวม่วนไปน่ายอนว่ามันเป็นชุมชนเดียวกัน ไทบ้านเดียวกัน กลุ่มเดียวกัน หมู่เดียวกัน บ่คือจ้างจึกว่าเพิ่นจ้างไผมาเนนไทบ้านอื่นกะมี ลางเทียมกะเข้ากันบ่ได้ กะเฮ็ดไปพอให้มันแล้วเป็นมื่อๆ” (ถ้าบอกว่าไปเอาแรง รู้สึกสนุกสนานเพราะทุกคนที่ไปเป็นชาวบ้านเดียวกัน เพื่อนกันหรือญาติกัน ทำงานไปด้วยคุยไปด้วย ก็

ไม่รู้ลึกเหนือบ ไม่เหมือนการว่าจ้างแรงงาน ไม่รู้จักเขาจ้างใครมาบ้าง เข้ากันไม่ค่อยได้ กิริยาๆ ทำพอให้งานเสร็จไปวันๆ)

สรุปได้ว่า การลงแขก หรือการเอาแรง จะสามารถช่วยด้านเศรษฐกิจแก่ชุมชนได้ ทั้งการแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงาน ลดต้นทุนในการผลิต และทำให้ได้ผลงานที่ดี และเป็นสิ่งที่แสดงถึงความมีหน้ามีตาในสังคม

4.5.1.2 สร้างความยั่งยืนในระบบการผลิตทางการเกษตร ดังที่กล่าวมาแล้วว่าในการผลิตทางการเกษตรไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำไร่ หรือทำสวน ชาวบ้านล้วนต้องเผชิญกับปัญหาต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นทุกวัน โดยเฉพาะค่าจ้างแรงงาน ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านบางครัวเรือนต้องเลิกการผลิต เช่น กรณีของนางแต้ว ที่มีแรงงานน้อย ต้องเลิกทำนาและปล่อยให้เพื่อนบ้านเช่าพื้นที่นา เพราะสู้กับค่าจ้างแรงงานไม่ไหว ดังนั้นระบบการเอาแรงที่ชาวบ้านในทั้งสองหมู่บ้านได้มีการนำมาใช้แก้ปัญหาในเรื่องแรงงานในการผลิต ช่วยลดต้นทุนในการผลิตลงไป จึงทำให้ระบบการผลิตทางการเกษตรของครัวเรือน มีความยั่งยืนไม่ว่าจะเป็นการทำกิจกรรมทางการเกษตรหลากหลายประเภทควบคู่กันไป เช่น การปลูกข้าว การปลูกมันสำปะหลัง การทำสวนไม้ผล แม้กระทั่งการปลูกหน่อไม้ฝรั่งซึ่งเป็นพืชใหม่ ซึ่งมีปัญหาในเรื่องแรงงาน หรือการทำกิจกรรมในภาคการเกษตร และนอกภาคการเกษตรควบคู่กันไป

4.5.2 บทบาทด้านสังคม

4.5.2.1 การสร้าง การขยาย และการกระชับเครือข่ายทางสังคม

การลงแขก ซึ่งถือว่าเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทางสังคมในแต่ละชุมชน จากการศึกษาพบว่า การที่เจ้าภาพแต่ละรายจะสามารถจัดหาแรงงานมาช่วยในการเอาแรงได้มากน้อยเพียงไรนั้น อยู่ที่ฐานะทางเศรษฐกิจ และความมีน้ำใจซึ่งชาวบ้านใช้คำว่า “เป็นผู้กว้างขวาง” ซึ่งหมายถึง การสร้างเครือข่ายทางสังคมโดยการติดต่อ สื่อสาร และช่วยเหลือบุคคลอื่น ทั้งในวงญาติของตน และนอกวงญาติ ทั้งทางตรงและทางอ้อม มีการกระชับความสัมพันธ์ในเครือข่ายของตนเองด้วยวิธีการต่างๆ ซึ่งการเอาแรงเป็นวิธีการหนึ่งในหลายวิธีที่บุคคลในชุมชนใช้เป็นกลไกในการกระชับความสัมพันธ์กับคนในกลุ่มของตน เปิดโอกาสให้คนในกลุ่มได้พบและทำกิจกรรมร่วมกัน จากการศึกษาพบว่าคนจนมักจะไม่มีความสัมพันธ์ที่กว้าง เช่น คนที่ฐานะปานกลางหรือฐานะดี ส่วนใหญ่แรงงานที่มาเอาแรงกันจะเป็นญาติสนิท เพียง 2-3 ครัวเรือน และเป็นการแลกเปลี่ยนกันด้วยแรงงานจริงๆ ชาวบ้านบางรายมีการสร้างเครือข่ายทางสังคมโดยการอาศัยเครือข่ายทางสังคมของ วงญาติเพื่อให้เครือข่ายทางสังคมของตนกว้างขวางออกไป ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

นอกจากนี้การที่เจ้าภาพแต่ละราย สามารถหาผู้ช่วยเอาแรงในกิจกรรมของตนเองได้ จำนวนมากหรือน้อย ยังเป็นตัวบ่งบอกถึง ระดับการได้รับการยอมรับทางสังคมหรือ

ความมีหน้ามีตาทางสังคม ซึ่งการที่คนในสังคมจะได้รับการยอมรับนับถือจากคนในชุมชน จะสะท้อนให้เห็นได้จากการที่บุคคลนั้นได้รับการช่วยเหลือ หรือความร่วมมือจากคนในชุมชน จะสะท้อนให้เห็นได้จากการที่บุคคลนั้นได้รับการช่วยเหลือ หรือความร่วมมือจากคนในชุมชนในการทำกิจกรรมต่างๆ ที่ต้องการความช่วยเหลือ ดังนั้นกิจกรรมการเอาแรงจึงเป็นกิจกรรมหนึ่งที่เป็นตัวบ่งบอกถึงระดับการยอมรับของคนในชุมชนที่มีต่อกัน ดังเช่นผู้ใหญ่บ้านของทั้งสองหมู่บ้านที่ศึกษา กล่าวถึงการขอแรงในการเกี่ยวข้าวว่า “พอเอ๋ยปากขอแรงมาเกี่ยวข้าว ชาวบ้านมาเป็นสิบๆ บางคนไม่ได้ไปบอก พอทราบข่าวก็ยังมี ถ้าเรากว้างขวางคนก็มาช่วยมาก” หรือในทางตรงกันข้ามชาวบ้านที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี แต่เครือข่ายทางสังคมไม่มี ยังอาศัยการเอาแรงเป็นตัวช่วยสร้างเครือข่ายทางสังคมโดยเริ่มต้นที่การอาศัยเครือข่ายของญาติที่สนิทแต่ละวง เพื่อให้ได้จำนวนผู้มาช่วยงานจำนวนมากตามปริมาณงานของตน ซึ่งการกระทำในลักษณะดังกล่าว ทำให้เกิดการสร้างและขยายเครือข่ายทางสังคมของเจ้าภาพออกไปในวงกว้างต่อไป

4.5.2.2 เกิดพลังรวมตัวกันด้วยตนเองในการแก้ปัญหาของชุมชน

จากที่กล่าวมาแล้วว่า ปัญหาวิกฤติของแรงงานในการผลิตทางการเกษตรเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีในการผลิต โดยเฉพาะ ข้าว และการใช้เครื่องจักรกลการเกษตร (เครื่องนวดข้าว) ทำให้บทบาทการลงแขกที่มีอยู่เดิมถูกชุมชนละทิ้งไป และยังเป็นตัวกระตุ้นให้ชุมชนต้องพิจารณานำการลงแขกมาปรับเปลี่ยนให้มีความเหมาะสมและสอดคล้อง ทำให้การช่วยเหลือกันในรูปของการลงแขกที่มีอยู่เดิมในภาคอีสาน ถูกละทิ้งไป จนกระทั่งเกิดวิกฤติในเรื่องแรงงานในการผลิต ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนต่างแสวงหาทางออกในการแก้ไขปัญหานั้นกระทั่งการแก้ปัญหาด้วยตนเองในระดับครัวเรือนมาถึงทางตัน ชาวบ้านจึงเกิดการรวมตัวกันเองเพื่อพูดคุยกันถึงวิธีการแก้ไขปัญหานี้ในเรื่องของแรงงาน โดยมีการทบทวนการจัดการเรื่องแรงงานในอดีต สมัย พ่อ-แม่ จึงพบว่าการลงแขกในอดีตน่าจะถูกนำมาใช้ภายใต้เงื่อนไขใหม่ ให้มีความเหมาะสมในแต่ละท้องถิ่น และแต่ละลักษณะครัวเรือนที่มีความต้องการแรงงานในระดับที่ต่างกัน การรวมตัวกันในการแก้ไขปัญหานี้จึงเกิดขึ้น โดยเริ่มเกิดขึ้นภายในแวดวงของเครือญาติ หรือเพื่อนบ้านก่อนแล้วจึงมีการขยายวงกว้างออกไป ตามปริมาณงาน และความต้องการแรงงานมาก/น้อย

เมื่อมีปัญหที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาร่วมกันของชาวบ้าน จึงทำให้ชาวบ้านให้ความสำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วมในการคิดและการรวมกันสร้างกิจกรรมและข้อตกลงในการแก้ไขปัญหานี้ ทำให้เกิดพลังความสามัคคีในชุมชน และทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง กิจกรรมที่ร่วมกันทำมีความยั่งยืน ซึ่งต่างจากการจัดกิจกรรมการพัฒนาของหน่วยงานต่างหลายหน่วยงานที่

พยายามจะเข้าไปพัฒนาชุมชนโดยการริเริ่มทุกอย่างโดยหน่วยงาน การวางแผนและดำเนินงาน ภายใต้การขาดความเข้าใจในเงื่อนไขของบริบทชุมชน ที่มีความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของชาวบ้าน และที่สำคัญคือ การขาดความเข้าใจปัญหาและความต้องการของคนในชุมชนอย่างชัดเจน ปัญหาหรือความต้องการของชาวบ้าน จึงทำให้ขาดการให้ความสำคัญจากชาวบ้านในการเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ถ้าจะมีส่วนร่วมก็เกิดการถูกกะเกณฑ์หรือขอร้องให้มา เมื่อเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภายนอกไม่เข้ามาติดตาม การรวมตัวในกิจกรรมดังกล่าวก็เลิกไป มิได้มีความยั่งยืน เช่น สิ่งที่เกิดจากการรวมตัวกันเองของชาวบ้านภายใต้พื้นฐานความเข้าใจร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาในการดำรงชีวิต

4.5.2.3 **เกิดการเรียนรู้ที่นำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชน** ในการผลิตทางการเกษตรที่ผ่านมาก่อนช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ ชาวบ้านในทั้งสองหมู่บ้านมีการจ้างแรงงานทั้งภายในชุมชน และจากภายนอกชุมชน เนื่องจากประสบปัญหาขาดแคลนแรงงาน โดยเฉพาะในช่วงเก็บเกี่ยวที่มีการแย่งแรงงานกันสูง และทำให้ค่าจ้างแรงงานสูงตามไปด้วย ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้นเมื่อชุมชนมีการใช้การเอาแรงงานแก้ปัญหา จึงทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาแรงงานในชุมชนของตนเองได้ โดยไม่ต้องแสวงหาแรงงานจากภายนอกที่มีราคาสูง มาช่วยในการผลิต ดังนั้นจึงเป็นการเรียนรู้ในการที่จะแก้ปัญหาด้วยตนเองของคนในชุมชนได้สำเร็จ โดยไม่มีหน่วยงานหรือองค์กรใดๆ จากภายนอกเข้ามากระตุ้น ซึ่งเป็นบทเรียนที่ชี้ให้เห็นว่า เมื่อชาวบ้านมีปัญหาหรือมีวิกฤติการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ชาวบ้านสามารถแสวงหาหนทางในการแก้ไขปัญหาที่มีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

4.5.3 **บทบาทด้านความเชื่อประเพณี :**

4.5.3.1 **การสืบทอดประเพณีเดิม**

ในประเด็นความสัมพันธ์ของการลงแขกกับบริบทชุมชนด้านความเชื่อ และประเพณีนั้นชุมชนได้ยอมรับว่าการลงแขกเป็นวิถีชีวิตของคนอีสาน ซึ่งมีความคิดความเชื่อว่าการลงแขก เป็นสิ่งที่ดีงาม ที่คนอีสานได้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ แม้ว่าปัจจุบันนี้รูปแบบและวิธีการของการลงแขกจะปรับเปลี่ยนไป เพื่อให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาวะการณ์ในขณะนั้นๆ แต่ ประเพณีการลงแขกบางประเภทก็ยังคงดำรงอยู่ ยิ่งสังคมไทยได้เผชิญกับสภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจ ชาวชนบทอีสานก็ยังคงใช้ประเพณีการลงแขกเป็นกลไกในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคม ดังประจักษ์ กรณี นายทอง ชนะ ชาวบ้านดั่ง ได้ลงแขกเกี่ยวข้าวและขนข้าวขึ้นยุ้งทุกปี ทำมานานประมาณ 20 ปีเศษ แล้ว ทำในกลุ่มเครือญาติและคิดว่าจะทำต่อไป เพราะเป็นประเพณีที่ดีงาม การช่วยกันทำงานเป็นการรวมญาติ เพื่อนฝูงในตัวสนุกสนานเฮฮาด้วยกัน ดังที่ผู้

ช่วยผู้ใหญ่บ้านแห้วคำ กล่าวว่า “การไปเอาแรงกันมันสนุกสนาน เพราะเป็นคนกลุ่มเดียวกันเข้าใจกัน ไม่เหมือนการไปรับจ้าง “แรงงาน” หรือ นายทอง กล่าวว่า “ในปีเศรษฐกิจไม่ดี ก็ยังจะต้องมีการลงแขก และใช้ประเพณีลงแขกให้เป็นประโยชน์ เพราะไม่จำเป็นต้องเสียเงินที่หายากไปจ้างงาน”

ทั้งหมดนี้คือ บทบาทของการเอาแรงที่มีต่อชุมชนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และความเชื่อ ประเพณี

4.5.3.2 การสร้างใหม่ทางวัฒนธรรมภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม

จากการศึกษาชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมมากมาย ซึ่งการเอาแรงก็เป็นกรณีหนึ่งที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาดังกล่าว ที่เริ่มต้นการปรับปรุงเทคโนโลยีในการผลิต เพื่อเพิ่มผลผลิต โดยจากการมองความสัมพันธ์ถึงผลกระทบที่ตามมา ซึ่งเห็นได้ชัดเจนจากการเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าวที่กระทบกับการจัดการด้านแรงงานในการผลิต ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนถูกมองในเชิงเศรษฐกิจที่ต้องมีผลตอบแทนที่เป็นตัวเงิน เพราะจากการศึกษาพบว่า การพึ่งพาแรงคนในการเกี่ยวข้าว มีการตอบแทนกันด้วยเงินไม่ว่าจะเป็นญาติพี่น้องหรือไม่ก็ตาม (ปัจจุบันในหลายชุมชนและหลายครัวเรือนก็ยังกระทำเช่นนี้) จนกระทั่งมาถึงทางตันที่ชาวบ้านไม่สามารถจะแก้ไขปัญหาในเรื่องของแรงงานได้ เพราะเกิดการแย่งแรงงานในช่วงดังกล่าว แม้จะมีเงินจ้างก็หาแรงงานมารับจ้างได้ยาก ประกอบกับค่าจ้างแรงงานมีอัตราที่สูงลิ่ว เพื่อให้ตนเองสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ทันโดยมีความเสียหายน้อยที่สุด จากความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนไป ชาวบ้านได้มีการปรับโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่ เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาการผลิตที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยเริ่มจากการปรับเปลี่ยนความคิดของชาวบ้านในวงแคบๆ และมีการขยายตัวออกไป เพื่อให้ความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจกลับมาสู่ความสัมพันธ์ ฉันทัญญัติพี่น้อง ที่มีการพึ่งพาอาศัยกันกลับคืนมาใหม่ ซึ่งเป็นการนำระบบคุณค่าขึ้นมาใหม่ จากเงื่อนไขที่กล่าวมาเป็นบทเรียน ที่พยายามชี้ให้เห็นว่า การที่ชาวบ้านพยายามนำการลงแขกกลับมาใช้ใหม่ ภายใต้สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ในรูปแบบของการเอาแรงนั้น ชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้าน หรือแต่ละระดับฐานะไม่ได้มีการใช้วิธีการเดียวกัน แต่มีการปรับใช้ตามความต้องการ จำเป็นในเรื่องของแรงงาน ความเหมาะสมทางเศรษฐกิจ และสังคม ดังนั้นในการที่หลายหน่วยงานพยายามจะนำการลงแขกกลับมาใช้ใหม่ในชุมชนดังที่ปรากฏเป็นข่าวผ่านทางสื่อต่างๆ ให้เห็นอยู่เป็นประจำ ควรจะมีการตระหนักถึงการทำความเข้าใจทั้งบริบทของชุมชน และบริบทของครัวเรือนแต่ละประเภทว่ามีผลต่อการตัดสินใจ เลือกใช้และปรับใช้วิธีการลงแขกอย่างไร

4.6 แนวโน้มการดำรงคงอยู่ของการลงแขก/ เอาแรง

แนวโน้มที่ทำให้การลงแขก หรือการเอาแรงยังคงดำรงอยู่นั้น ในภาพรวมจะขึ้นอยู่กับสถานการณ์ และการยอมรับเทคโนโลยี อาทิ ในสถานการณ์การขาดแคลนแรงงาน แรงงานไม่เพียงพอ ในการทำกิจกรรม ก็จะมีการเอาแรง หรือหากชาวบ้านไม่ยอมรับเทคโนโลยีมาช่วยแรงงาน การเอาแรงก็อาจจะดำรงคงอยู่ หรือในการจะยอมรับเทคโนโลยีได้ ก็ต้องปรับปรุงเทคโนโลยีนั้นๆ เพื่อให้สามารถปรับเข้ากับสภาวะแวดล้อมให้ได้เป็นอย่างดี หากมีข้อจำกัดในการใช้เทคโนโลยีเพื่อช่วยแบ่งเบาแรงงานแล้ว คาดว่าชาวบ้านก็ยังคงใช้การเอาแรงกันต่อไป

อย่างไรก็ดี แนวโน้มการดำรงคงอยู่ของการเอาแรงนั้น หากมองในมิติที่แคบเข้าแล้ว มีดังนี้

4.6.1 ด้านลักษณะของกิจกรรม ลักษณะกิจกรรมบางประเภทของชาวบ้าน ไม่ว่าจะกิจกรรมคานการเกษตร หรือ ไม่ใช่การเกษตรก็ดี จะสามารถทำให้ชาวบ้านเอาแรง หรือไม่เอาแรงก็ได้ เช่น กรณี การขนข้าวขึ้นยุ้งข้าว ซึ่งมีลักษณะเป็นงานที่หนัก ทำคนเดียวไม่ได้ ต้องใช้แรงงานหลายคนมาช่วยกัน ทั้งเป็นงานที่ใช้เวลาไม่นานก็จะเสร็จ เช่น ประมาณ 2-3 ชั่วโมง หรือครึ่งก่อนวัน ไม่เสียเวลามาก จึงง่ายต่อการระดมแรงงาน จากการศึกษาพบว่า ทั้งบ้านแห้วคำ และบ้านดุ้ง เกษตรกรได้เอาแรงขนข้าวขึ้นยุ้งแทบทุกหลังคาเรือน ได้ทำกันมาตั้งแต่อดีต 20 – 30 ปี มาแล้ว และคาดว่าจะทำต่อไปอีก ดังนั้นการเอาแรงขนข้าวขึ้นยุ้งคาดว่า มีแนวโน้มจะคงดำรงอยู่ต่อไป

สำหรับการคานา ลักษณะกิจกรรมเป็นงานที่รอได้ระยะหนึ่ง ดังนั้นเกษตรกรต่างคนก็จะต่างคานาของตนเองภายในครัวเรือน แต่ก็มีบางกรณีที่มีที่นามาก และได้ทำนามาก แต่แรงงานในครัวเรือนมีน้อย เพื่อให้ทันต่อน้ำและต้นกล้าไม่ให้ต้นกล้าข้าวแก่เกินไป ก็อาจจะเอาแรงปักดำได้ เพื่อให้เสร็จเร็วขึ้น

ส่วนการเกี่ยวข้าว ซึ่งเป็นงานที่มีลักษณะรอไม่ได้ โดยเฉพาะข้าว กข. 6 ที่แห้งพอจะเกี่ยวเกี่ยวได้แล้ว จะรอไม่ได้ จะทำให้เกิดความเสียหายได้ หากขาดแรงงาน และต้องการจะให้การเกี่ยวเกี่ยวเสร็จทันเวลา ก็อาจจะเอาแรงกันได้ ดังจะเห็นได้จากการเอาแรงเกี่ยวข้าวของทั้ง 2 หมู่บ้านที่ศึกษาด้วยรูปแบบและวิธีการต่างๆ ไม่ว่าจะแลกเปลี่ยนแรงงานกับแรงงานก็ดี หรือ แลกเปลี่ยนแรงงานกับสิ่งของก็ดี ดังนั้นการเอาแรงเกี่ยวข้าวซึ่งได้มีมานานแล้ว จะดำรงอยู่ต่อไปหรือไม่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายอย่าง ไม่ว่าจะเงื่อนไขด้านเทคโนโลยีการเกษตร เช่น พันธุ์ข้าว รถเกี่ยวข้าว หรือ ในด้านเศรษฐกิจ เรื่องแรงงาน เป็นต้น

การนวดข้าวนั้น ลักษณะกิจกรรมเป็นงานที่รอได้ ในอดีตได้มีการลงแขกนวดข้าวหรือฟาดข้าว หลังจากที่ยกข้าวขึ้นลานนวดข้าวแล้ว ต่อมาได้มีเทคโนโลยีรตนวดข้าวเข้ามาให้บริการนวดข้าวรับจ้างด้วยเงินสด และให้เป็นข้าว จึงทำให้การเอาแรงนวดข้าวลดลง แต่ก็ยังมีบางครัวเรือนที่ยังคงเอาแรงนวดข้าว นอกจากแรงงานไม่เพียงพอแล้ว ยังต้องการฟางข้าวไปใช้เลี้ยง

สัตว์ เช่น โคน กระบืออีก เพราะฟางข้าวจากการนวดข้าวด้วยแรงงานคน โคน กระบือ จะชอบกินมากกว่าฟางข้าว ที่บดละเอียด ทั้งสามารถเก็บฟางข้าวไว้ได้นานอีกด้วย ซึ่งปัจจุบันนี้ ชาวบ้านได้เลี้ยงปศุสัตว์ เช่น โคน กระบือ มากขึ้น เนื่องจากได้ราคาดี ซึ่งอาหารสัตว์บางประเภท เช่น ฟางข้าวก็มีความจำเป็นต้องจัดหาไว้ให้ ดังนั้นการเอาแรงงานวัวจะดำรงคงอยู่ได้ หรือไม่นั้นย่อมขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ ดังกล่าว

นอกจากนี้ ยังมีการเอาแรงยกเสาบ้าน ปลุกขึงข้าว ซึ่งเป็นงานที่ต้องการแรงงานมาก และใช้เวลาไม่นานทั้งเกิดขึ้นไม่บ่อยนัก ประการสำคัญไม่จำเป็นต้องไปใช้แรงงานคืนด้วย การเอาแรงประเภทนี้ได้ทำมาตั้งแต่อดีต ปัจจุบันบางชุมชนก็ยังคงเอาแรงกันอยู่ ในอนาคตคาดว่า การเอาแรงประเภทนี้ บางชุมชนก็จะยังคงดำรงอยู่ต่อไปได้

4.6.2 ด้านแรงงาน จัดว่ามีความสำคัญสำคัญอีกประการหนึ่ง ไม่ว่าจะแรงงานในครัวเรือนหรือแรงงานในชุมชนก็ดี การขาดแคลนแรงงานจะส่งผลให้เกิดการเอาแรงกันขึ้นได้ สาเหตุที่ขาดแคลนแรงงานในชุมชน อาจเนื่องจากสาเหตุหลายประการ อาทิ แรงงานในหมู่บ้านบางส่วน ได้อพยพไปขายแรงงานในต่างประเทศบ้าง เช่น สิงคโปร์ บรูไน และอื่นๆ หรือไปขายแรงงานในเมืองใหญ่ๆ ภายในประเทศ เช่น กรุงเทพฯ นนทบุรี สมุทรปราการ หรือกรณีผู้ที่ไปศึกษาต่อระดับที่สูงขึ้น เมื่อจบการศึกษาแล้ว ก็ไม่ได้กลับมาประกอบอาชีพใน ภูมิลำเนาของตน จึงมีผลทำให้ท้องถิ่นนั้นๆ ขาดแรงงานขึ้นได้ นอกจากนี้การขาดแคลนแรงงานอาจจะเกิดขึ้นจาก ช่วงที่มีกิจกรรมในไร่นาไหมประดังกันเข้ามา เช่น ช่วงดำนา หรือช่วงเกี่ยวข้าว ชาวบ้านจะใช้แรงงานมาก และเกิดภาวะการขาดแคลน แรงงานขึ้น ทำให้ค่าจ้างแรงงานในช่วงนี้สูงกว่าในในช่วงปกติได้

อย่างไรก็ดี การขาดแคลนแรงงานภายในชุมชน อันเนื่องจากสาเหตุดังกล่าว ในหมู่บ้านแห้วคำ และบ้านดงนั้น ชาวบ้านก็ได้แก้ไขปัญหาโดยการเอาแรงในรูปแบบต่างๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนั้น トラบาคที่ยังมีการขาดแคลนแรงงานในชุมชนอยู่นั้น คาดว่า การเอาแรงประเภทต่างๆ ก็น่าจะดำรงคงอยู่ต่อไป

4.6.3 ด้านเครือข่ายทางสังคมในชุมชน กรณีเครือข่ายทางสังคม ในชุมชน ไม่ว่าจะเครือญาติพี่น้อง หรือเพื่อนบ้านที่สนิทสนมมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น และได้ทำกิจกรรมเอาแรง กันมาอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง เป็นเวลานานนับ 30 – 40 ปี มาแล้ว เช่น การเอาแรงดำนาเกี่ยวข้าว ชาวบ้านได้พูดอย่างแข็งขันว่า “การลงแขก ในสมัยก่อน และสมัยนี้เรียกว่า การเอาแรงกันนี้ ชาวบ้านก็จะยังคงเอาแรงกันต่อไป เพราะเคยช่วยกันมาอย่างไร ก็ต้องช่วยกันต่อไปอีก ทั้งเป็นผลประโยชน์ร่วมกัน”

ดังนั้นเครือข่ายทางสังคมในชุมชน ก็จะเป็นเครื่องชี้แนวโน้มที่จะทำให้การเอาแรงยังคงดำรงอยู่ได้ต่อไป ทั้งนี้หากลูกหลานรุ่นต่อๆ มา ได้มีการยอมรับและสืบทอดวัฒนธรรมจีนนี้ต่อไป

4.6.4 ด้านเทคโนโลยี

ซึ่งจะมีผลทำให้การเอาแรงหรือไม่เอาแรงเกิดขึ้นได้ก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ก. เทคโนโลยีพันธุ์ข้าว ก.ข. 6 โดยธรรมชาติของเมล็ดข้าว ก.ข. 6 ซึ่งเป็นข้าวเหนียว ชาวอีสานนิยมเพาะปลูกกันมาก จะมีคุณสมบัติเฉพาะ กล่าวคือ หากข้าวสุก กอรวงข้าวจะอ่อนและเมล็ดข้าวจะแห้งกรอบเร็วขึ้น แล้วจะทำให้เมล็ดข้าวร่วงหล่นได้ง่าย ทำให้เกิดความเสียหายขึ้นได้ เพราะรอนานไม่ได้ ต้องรีบเก็บเกี่ยว ดังได้เกริ่นไว้แล้วในตอนต้น ดังนั้นครวัเรือนที่ปลูกข้าว ก.ข. 6 มาก และได้ผลผลิตมาก ทั้งแรงงานไม่เพียงพอ ทนต่อการเก็บเกี่ยว ก็ต้องเอาแรงมาช่วยเกี่ยวข้าวต่อไป หากพันธุ์ข้าว ก.ข. 6 ยังมีคุณสมบัติดังเช่นปัจจุบันนี้ การเอาแรงเกี่ยวข้าวก็ยังคงดำรงอยู่ต่อไป

แต่ถ้าหากพันธุ์ข้าว ก.ข. 6 ได้รับการปรับปรุงพันธุ์ให้รวงข้าวมีความทนทาน เมล็ดข้าวไม่กรอบ ไม่ร่วงง่ายแล้ว ก็สามารถจะรอการเก็บเกี่ยวไว้ได้หรือมีการปรับปรุงพันธุ์ข้าวพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตมากและ โดยไม่ต้องรีบเร่งเอาแรงเกี่ยวข้าวกัน เมื่อนั้นคาดว่า การเอาแรงเกี่ยวข้าวจะมีน้อยลง หรืออาจจะหมดไปก็ได้

ข. เทคโนโลยีเครื่องจักรกลการเกษตร เช่น รถเกี่ยวข้าวที่ดี หรือรถนวดข้าวที่ดี ปัจจุบันนี้ชาวบ้านมีความเห็นว่า รถเกี่ยวข้าว และรถนวดข้าว ยังมีปัญหาด้านผลกระทบต่อผลผลิต กล่าวคือ รถเกี่ยวข้าวรุ่น ปกติต้องเกี่ยวข้าวตั้งแต่รวงข้าวยังไม่แห้งดีพอ หลังจากเกี่ยวข้าวแล้ว ยังเป็นภาระต้องนำฟ่อนข้าวมาตากให้แห้งอีก จึงจะนามานวดได้ จึงจะขายได้ราคาดี หากเกี่ยวข้าวด้วยเครื่องจักรแล้วนามานวดทันที เมล็ดข้าวจะมีความชื้น ราคาขายจะไม่ดี ทำให้ชาวนาไม่ยอมรับ และไม่นิยมใช้รถเกี่ยวข้าวได้ นอกจากนี้แปลงนาที่ใช้รถเกี่ยวข้าวต้องมีพื้นที่กว้างพอเหมาะสมสำหรับการใช้รถเกี่ยวข้าวอีกด้วย เหล่านี้ล้วนแต่เป็นข้อจำกัดของการยอมรับรถเกี่ยวข้าว

กรณีเทคโนโลยีรถนวดข้าวก็เช่นกัน ปัจจุบันนี้รถนวดข้าวยังมีปัญหาเกี่ยวกับฟางข้าวที่ถูกบดละเอียด ไม่เหมาะสมที่จะเก็บไว้วันนานๆ เพื่อเป็นอาหารของโคกระบือ ทั้งฟางข้าวที่บดละเอียด โคกระบือจะชอบกินน้อยกว่าฟางข้าวจากการฟาดข้าวด้วยแรงงานคน ดังได้เกริ่นไว้แล้วในตอนต้น

ดังนั้นหากมีการปรับปรุงเทคโนโลยี พันธุ์ข้าว ก.ข. 6 หรือรถเกี่ยวข้าว รถนวดข้าว ไม่ให้มีปัญหาเกี่ยวกับผลผลิตที่ได้รับแล้ว เมื่อนั้นเกษตรกรจะยอมรับเทคโนโลยีดังกล่าวนี้ได้

มากยิ่งขึ้น และคาดว่า การเอาแรงเกี่ยวข้าว นวดข้าว ก็จะมีน้อยลง หรือหมดไปได้ ตรงกันข้าม หากเทคโนโลยีการเกษตร ไม่ได้รับการปรับปรุง พัฒนา เพื่อรองรับความต้องการของเกษตรกรแล้ว คาดว่าการยอมรับเทคโนโลยีดังกล่าวจะมีไม่มาก และคาดว่า การเอาแรงเกี่ยวข้าวและนวดข้าวก็จะยังคงดำรงอยู่ ทั้งหมดนี้คือ แนวโน้มที่จะทำให้การเอาแรงดำรงคงอยู่ซึ่งจะขึ้นกับเงื่อนไขต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว

บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง “การลงแขกกับวิถีชีวิตของคนอีสาน” เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) วัตถุประสงค์การวิจัยได้แก่

- (1) เพื่อศึกษาถึงรูปแบบ วิธีการ และการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการในการลงแขกให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนอีสานในสภาพปัจจุบัน
- (2) เพื่อศึกษาบทบาทของประเพณีการลงแขกในด้านเศรษฐกิจ สังคม และความคิด ความเชื่อ และ
- (3) เพื่อศึกษาแนวโน้มการดำรงคงอยู่ของการลงแขก / เอาแรง

พื้นที่ศึกษาคือ บ้านดั่งหมู่มุ่ 6 ตำบลน้ำพอง อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นหมู่บ้านในเขตชลประทาน และบ้านแห้วคำหมู่มุ่ 8 ตำบลโนน กิ่งอำเภอลำสูง จังหวัดขอนแก่น เป็นหมู่บ้านนอกเขตชลประทาน ระยะเวลาศึกษาวิจัย 1 ปี (กันยายน 2543 ถึง สิงหาคม 2544)

วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลได้แก่ การรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary data) การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi – Structure Interview - SSI) การสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล (Individual Interview) การสัมภาษณ์กลุ่ม (Group Interview) และสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) ในระดับครัวเรือน นอกจากนี้การศึกษายังประกอบด้วยการสังเกตการณ์ (Observation) แบบไม่มีส่วนร่วม (Non – Participation Observation) และแบบมีส่วนร่วม (Participation Observation)

หน่วยที่ใช้ในการวิจัย มี 2 ระดับ คือ ระดับชุมชน และระดับครัวเรือน

ผลการศึกษาพบว่า

(1) บริบทชุมชน

สภาพกายภาพ ทั้งบ้านดั่งและบ้านแห้วคำ มีความแตกต่างกันในแง่สภาพพื้นที่การใช้ประโยชน์ กล่าวคือ บ้านดั่งมีสภาพพื้นที่เป็นที่นา อาศัยทั้งน้ำฝนและน้ำชลประทานในการเกษตร มีการปลูกพืชฤดูแล้งบ้าง ส่วนบ้านแห้วคำสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่นา มีที่ดอนอยู่ทางทิศเหนือ ปลูกพืชได้ และเลี้ยงสัตว์ ทำการเกษตรอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก

สภาพทางชีวภาพ ทั้งบ้านดั่งและบ้านแห้วคำ มีการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์เช่นกัน โดยบ้านดั่งจะมีทั้งการทำนาปีและนาปรัง พื้นที่ทำนาเฉลี่ย 4 – 5 ไร่ ต่อครัวเรือน ขณะที่บ้าน

แห้วคำมีเพียงการทำนามีพื้นที่เฉลี่ย 10 - 15 ไร่ ต่อครัวเรือน ทั้งสองหมู่บ้านมีการปลูกอ้อย แต่ชาวบ้านดั่งปลูกเพียง 4 - 5 ครัวเรือน เนื่องจากมีพื้นที่ทำกินจำกัด ส่วนชาวบ้านแห้วคำปลูกอ้อยประมาณ 100 ครัวเรือน นอกจากนี้ ชาวบ้านดั่งจะปลูกพืชผัก ทั้งปลูกไว้เพื่อบริโภคและขาย โดยจะขายผักตลอดทั้งปี ช่วงแล้งก็อาศัยน้ำจากคลองชลประทาน และชาวบ้านดั่งจะมีการเพาะเห็ดด้วย ส่วนการเลี้ยงสัตว์ทั้ง 2 หมู่บ้าน มีการเลี้ยงสัตว์ทั้งโค กระบือ สัตว์ส่วนการเลี้ยงโคไม่แตกต่างกัน ส่วนกระบือ ชาวบ้านดั่งเลี้ยงกระบือเพียง 3 ครัวเรือนเท่านั้น ขณะที่ชาวบ้านแห้วคำเลี้ยงกระบือ 9 ครัวเรือน ซึ่งชาวบ้านทั้ง 2 หมู่บ้านได้เลี้ยงไว้เพื่อขาย นอกจากนี้ทั้ง 2 หมู่บ้านจะเลี้ยงสุกร ไก่ ส่วนเปิดชาวบ้านดั่งเลี้ยงเพียงรายเดียว สำหรับการเลี้ยงปลาทั้ง 2 หมู่บ้านมีการขุดสระเลี้ยงปลาในนาเช่นกัน

สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ลักษณะครัวเรือนของทั้งสองหมู่บ้านมีลักษณะเป็นครัวเรือนเดี่ยว (Nuclear family) และไม่ค่อยแตกต่างกัน กล่าวคือ มีสมาชิกครัวเรือน 4 - 5 คน ต่อครัวเรือน ส่วนใหญ่ลูกมักจะไปเรียนหนังสือ และไปทำงานที่อื่น ทำให้แรงงานในครัวเรือนเหลือเพียง 2 - 3 คน เกี่ยวกับการศึกษาทั้งสองหมู่บ้านไม่ค่อยแตกต่างกัน กล่าวคือ ประชากรอายุ 35 ปีขึ้นไป ส่วนใหญ่จะจบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 ประชากรอายุต่ำกว่า 35 ปี จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 การอพยพ ทั้งสองหมู่บ้านสมาชิกครัวเรือนได้ไปทำงานนอกหมู่บ้านประมาณร้อยละ 50 - 60 ของครัวเรือนทั้งหมด ทั้งไปศึกษาต่อ จึงมีผลทำให้การขาดแคลนแรงงานในครัวเรือน

การถือครองที่ดิน ชาวบ้านทั้งสองมีการถือครองที่ดินแตกต่างกัน กล่าวคือชาวบ้านดั่ง มีที่ดินถือครองส่วนใหญ่ประมาณครัวเรือนละ 6 - 7 ไร่ ขณะที่ชาวบ้านแห้วคำถือครองที่ดินส่วนใหญ่ประมาณครัวเรือนละประมาณ 15 - 16 ไร่ และในการจำแนกฐานะทางเศรษฐกิจชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้าน ได้ใช้พื้นที่การถือครองที่ดิน รายได้ และทรัพย์สินในครัวเรือนเป็นหลักในการพิจารณา เกี่ยวกับรายได้ของชาวบ้าน ทั้งสองหมู่บ้านได้มาจากการขายผลผลิตทางการเกษตรและการรับจ้างนอกภาคการเกษตร รายจ่ายของชาวบ้านทั้งสอง ส่วนใหญ่ ได้แก่ ค่าอาหารประจำวัน การศึกษานูตร การลงทุนในการเกษตร ค่ามาปนกิจ และบริจาคทำบุญตามประเพณีหนี้สิน ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นหนี้ ธ. ก. ส. และสหกรณ์การเกษตร และมีหนี้นอกระบบโดยยืมจากนายทุนในหมู่บ้าน เทคโนโลยีการผลิตที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยน รูปแบบวิธีการในการลงแขก ได้แก่ รถไถเดินตาม รถนวดข้าว รถเกี่ยวข้าว และพันธุ์ข้าว สำหรับกลุ่มและการปกครองทั้งสองหมู่บ้าน มีการรวมกลุ่มเหมือนกันโดยเฉพาะกลุ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ศูนย์สาธิตการตลาด กลุ่มกองทุนเศรษฐกิจชุมชน เป็นต้น โครงสร้างในการปกครองของทั้งสองหมู่บ้านไม่แตกต่างกัน เพราะประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้

ใหญ่บ้าน และกรรมการหมู่บ้านเช่นกัน เช่น โครงการแก้ไขปัญหาความยากจนในชนบท (กขคจ.) โครงการ คปร. โครงการพระราชดำริ และโครงการต่างๆ ของ อบต. การสาธารณสุข เมื่อชาวบ้านเจ็บป่วยมักจะไปรักษาที่โรงพยาบาลอำเภอ ถ้าเจ็บป่วยมากก็จะไปรับการรักษาที่โรงพยาบาลจังหวัดขอนแก่น ในด้านความเชื่อและประเพณี ทั้งสองหมู่บ้านมีความเชื่อและประเพณีไม่ค่อยแตกต่างกันจากชาวอีสานทั่วไป

(2) การลงแขก

ความหมายของการลงแขก ชาวบ้านดั่ง ได้ให้ความหมายของการลงแขกว่า หมายถึง “การช่วยเหลือในการทำงาน โดยอาจจะมิหรือไม่มีการใช้แรงงานกลับคืน ผู้มาช่วยไม่ได้ทำงานหนักมาก และทำเพื่อความสนุกสนาน การเลี้ยงอาหาร เจ้าภาพจะทำอย่างเต็มที่ ”

ชาวบ้านแห้วคำได้ให้ความหมายของการลงแขกว่า “เป็นการช่วยเหลือแรงงานกัน โดยไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานกลับคืน ผู้มาช่วยจะมีจำนวนมาก จำนวนจะมีความแตกต่างกัน แล้วแต่ความกว้างขวางของเจ้าภาพ และ ปริมาณงานที่จะทำ ” การลงแขกเป็นคำที่ใช้ในสมัยก่อนเมื่อ 50 ปีมาแล้ว ปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นการเอาแรง หรือ การแลกเปลี่ยนแรงงานกันซึ่งผู้ที่เอาแรงจะต้องไปใช้แรงงานกลับคืน

(3) ประวัติการลงแขกในหมู่บ้าน

ทั้งบ้านดั่งและบ้านแห้วคำได้มีการลงแขกมาเป็นเวลานานตั้งแต่ตั้งหมู่บ้าน ซึ่งการลงแขกสมัยก่อนไม่มีพันธะสัญญาว่าจะต้องไปใช้แรงงานคืน ใครมีความพร้อมจะไปใช้คืนหรือไม่คืนแรงงานก็ได้ ประเภทของการลงแขกในสมัยก่อนมีทั้งลงแขกไถนา ดำนา เกี่ยวข้าว ฟาดข้าว ยกเสาบ้าน ปลูกขี้ข้าว ขนข้าวไปลานนวดข้าว และขนข้าวขึ้นยุ้ง ต่อมาการลงแขกในหมู่บ้านได้ถูกเลิกใช้เมื่อประมาณ 40 – 50 ปี ซึ่งเป็นช่วงเศรษฐกิจฝืดเคือง ได้เปลี่ยนเป็นการเอาแรง หรือ การแลกเปลี่ยนแรงงาน ซึ่งต้องไปใช้แรงงานคืน ต่อมาการเอาแรงในสองหมู่บ้านนี้ ได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการตามการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งบ้านแห้วคำ ซึ่งเป็นที่มีกิจกรรมในการเกษตรมากกว่าบ้านดั่ง และมีสถานะการขาดแคลนแรงงานมากกว่า จึงได้ปรับเปลี่ยนวิธีการเอาแรงเพื่อให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพการณ์ในชุมชน ดังรายละเอียดจะได้กล่าวต่อไป

(4) รูปแบบ และ วิธีการลงแขก / การเอาแรง และการปรับเปลี่ยน ฯ

ในอดีตและในปัจจุบันแนวคิดในการลงแขกมีความแตกต่างกัน แนวคิดการลงแขกในอดีตเกิดจากการช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกัน มีความรัก ความผูกพัน ต้องการช่วยเหลือกันโดยไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ จึงมีลักษณะเป็นการสังคมสงเคราะห์ เช่น การช่วยแรงงานกัน จะไปช่วยคืนหรือไม่คืนก็ได้ ไม่มีพันธะผูกพันใด ๆ ว่าจะต้องไปใช้แรงงานคืน แนวคิดการลงแขกในปัจจุบัน

ได้เปลี่ยนไป ได้มองว่า การลงแขกเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ภายใต้เงื่อนไขการแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน และมีลักษณะเป็นเชิงธุรกิจ คำว่า “ การลงแขก ” ก็เปลี่ยนเป็น “ การเอาแรง ” หรือ การเอาแอง หรือ การแลกเปลี่ยนแรงงาน หรือ หุ่นเอาแรง เป็นต้น ดังนั้นแนวคิดของการลงแขกในอดีตและในปัจจุบันจึงมีความแตกต่างกัน

รูปแบบการเอาแรงจากที่พบมี 2 รูปแบบใหญ่ ๆ ได้แก่ รูปแบบการเอาแรงแบบไม่คืนแรงงาน _รูปแบบนี้ได้มีมาตั้งแต่อดีต แต่ปัจจุบันนี้ก็ยังมีอยู่ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีลักษณะใช้เวลา น้อย เป็นงานหนักทำคนเดียวไม่ได้ เช่น งานขนข้าวขึ้นยุ้ง การเทคอนกรีตพื้นบ้าน การยกเสาบ้าน ซึ่งมีวิธีการและขั้นตอนหลัก ๆ เหมือนในอดีต และรายละเอียดจะเปลี่ยนแปลงไป เช่น มีขั้นตอนการบอกกล่าว การดำเนินกิจกรรม การเลี้ยงอาหาร

อีกรูปแบบหนึ่ง คือ รูปแบบการเอาแรงแบบคืนแรง จะมีเฉพาะในปัจจุบัน การคืนแรงมี 2 วิธีการ คือ การคืนแรงเป็นแรงงาน ซึ่งมีทั้งสองหมู่บ้าน และการคืนแรงเป็นสิ่งของจะมีเฉพาะในบ้านแก้วเท่านั้น การเอาแรงแบบคืนแรงงาน มีหลายขั้นตอนตั้งแต่ การประเมินปริมาณงาน การตัดสินใจเอาแรง การบอกกล่าว การทำกิจกรรม การเลี้ยงอาหาร และ การใช้แรงงานคืน สำหรับการเอาแรงแบบแลกเปลี่ยนแรงงานกับสิ่งของนั้น ก็คือ การฆ่าวัว ฆ่าหมู แบ่งส่วนให้ผู้จะมาช่วยแรงงานไปบริโภคก่อนการจะเอาแรง ซึ่งการเอาแรงวิธีนี้ใช้สำหรับการเอาแรงเกี่ยวข้าวโดยเฉพาะ เจ้าภาพจะแบ่งส่วนเนื้อวัว และเนื้อหมูให้ไปบริโภคก่อนราวเดือนสิงหาคม กันยายน หรือ ตุลาคม เพื่อเป็นการมัดจำแรงงานกันไว้ เมื่อถึงเวลาเอาแรงเกี่ยวข้าวประมาณเดือนพฤศจิกายน ธันวาคม ชาวบ้านดังกล่าวจะต้องไปช่วยเอาแรงเกี่ยวข้าว ตามพันธะที่มี กรณีเช่นนี้เจ้าภาพเอาแรงไม่ต้องไปช่วยแรงงานคืน เพราะถือว่าได้ให้เนื้อหมู เนื้อวัวไปบริโภคก่อนแล้ว ดังนั้นขั้นตอนของการเอาแรงวิธีนี้ จึงเริ่มตั้งแต่ การประเมินปริมาณงานว่า ปริมาณเท่านี้จะเหมาะสมกับการฆ่าวัว หรือฆ่าหมู เพราะถ้าปริมาณน้อยกว่าก็จะฆ่าหมู เป็นต้น นอกจากนี้มีขั้นตอนการไปติดต่อดัวแทนของกลุ่มผู้ที่จะมาช่วยแรง การไปควัวหรือหมู การส่งข้าวหรือข้าว การตกลงกันเพื่อแบ่งเนื้อวัว หมู การบอกกล่าววันเอาแรง การทำกิจกรรม และการเลี้ยงอาหาร เป็นต้น

(5) เงื่อนไขการตัดสินใจเอาแรงของครัวเรือน

เงื่อนไขการตัดสินใจเอาแรงของครัวเรือน มี 4 ประเด็นใหญ่ ๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้าน ทุกระดับฐานะมีทั้งกลุ่มเลือกใช้และไม่เลือกใช้วิธีการเอาแรงจะขึ้นอยู่กับฐานะทางเศรษฐกิจ แรงงาน กิจกรรมในครัวเรือน เครือข่ายทางสังคม และผลผลิต เช่น ฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือน ได้พบว่า ชาวบ้านทุกระดับฐานะในทั้งสองหมู่บ้าน ทั้งมีการเอาแรง เกือบเกี่ยวข้าว และไม่เอาแรง ซึ่งรูปแบบและวิธีการเป็นผลมาจากฐานะทางเศรษฐกิจ เช่น ชาวบ้านแก้วที่มีฐานะดี มีทุนมาก มีที่ดินทำกินมาก จึงต้องการแรงงานมากมา

ช่วยกิจกรรมเกี่ยวกับข้าว จะใช้วิธีการแลกเปลี่ยนแรงงานกับสิ่งของคือการฆ่าวัว ฆ่าหมู เพื่อให้ผู้จะมาช่วยไปบริโภคก่อนถือว่าเป็นการมัดจำแรงงานไว้ ส่วนครัวเรือนที่ฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี ขัดสน เช่น ไปเช่านาคนอื่นทำ ก็จะไม่เอาแรง หรือ ผู้ที่มีที่ทำกินน้อยต้องการให้งานเสร็จเร็วขึ้น ก็ต้องเอาแรงแบบแลกเปลี่ยนแรงงานกับแรงงานก็มี นอกจากนี้แรงงานในครัวเรือนก็จะเป็นเงื่อนไขในการตัดสินใจและกำหนดจำนวนผู้เข้าร่วมเอาแรงได้ เครื่องข่ายทางสังคมก็จะเป็นเครื่องมือในการจัดหาแรงงานและทำให้งานเสร็จในเวลาที่ต้องการได้ เงื่อนไขที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ลักษณะของต้นข้าว และผลผลิตของข้าว กล่าวคือ ถ้าต้นข้าวไม่ล้มได้ผลผลิตข้าวมาก ก็มีแนวโน้มจะตัดสินใจเอาแรงในรูปแบบและวิธีการต่าง ๆ โดยเฉพาะการเอาแรงแบบแลกเปลี่ยนกับสิ่งของ เนื้อวัว เนื้อหมู เป็นต้น

(6) บทบาทการเอาแรงต่อครัวเรือนและชุมชน

การเอาแรงมีบทบาทสำคัญและจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อครัวเรือนและชุมชนหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และ ด้านความเชื่อประเพณี ดังนี้ ในด้านเศรษฐกิจ จะสามารถลดต้นทุนการผลิตได้ และเป็นทางออกในการแก้ไขปัญหาเรื่องแรงงานในการผลิต และสามารถช่วยให้งานสำเร็จเร็วขึ้นยิ่งในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ เงินหายาก อำนาจในการซื้อและการจ้างงานมีน้อย ดังนั้นการเอาแรงจึงมีบทบาทในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและนำไปสู่การพึ่งตนเองได้อีกทางหนึ่งด้วย ในด้านสังคม การเอาแรงจะสามารถช่วยสร้างเครือข่าย และการกระชับเครือข่ายให้มี สัมพันธภาพที่ดียิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการยอมรับทางสังคมของผู้ที่จัดเอาแรงอีกด้วย ประการสำคัญยังการเอาแรงจะเป็นกลไกสร้างสรรค์ความรัก ความสามัคคี และเป็นพลังการรวมตัวทางสังคม อันจะทำให้สังคมมีความเข้มแข็งได้ นอกจากนี้การเอาแรงยังมีบทบาทและมีผลประโยชน์ ด้านความเชื่อและประเพณีอีกด้วย เพราะเป็นการลงแขก / การเอาแรง จัดว่าเป็นวิถีชีวิตของคนอีสาน ซึ่งมีความคิดความเชื่อว่าการลงแขกเป็นสิ่งที่ดีงามที่คนอีสานได้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ และวิธีการเอาแรงอยู่บ้าง แต่ก็เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม การลงแขก / เอาแรง จะมีบทบาทและประโยชน์ด้านความเชื่อและประเพณีอย่างยิ่ง เพราะเป็นการอนุรักษ์และถ่ายทอดวัฒนธรรมชุมชนที่ดีงาม โดยเฉพาะเป็นวัฒนธรรมที่สร้างความรัก ความสามัคคี ความเอื้ออาทรต่อกัน และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งจะมีผลดีเชื่อมโยงทั้งทางเศรษฐกิจ และสังคม ทั้งหมดนี้คือ บทบาทของการเอาแรงที่มีต่อชุมชนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และความเชื่อประเพณี

(7) แนวโน้มการดำรงคงอยู่ของการเอาแรง

แนวโน้มการดำรงคงอยู่ของการเอาแรงย่อมจะขึ้นกับเงื่อนไขที่สำคัญหลายประการ อาทิ ด้านลักษณะของกิจกรรม ไม่ว่าจะเป็น กิจกรรมด้านการเกษตร หรือไม่ใช้การเกษตรก็ดี หากกิจ

กรรมที่มีลักษณะเป็นงานหนักทำคนเดียวไม่ได้ ต้องอาศัยแรงงานจากหลาย ๆ คนและใช้เวลาไม่นาน เช่น การขนข้าวขึ้นยุ้ง หรือการยกเสาบ้าน สร้างยุ้งข้าว เทคโนโลยีพื้นบ้าน เป็นต้น ก็ต้องมีการเอาแรงนอกจากนี้ยังมีกิจกรรมที่รอได้และรอไม่ได้ เช่น พันธุ์ข้าวเหนียว ก.ข. 6 เมื่อข้าวสุกแล้ว พอจะเก็บเกี่ยวได้แล้ว ก็จะรอไม่ได้ต้องรีบเก็บเกี่ยวก่อนจะได้รับความเสียหาย หากขาดแรงงานก็ต้องมีการเอาแรงเพราะจะได้เก็บเกี่ยวให้เสร็จทันเวลา ด้านแรงงาน ก็จะเป็นเงื่อนไขสำคัญอีกเงื่อนไขหนึ่งในการจะตัดสินใจเอาแรงหรือไม่เอาแรง เพราะบางช่วงจะขาดแคลนแรงงาน เช่น ช่วงปักดำ และ ช่วงเก็บเกี่ยว จะจ้างแรงงานก็หายาก ชาวบ้านได้ใช้กลไกในการแก้ปัญหา โดยการเอาแรง ซึ่งมีรูปแบบต่าง ๆ กัน ไม่ว่าจะเป็นแลกเปลี่ยนแรงงานกับแรงงาน หรือ การแลกเปลี่ยนแรงงานกับสิ่งของ ซึ่งเงื่อนไขเหล่านี้จะเกิดจากภาวะการขาดแคลนแรงงานในการผลิตจึงหาทางออกโดยการเอาแรง ซึ่งปัญหาการขาดแคลนแรงงานมักจะเป็นปัญหาที่มีอยู่คู่กับชุมชน ดังนั้นการเอาแรงจึงมีแนวโน้มจะดำรงคงอยู่เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานดังกล่าว นอกจากนี้ด้านเครือข่ายทางสังคมในชุมชน ก็จะเป็นเงื่อนไขที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่ง เพราะการมีเครือข่ายทางสังคมเสมือนเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมและง่ายต่อการร่วมกิจกรรมกัน ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมด้านการเกษตรหรือไม่ใช้ด้านการเกษตรก็ดี ซึ่งในการเอาแรงมักจะมาช่วยกันในลักษณะเครือข่าย เป็นเวลานานติดต่อกันมานานนับเป็นสิบ ๆ ปี และคาดว่าจะร่วมกิจกรรมกันต่อไป ด้านเทคโนโลยี พันธุ์ข้าว ก.ข.6 กดี หรือ เทคโนโลยีเครื่องจักรกลการเกษตรก็ดี เช่น รถเกี่ยวข้าว รถนวดข้าว หากมีการพัฒนาไม่ให้เกิดผลกระทบต่อผลผลิตแล้ว ชาวบ้านก็จะหันมาใช้เทคโนโลยีนั้น ๆ ตรงกันข้าม หากการใช้เทคโนโลยี เช่น รถเกี่ยวข้าว รถนวดข้าว ยังมีผลกระทบต่อผลผลิตหรือพันธุ์ข้าว ก.ข.6 ที่มีคุณสมบัติเฉพาะ เมื่อข้าวสุกเมล็ดข้าวจะแห้งกรอบ รอนานไม่ได้ จะก่อให้เกิดความเสียหาย ในกรณีดังกล่าวนี้ คาดว่าการเอาแรงเกี่ยวข้าว นวดข้าว ก็จะคงดำรงอยู่ต่อไป

ทั้งหมดนี้คือ แนวโน้มการดำรงคงอยู่ของการเอาแรง ซึ่งจะขึ้นกับเงื่อนไขหลาย ๆ ประการดังกล่าว

ข้อเสนอแนะ

(1) รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรฟื้นฟู ส่งเสริม การลงแขก/ การเอาแรง ซึ่งเป็น ประเพณี วัฒนธรรมอันดีงามของไทยเรา ทั้งนี้เนื่องจาก บทบาทของการลงแขก/ เอาแรง ต่อครัวเรือน และชุมชน ได้เอื้อประโยชน์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ความเชื่อ และประเพณี อันจะมีผลทำให้เกิดพลังแก่ชุมชน และชุมชนสามารถพึ่งตนเอง และพัฒนาเป็นชุมชนที่เข้มแข็งได้

(2) ควรส่งเสริม สนับสนุนให้วิจัย เรื่อง การลงแขก/เอาแรง โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ และในพื้นที่อื่นๆ ต่อไป

(3) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการนำเทคโนโลยีต่างๆ ไปหยิบยื่นให้แก่ชาวบ้านและชุมชน ควรพิจารณาถึงผลกระทบรอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม ประเพณี วัฒนธรรม อย่างละเอียด รอบคอบ เพราะเทคโนโลยีบางประเภทอาจจะส่งผลกระทบให้เกิดปัญหาสังคม ประเภทต่างๆ ตาม มาได้

บรรณานุกรม

- ขนิษฐา กาญจนรังษิณนท์. (2542). การสร้างเครือข่ายเพื่อการพัฒนา. วารสารพัฒนาชุมชน. 38(6), 9-10.
- งามพิศ สัตย์สงวน. (2538). หลักการมานุษยวิทยาวัฒนธรรม. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา.
- เจน ยินศิริมย์. (2544). การจัดตั้งเครือข่ายกลุ่มแปรรูปผลผลิตการเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ถิรนนท์ อนวัชศิริวงศ์. (2534). การสื่อสารในกลุ่ม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์รุ่งแสงการพิมพ์.
- นฤมล ปราณี. (2537). การลงแขก : กรณีศึกษาเฉพาะกรณีบ้านโคกสูงหมู่ 4 ตำบลนางาม อำเภอมัธยาศีรี จังหวัดขอนแก่น. สารนิพนธ์การฝึกปฏิบัติงานสนาม สาขาพัฒนาชุมชน ภาควิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- บำเพ็ญ เพ็งบุญมา. (2531). ความแตกต่างระหว่างการว่าจ้างแรงงานกับการลงแขกในกิจกรรมเกี่ยวข้าว : กรณีศึกษาหมู่บ้านพรมสวรรค์ ตำบลพรมสวรรค์ อำเภอโพททอง จังหวัดขอนแก่น. สารนิพนธ์บัณฑิตอาสาพัฒนาชนบท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ประยูรช สิงห์ทองเมือง. (2532). การเอาแรงภาคเกษตรกรรมของชาวบ้าน : กรณีศึกษาหมู่บ้านกกตูม หมู่ 1 ตำบลกกตูม อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร. สารนิพนธ์หลักสูตรประกาศนียบัตร (บัณฑิตอาสาสมัคร) สำนักบัณฑิตอาสา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ และคณะ. (2530). เครือข่ายสังคมกับการดูแลสุขภาพตนเอง ในทัศนะทางสังคม วัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงแดด.
- ขงยุทธ ตรีนุชกร. (2541). การพัฒนาเครือข่ายการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านในกลุ่มอาคารปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วอแหวนอัศวิน. (2544). ผู้หญิงกับการลงแขก : กรณีบ้านเหล่านงุม ตำบลดอนหัน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น. เอกสารประกอบการศึกษาเรื่องบทบาทสตรีกับการพัฒนา องค์การติดตามการดำเนินงานทางการเมืองเรื่องสตรี (ตมส.) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.

บรรณานุกรม

- วิจิตร ระวิวงศ์, วิไลวงศ์ กฤษณะภักดี และประดิษฐ์ สีตานุตร. (2541). รายงานการวิจัยเรื่อง สถานการณ์คนจนและการจัดการแก้ปัญหาคนจนในภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (สกว.).
- วิไลวงศ์ กฤษณะภักดี, สมใจ พงษ์สังข์ และคณะ. (2528). รายงานการวิจัยเรื่อง การลงแขก : ศึกษา เฉพาะกรณีบ้านหินลาด ตำบลบ้านค้อ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น. โครงการวิจัยระบบ การทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วันทนี วาสิกะสิน และคณะ. (2541). ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สะอาด ทุนภิรมย์. (2532). รายงานวิจัยเรื่อง วัฒนธรรมการทำงานของคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย : ศึกษาเฉพาะกรณี บ้านพระวร อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ. (อัครา).
- สนิท สมัครการ. (2525). การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาการของสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2528). การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม : แนวทางการศึกษา วิเคราะห์และวางแผน. ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สัมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. (2537). ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น. มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (เอกสารอัครา).
- สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. (2543). วิสัยทัศน์และแนวทางการพัฒนาจังหวัดในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9. เอกสารประกอบการสัมมนาอนุภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โรงแรมเจริญธานีปรินเซส จังหวัดขอนแก่น 9-10 มีนาคม 2543. (เอกสารอัครา).

ภาคผนวก ก

แนวทางการสัมภาษณ์ผู้รู้

ส่วนที่ 1 บริบทชุมชน

1.1 ที่ตั้งและประวัติหมู่บ้าน

1.2 สภาพทางกายภาพ

- สภาพภูมิประเทศ : แหล่งน้ำ สภาพพื้นที่ ลักษณะดิน การใช้ประโยชน์ที่ดิน
- สาธารณูปโภค

1.3 สภาพทางชีวภาพ

- การปลูกพืช : ชนิดพืช จำนวนครัวเรือนที่ปลูก ผลผลิต/ไร่
- การเลี้ยงสัตว์ : ชนิดสัตว์ จำนวนครัวเรือนที่เลี้ยง
- ปัญหาสำคัญในการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์

1.4 สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ

- ประชากร
- การศึกษา
- การอพยพ
- การถือครองที่ดินและการจำแนกฐานะทางเศรษฐกิจ
- ลักษณะครอบครัว
- อาชีพ
- รายได้ รายจ่าย และหนี้สิน
- เทคโนโลยีการเกษตร
- กลุ่มและการปกครอง
- สาธารณสุข
- ความเชื่อและประเพณี

ส่วนที่ 2 การลงแขก / การเอาแรง

2.1 ความหมายของการลงแขก / เอาแรง

2.2 ประวัติของการลงแขก

2.3 รูปแบบและวิธีการลงแขก / เอาแรง

แนวทางการสัมภาษณ์ครัวเรือน

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของครัวเรือน

1.1 โครงสร้างครอบครัว

- สมาชิก (อายุ, เพศ, การศึกษา, สถานภาพ) แรงงานในครัวเรือน ระยะเวลาที่อยู่ในชุมชน ภาวะสุขภาพของสมาชิกในครัวเรือน
- กิจกรรมของครัวเรือน ช่วงเวลาที่ทำกิจกรรมในรอบปี

1.2 สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ

- การถือครองที่ดิน และการใช้ประโยชน์ที่ดิน : สัดส่วนการใช้ประโยชน์ที่ดิน
- อาชีพ (แหล่งรายได้)
- รายได้/ รายจ่าย : สัดส่วน รายได้/ รายจ่าย ของครัวเรือน
- หนี้สิน

ส่วนที่ 2 การลงแขก/ การเอาแรงของครัวเรือน

- 2.1 การให้ความหมายการลงแขก/เอาแรง
- 2.2 ประสิทธิภาพในการลงแขก/เอาแรง
- 2.3 รูปแบบ วิธีการ ทุน เงื่อนไข ข้อตกลง เหตุผล ในการลงแขก / เอาแรงในอดีตและปัจจุบัน
- 2.4 ข้อดี และข้อจำกัดในการลงแขก/ เอาแรง

ภาคผนวก ข

รายชื่อผู้ลงเขต/ เาแรง และไม่เาแรง (สัมภาษณ์แบบเจาะลึก)
บ้านดัวง หมู่ที่ 6 ต. น้ำพอง อ. ขอนแก่น (ในเขตชลประทาน)

ชื่อ/ นามสกุล (สมมติ)	ฐานะ เศรษฐกิจ	การถือครอง ที่ดิน	กิจกรรมการ ผลิต/พื้นที่ ที่	แรงงาน ในครัวเรือน	การลงเขต/ เาแรงปี 2543				ค่าใช้จ่าย	เหตุผลที่เาแรง
					ประเภท	ความต่อเนื่อง	จำนวนคนไม่รวมเจ้าภาพ	ความสัมพันธ์กับผู้ร่วมงาน		
1. นายพุทธ จันทร	ปานกลาง	6 ไร่ (ตนเอง)	ทำนาปรัง ทำนาปี 6 ไร่	3 คน	- ปลูกปี - ปลูกปี - ปลูกปี	10 คน 10 คน 10 คน	ญาติ+เพื่อนบ้าน ญาติ+เพื่อนบ้าน ญาติ+เพื่อนบ้าน	1 1 1	300 300 300	- งานหนัก ทำคนเดียวไม่ได้ - ลดต้นทุน หาจ้างยาก - ลดต้นทุน หาจ้างยาก
2 นายที นิดคำ	ปานกลาง	5 ไร่ (นาแม่รรรษา)	ทำนาปรัง 6 ไร่ นาปี 5 ไร่ เพาะเห็ด	2 คน	- ปลูกปี - ปลูกปี - 1 ครั้ง - ปี 2544	8 คน 8 คน 8 คน 7 คน	ญาติ เพื่อนบ้านใน ละแวกนี้	1 1 1/2 1/2	200 300 300 200	- ขาดแรงงาน หาจ้างยาก, งานหนัก - รักษาเครือข่าย - งานหนักต้องการแรงงานช่วย - งานหนักต้องการแรงงานช่วย
3 นายทอง ธนะ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	ปานกลาง	5 ไร่เศษ (ตนเอง) (นาตอน)	ทำนา 5 ไร่ ปลูกข้าวโพด แดง, ถั่ว	2 คน	- ปลูกปี - บางปี - ปลูกปี	5 คน 9 คน 5 คน	ญาติ ญาติ ญาติ	1 1 1	300 400 3000	- งานหนักจึงขอแรงญาติ - ต้องการให้เสร็จเร็ว - รักษาความสัมพันธ์เครือข่าย
4. นายวิน จันทร์ส่อง	ปานกลาง	3 ไร่ (ตนเอง) นาตอน	ทำนาปี 3 ไร่	2 คน	- ทำนา 2 ปี - ทำนา 2 ปี	10 คน 13 คน	ญาติ+เพื่อนบ้าน ญาติ+เพื่อนบ้าน	ครั้งวัน 1 วัน	300 400	- หาจ้างยาก, งานหนัก - แบ่งแรงงานของตนเองที่ร้านค้า ในหมู่บ้าน - ต้องการให้เสร็จเร็ว หาจ้างยาก
5 นายธีระ สีตา	ยากจน	เช่านา 11 ไร่	ทำนา 11 ไร่ เช่ามาได้ 4 ปี รับจ้าง	4 คน (คนแก่ 2 คน)	- ทำนา 4 ปี - 5 ปีมาแล้ว	4 คน 5 คน	ญาติ ญาติ+เพื่อนบ้าน	1 1	100 200	- งานหนักต้องการแรงงานช่วย - ทำคนเดียวไม่ได้ ยกสถาบัน ต้องใช้แรงงานหลายคน

รายชื่อผู้ลงแขก/เอาแรง และไม่เอาแรง (สัมภาษณ์แบบเจาะลึก)
บ้านด่าง หมู่ที่ 6 ต. น้ำพอง อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น (ในเขตชลประทาน)

ชื่อ/นามสกุล (สมมติ)	ฐานะ เศรษฐกิจ	การถือครอง ที่ดิน	กิจกรรมการ ผลิตพื้นที่	แรงงาน ในครัว เรือน	การลงแขก/เอาแรงปี 2543				ค่าใช้จ่าย	เหตุผลที่เอาแรง
					ประเภท	ความถี่/ครั้ง	จำนวนคนไม่ รวมเจ้าภาพ	ความสัมพันธ์กับผู้ใช้ ร่วมงาน		
6. นายชาญ ขอบช่วย	ดี	นา 23 ไร่ (ตนเอง)	ทำนา 23 ไร่ เลี้ยงสัตว์/รับ จ้าง	4 คน	จนข้าวจนู้้ง - คำน่า - เก็บข้า้ว	9 คน 5-5 คน 5-9 คน	ญาติ+เพื่อนบ้าน ญาติ+เพื่อนบ้าน ญาติ+เพื่อนบ้าน	1 3 3	700 800 800	- งานหนักต้องการคนมาช่วย - ต้องการให้เสร็จเร็ว ทุนค่าจ้าง - ห้างยกค้องการให้เสร็จ เร็ว - ไม่ลงแขก ไม่มีเวลาใช้ดิน ไม่ มีเครื่องช่วยกิจกรรม - ทำน้อย เพียง 4 ไร่ - ช้างแรงงาน ในกิจกรรมน้อย
7. นายชั้น จันดี	ดี	นา 26 ไร่ (ตนเอง) เช่านา 16 ไร่	ทำนา 4 ไร่ (ทำเอง) ทำไร่ย่อย ปลูกผัก	4 คน	- ไม่ลงแขก	-	-	-	-	- ไม่ลงแขก ให้คนอื่นเช่าที่นา ทำ แบ่งผลผลิต 1/3 - ปลูกผักทำเอง ทำไม่มาก
8. นางทอง สุวรรณษา	ดี	นา 10 ไร่ (ตนเอง) นา 3 ไร่ (ทำนาญาติ)	นาไร่ 10 ไร่ ปลูกผัก	4 คน	จนข้าวจนู้้ง	6 คน	ญาติ	1	500	- งานหนักแรงงานไม่พอ - รับจนข้า้วด้วยมือ
9. นางดี กลางใจ	ดี	นา 4 ไร่ (ตนเอง) นาคอน	นา 4 ไร่ (ตนเอง)	2 คน	- ไม่ลงแขก	-	-	-	-	-

รายชื่อผู้ลงแขก/ เอแรง และไม่เอแรง (สัมภาษณ์แบบเจาะลึก)
บ้านแก้วคำ หมู่ 8 ต. โพนทิ่ง อ. ข่าสูง จ. ขอนแก่น (นอกเขตชลประทาน)

ชื่อ/ นามสกุล (สมมติ)	ฐานะเศรษฐกิจ	การถือครองที่ดิน (ตนเอง)	กิจกรรมการผลิตพื้นที่ไร่	แรงงานในครัวเรือน	การลงแขก/เอแรงปี 2543				มูลค่าที่เอแรง		
					ประเภท	ความต่อเนื่อง	จำนวนคนไม่รวมเจ้าภาพ	ความสัมพันธ์กับผู้ร่วมงาน		จำนวนวัน	ค่าไร่ต่อ
1. นายชาย วิชัย	ดี	นา 20 ไร่ ที่ไร่ 11 ไร่ (ตนเอง)	ทำนา 20 ไร่ ไร่ย่อย 6 ไร่ ไร่มัน 5 ไร่	2 คน	- ขนข้าวขึ้นทุ่ง - เกี่ยวข้าว	- ทำทุกปี - ปี 2538-2542	5-6 คน 4 คน	ญาติ ญาติ/ลูกหลาน	ครั้งวัน 1	400 บ. 500 บ.	- งานหนักต้องทำหลายคน - ขาดแคลนแรงงาน - ต้องการให้งานเสร็จเร็ว
2. นายเสมอ โนนสูง	ปานกลาง	นา 13 ไร่ ไร่ 8 ไร่ (ตนเอง)	นาคอน 13 ไร่ ไร่มัน 8 ไร่	4 คน	- ขนข้าวขึ้นทุ่ง - นวดข้าว	- ทำทุกปี ทำมา 10 ปี - ทำทุกปี ทำมา 10 ปี	5 คน 6 คน	ญาติและเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้องทั้งหมด	ครั้งวัน 1	200 บ. 500 บ.	- ขาดแคลนแรงงาน งานหนักต้องช่วยกัน - เอแรงนวดข้าวเพราะต้องการทำเป็นอาหารสัตว์
3. นายสี ทาทุม	ดีมาก	นา 70 ไร่	ทำนา 40 ไร่ อีก 30 ไร่เป็นป่า	2 คน	- ขนข้าวไปรถนวดข้าว - ขนข้าวขึ้นทุ่ง - เกี่ยวข้าว ปี 25-2 เอ่าทุคนเมื่อ 2543	- ทำทุกปี ทำมา 10 ปี	20 คน 40 คน	ญาติ เพื่อนบ้าน ญาติ เพื่อนบ้าน	1 3	1,000 บ. ซื้อวัว 8,000 บ. แบ่งได้ 40 พูคา ละ 200 บ.	- ขาดแคลนแรงงาน - ต้องการให้งานเสร็จเร็วขึ้น - เรียกคนมาช่วย - แร่งช่วยขึ้นเพราะคนชอบบริโภคเนื้อ
4. นางหนู ศรีชม	ขาดจน	นา 4 ไร่ ไร่มัน 19 ไร่ (ของบิดา)	ทำนา 4 ไร่ ทำไร่มัน 5 ไร่ เลี้ยงวัว 7 ตัว	3 คน	- ขนข้าวขึ้นทุ่ง - คายหญ้ามัน	- ทำทุกปี - ทุกปี	10 คน 5 คน	ญาติทั้งหมด ญาติทั้งหมด	1 1	500 100	- งานหนักแรงงานไม่พอ - แรงงานไม่พอ ไม่มีเงินจ้าง
5. นางทม สุขสม นางทอง สุขสม	ปานกลาง	นา 6 ไร่ ไร่ 15 ไร่ (ตนเอง)	ทำนา 6 ไร่ ไร่มัน 15 ไร่	2 คน	- ขนข้าวขึ้นทุ่ง - คานา - เกี่ยวข้าว	- ทำทุกปี - 10 ปีเศษ - ทำทุกปี	10 คน 8 คน 6 คน	ญาติ+เพื่อนบ้าน ญาติ ญาติ	1/2 วัน 1 วัน 1 วัน	1,200 บ. 300 บ. 500 บ.	- งานหนัก ต้องการแรงงานช่วย - แรงงานไม่พอ - แรงงานไม่พอ. ต้องการให้เสร็จเร็ว

รายชื่อผู้ลงแขก/เอาแรง และไม่เอาแรง (สัมภาระแบบเบาะเล็ก)
บ้านแก้วคำ หมู่ 8 ต. โนน กิ่ง อ. ขำสูง จ. ขอนแก่น (นอกเขตชลประทาน)

ชื่อ/นามสกุล (สมมติ)	ฐานะ เศรษฐกิจ	การถือครอง ที่ดิน	กิจกรรมการ ผลิตพื้นที่ ไร่	แรงงาน ในครัว เรือน	การลงแขก/เอาแรงปี 2542				จำนวน วัน	ค่าใช้จ่าย	เหตุผลที่เอาแรง
					ประเภท	ความต่อเนื่อง	จำนวนคนไม่ รวมเจ้าภาพ	ความสัมพันธ์กับ ผู้ ร่วมงาน			
6. นายทอง	ปานกลาง	นา 15 ไร่ ไร่ 11 ไร่ (ตนเอง)	ทำนา 15 ไร่ ไร่ 7 ไร่	4 คน	- ขนข้าวขึ้นยุ้ง - ปูลูกรัน 7 ไร่ - คอยหุงต้ม - เก็บเกี่ยววัน	- ทำทุกปี - บางปี - ทุกปี - บางปี	6 คน 7 คน 6 คน 5 คน	ญาติ เพื่อนบ้าน ญาติ เพื่อนบ้าน ญาติ ล้วน ญาติ ล้วน	1/2 วัน 1 1 1	1,000 400 200 200	- แรงงานไม่พอ งานหนัก - ต้องการให้งานเสร็จเร็ว - ต้องการให้งานเสร็จเร็ว - แรงไม่พอ, ออกเสร็จเร็ว
7 นายเดา	ปานกลาง	นา 15 ไร่ ไร่ 4 ไร่ (ตนเอง)	ทำนา 15 ไร่ ไร่ 4 ไร่	2 คน	- ขนข้าวขึ้นยุ้ง	ทุกปี ทำ 10 ปี	15 คน	ญาติ เพื่อนบ้าน	1/2 วัน	600	- แรงงานไม่พอ, งานหนัก
8 นายทอง นางงาม	ปานกลาง	นา 14 ไร่ (ตนเอง)	นาค้า 10 ไร่ นาหวาน 4 ไร่	4 คน	- ขนข้าวขึ้นยุ้ง - คำน - เก็บเกี่ยววัน	ทุกปี ทุกปี ทุกปี	3 คน 8 คน 18 คน	ญาติพี่น้อง ญาติ ล้วน ญาติ ล้วน	ครั้งวัน 1 วัน 2 อาทิตย์	100-200 200 200	- ช่วยญาติพี่น้องทำคอกเลี้ยงหมู - คอยจับคู่ช่วยกัน - ช่วยญาติพี่น้องทำคอกเลี้ยงหมู - คอยจับคู่ช่วยกัน
9 นางงาม นายขุน	ปานกลาง	11 ไร่ (ตนเอง)	ทำนา 11 ไร่ มัน 17 ไร่	4 คน	- ขนข้าวขึ้นยุ้ง - คำน - เก็บเกี่ยววัน	ทุกปี ทุกปี ทุกปี	8 คน 8 คน 8 คน	ญาติพี่น้อง ญาติพี่น้อง ญาติพี่น้อง	ครั้งวัน 1 วัน 2 อาทิตย์	200 200 200	- ญาติจับคู่ช่วยกัน - ญาติจับคู่ช่วยกัน - ญาติจับคู่ช่วยกัน

หมายเหตุ กรณีที่ 8 และ 9 เป็นการเอาแรงเฉพาะญาติ ญาติจับคู่กัน ไม่เคยเอาแรงกับคนอื่น

รายชื่อผู้ลงแจก/เอาแรง และไม่เอาแรง (สัมภาษณ์แบบเจาะลึก)
บ้านหัวคำ หมู่ 8 ต. โพน กิ่ง อ. ซำสูง จ. ขอนแก่น (นอกเขตชลประทาน)

ชื่อ/นามสกุล (สมมติ)	ฐานะ เศรษฐกิจ	การถือครอง ที่ดิน	กิจกรรมการ ผลิตพื้นที่	แรงงาน ในครัว เรือน	ประเภท	ความต่อเนื่อง	จำนวนคน ไม่รวมเจ้า ภาพ	ความสัมพันธ์กับ ผู้ ร่วมงาน	จำนวนวัน	ค่าใช้จ่าย	เหตุผลที่เอาแรง
10. นางคำ	ดี	ที่นา 29 ไร่ ไร่ 5 ไร่ (ตนเอง)	ทำนา 29 ไร่ ไร่มี 5 ไร่	2	- คนข้างขึ้นฝั่ง - เกี้ยวข้าว	- ทำทุกปี - 3 ปี	10 คน 35 คน	ญาติและเพื่อนบ้าน ญาติและเพื่อนบ้าน	1 1	ค่าอาหาร 100 ค่าอาหาร 500 ค่าวัว 3500	- งานหนัก ขนข้าวบ่อยคนแรง ไม่พอ/ กลัวไม่ขีว จึงรีบ ขน - ประหยัดค่าใช้จ่าย มีหมูอยู่ แล้ว ต้องการให้เสร็จเร็ว
11. นางลอย	ยากจน	6 ไร่ (ตนเอง)	ทำนา 6 ไร่	1	- คนข้างขึ้นฝั่ง	ทุกปี	5 คน	ญาติ	11	200	- งานหนักต้องการแรงงานมา ช่วย - ยากจน, มีนาอยู่ จึงไม่เอา แรง
12. นางนก ไชยะ	ดี	43 ไร่ (ตนเอง)	ทำนา 23 ไร่ ปลูกอ้อย 20 ไร่ ค้าขาย ให้เงินกู้	2	- คนข้างขึ้นฝั่ง - ดำนา - เกี้ยวข้าว	ทุกปี ทุกปี ทุกปี	9 3 3	ญาติและเพื่อนบ้าน ญาติ เพื่อนบ้านสนิท	ครั้งวัน 3 วัน 5 วัน	200 จากตนเอง 300	- งานหนักต้องการแรงงาน ต้องการเสร็จเร็ว - ต้องการให้เสร็จเร็ว - ทุนค่าใช้จ่าย - จะให้แรงงานช่วยเหลือทุกปี - งานเสร็จเร็ว
13. นางบาน	ยากจน	ไม่มีที่ดิน	ไม่มีที่ดิน รับจ้าง	3	- ไปช่วยเอาแรง (เอาเนื้อวัว)	ทุกปี	สามีไปร่วม 1 แรง	เพื่อนบ้าน	5-6 วัน	คืนแรงวันละ 100	- ยากจน - ไม่ได้เอาแรง - แต่ไปช่วยแรงงานคนอื่น

แนะนำนักวิจัย

รองศาสตราจารย์วิไลวัจน์ กฤษณะภูติ

- คุณวุฒิ :** รัฐศาสตร์บัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 สังคมสงเคราะห์ศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
 สังคมวิทยามหาบัณฑิต (สังคมสงเคราะห์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 Cert. In Medical Social work.
 The University of Sydney, Australia
- ปัจจุบัน :** อาจารย์พิเศษ ภาควิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
 มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- ที่อยู่ :** 360/272 ถนนเลี่ยงเมือง ต. เมืองเก่า อ.เมือง จ. ขอนแก่น 40000
 โทรศัพท์ 043-227067, 01-2612828

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม

1. วิไลวัจน์ กฤษณะภูติ และคนอื่นๆ. การศึกษาเรื่องการประเมินผลการผูกเสี่ยว : กรณีศึกษาอำเภอเปือยน้อย จังหวัดขอนแก่น ขอนแก่น. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2525.
2. วิไลวัจน์ กฤษณะภูติ และสมใจ พงษ์สังข์. การวิจัยเรื่องการลงแขก : กรณีศึกษาบ้านหินลาด ตำบลบ้านค้อ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ขอนแก่น. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2528.
3. เครือวัลย์ หุตานุวัตร, วิไลวัจน์ กฤษณะภูติ, สมใจ ศรีหัตถ์ และคนอื่นๆ. การวิจัยเรื่องบริโภคนิสัยของชาวชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านหินลาด ตำบลบ้านค้อ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ขอนแก่น. โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2528
4. วิไลวัจน์ กฤษณะภูติ และคนอื่นๆ. การศึกษาเรื่องกลุ่ม : กรณีศึกษา บ้านหินลาด ตำบลบ้านค้อ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ขอนแก่น. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2529.
5. วิจิตร ระวีวงศ์, วิไลวัจน์ กฤษณะภูติและประดิษฐ์ ศีลาบุตร. การวิจัยเรื่องสถานการณ์คนจน และการจัดการแก้ปัญหาคนจนในภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ 2542.
6. วิไลวัจน์ กฤษณะภูติ และสมใจ ศรีหัตถ์. การศึกษาเรื่อง การลงแขกกับวิถีชีวิตชาวอีสาน. คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์. 2544.

อาจารย์สมใจ ศรีหาล้า

คุณวุฒิ : ศิลปศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยขอนแก่น
 มนุษยวิทยามหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปัจจุบัน : อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
 คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

สถานที่ติดต่อสะดวกที่สุด

ภาควิชาสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์
 มหาวิทยาลัยขอนแก่น 40002 โทร. 043-348500

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม

1. วิไลวงศ์ กฤษณะภูติ และสมใจ พงษ์สังข์. การวิจัยเรื่องการลงแขก : กรณีศึกษาบ้านหินลาด ตำบลบ้านค้อ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ขอนแก่น. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2528
2. เครือวัลย์ หุตานุวัตร, วิไลวงศ์ กฤษณะภูติ, สมใจ ศรีหาล้า และคนอื่นๆ. การวิจัยเรื่อง บริโภคนิสัยของชาวชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านหินลาด ตำบลบ้านค้อ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ขอนแก่น. โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2528.
3. สมใจ ศรีหาล้า และคณะ. การวิจัยเรื่อง การตอบสนองการใช้วัคซีนไก่ของเกษตรกร : กรณีศึกษาอำเภอปากคาด จังหวัดหนองคาย ขอนแก่น. โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2532
4. อนันต์ พลธานี, สมใจ ศรีหาล้า และวิทยา ศรีโลกศ. การวิจัยเรื่องการวิจัยและส่งเสริมการปลูกต้นไม้ในระบบการทำฟาร์มโดยเกษตรกร ขอนแก่น. คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2539.
5. สมใจ ศรีหาล้า และคณะ. การวิจัยเรื่อง มิติสุขภาพในสายตาของปราชญ์ชาวบ้านอีสาน. คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2543
6. สุจินต์ สิมาร์กษ, สมใจ ศรีหาล้า และคณะ. รายงานการประเมินผลการดำเนินงานโครงการเกษตรกรรมถาวร. องค์การแพลนนานาชาติ เพื่อร่วมกันพัฒนา สำนักงานขอนแก่น. 2544.
7. วิไลวงศ์ กฤษณะภูติ และสมใจ ศรีหาล้า. การศึกษาเรื่องการลงแขกกับวิถีชีวิตของคนอีสาน. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2544